

A VIDÉKBIZTONSÁG VIDÉKGAZDASÁGI ALAPJAI

Ritter Krisztián

NEMZETI KÖZSZOLGÁLATI EGYETEM
BUDAPEST

SZÉCHENYI 2020

MAGYARORSZÁG
KORMÁNYA

Európai Unió
Európai Szociális
Alap

BEFEKTETÉS A JÖVŐBE

A VIDÉKBIZTONSÁG VIDÉKGAZDASÁGI ALAPJAI

Szerkesztő:

XXXXX

Szerző:

Ritter Krisztián

2019

Kiadó:

Nemzeti Közszerológati Egyetem
Közigerazgatási Továbbképzési Intézet

www.uni-nke.hu

Felelős kiadó:

Prof. Dr. Kis Norbert rektorhelyettes

Címe: 1083 Budapest, Üllői út 82.

A kiadvány a KÖFOP-2.1.2-VEKOP-15-2016-00001 azonosítószámú,
„A jó kormányzást megalapozó közszolgálat-fejlesztés” című projekt
keretében készült el és jelent meg.

© Ritter Krisztián, 2019

© Nemzeti Közsolgálati Egyetem
Közigazgatási Továbbképzési Intézet, 2020

A mű szerzői jogilag védett. Minden jog, így különösen a sokszorosítás, terjesztés
és fordítás joga fenntartva. A mű a kiadó írásbeli hozzájárulása nélkül részeiben sem
reprodukálható, elektronikus rendszerek felhasználásával nem dolgozható fel,
azokban nem tárolható, azokkal nem sokszorosítható és nem terjeszthető.

TARTALOM

1. BEVEZETÉS	4
2. TERÜLETI FOLYAMATOK, VÁLTOZÁSOK, HATÁSOK A VILÁGGAZDASÁGBAN	8
2.1 <i>Globalizáció és a tér szerepe</i>	8
2.2 <i>Globálistól a lokálisig</i>	10
2.3 <i>Helyi gazdaságfejlesztés</i>	14
3. VIDÉK – MEZŐGAZDASÁG – VIDÉKFEJLESZTÉS	20
3.1 <i>A vidék fogalmának nemzetközi megközelítése</i>	21
3.2 <i>Globalizáció és a vidék: a vidék és a mezőgazdaság szerepének átalakulása</i>	22
3.3 <i>A vidék és vidékfejlesztés az Európai Unióban</i>	27
3.4 <i>Vidék, vidékfejlesztés, mezőgazdaság Magyarországon</i>	32
4. A VIDÉKGAZDASÁG	39
4.1 <i>A vidékgazdaság fogalma</i>	39
4.2 <i>A vidékgazdaság erőforrásai</i>	42
4.2.1 <i>Humán erőforrások</i>	43
4.2.2 <i>Természeti erőforrások</i>	44
4.2.3 <i>Táj- és tájképi erőforrások</i>	45
4.2.4 <i>Vidéki települések</i>	46
4.2.5 <i>Egyéb erőforrások és az intézmények</i>	46
5. A VIDÉKGAZDASÁG ÁLLAPOTA MAGYARORSZÁGON	48
5.1 <i>Általános helyzet</i>	48
5.2 <i>Foglalkoztatás és a vidék</i>	51
5.3 <i>A mezőgazdaság szerepe hazánkban</i>	55
6. ÖSSZEGZÉS: AVAGY VIDÉKGAZDASÁG – VIDÉKBIZTONSÁG –VERSENYKÉPESSÉG	57
FELHASZNÁLT IRODALOM	60

1. BEVEZETÉS

A KÖFOP-2.1.2-VEKOP-15-2016-00001 sz. „A vidékbiztonság, a biztonsági környezet hatása a vidék versenyképességére” című projekt alaptanulmánya leszögezi, hogy a vidékbiztonság alapvető, elengedhetetlen eleme az állami létnek. A társadalmi munkamegosztás eredményeként a vidék látja el élelemmel a várost, az alapvetően mezőgazdasággal foglalkozó kisebb települések az iparra és szolgáltatásra épülő nagyobb városokat.

A vidék biztonsága nem csupán a vidéken élők és dolgozók fizikai biztonságát jelenti, hanem azt is, hogy képes-e egy ország különböző forrásokból (saját termelés, import) megfelelő minőségű és mennyiségű élelmet (és vizet) biztosítani a lakosai számára. Minél inkább önellátó egy ország, egy régió, annál stabilabbnak és biztonságosabbnak ítéltető, hiszen nem függ a kereskedelmi lánc külföldi szakaszaitól (import) és a külföldi gazdasági, ipari, behatásoktól sem. A vidék biztonsága – mind a vagyon, mind pedig az élet dimenzióiban – elengedhetetlen feltétele annak, hogy a vidék előállítsa és biztosítsa a szükséges élelmiszert az ország teljes lakossága számára. Az államnak mindent el kell követnie, hogy a vidék (mezőgazdasági termelő) és a város (mezőgazdasági fogyasztó) egyensúlya megmaradjon. Az egyensúly fenntartásának gazdasági, közigazgatási, jogi és fizikai biztonsági feltételei vannak, melyek szavatolása, kihívásokhoz illesztése állami funkció (szabályozás, szankcionálás, fizikai biztonság tekintetében) (Boldizsár–Szilágyi 2017).

A vidék biztonsága tehát kulcskérdés az állam stabilitása, biztonsága, fejlődése szempontjából. A jó államnak nemcsak az élet feltételeit kell szavatolnia, de az életminőség javítása érdekében is tennie kell erőfeszítéseket: növelje a vidék versenyképességét, tegye élhetőbbé a vidéket, tegye vonzóvá a mezőgazdasági termelést a gazdasági tevékenységi formák valamennyi szintjén, az egyéni vállalkozástól a kis- és közepes vállalkozásokon (KKV) át a nagyvállalatokig. A vidék biztonságának kulcskérdései:

- Élelem-előállítás: termelés és tenyésztés, feldolgozás.
- Vízgazdálkodás: az öntözés és az ivóvíz-gazdálkodás, a vízbázisok védelme;
- Transzportálás: tárolás és szállítás, csomagolás, az élelem eljuttatása a nagy- és kifelhasználókhoz.
- Fizikai biztonság: a vidéken, mezőgazdaságból élők élet- és vagyonbiztonsága, a megtermelt javak vagyonbiztonsága is.
- Szabályozott tér: az állam szabályozó és szankcionáló funkcióival hatást gyakorol a vidék életére, gazdasági folyamataira. Elengedhetetlen, hogy e szabályozás biztosítsa önfenntartó módon annak kereteit, hogy a vidék előállíthassa (gazdaságosan) a város számára a víz után a második legfontosabb létfeltételt, az élelmiszert.
- Gazdasági tér: a vidék, a mezőgazdasági termelés és a hozzá kapcsolódó ipar és szolgáltatás megélhetést biztosít az ott élők számára. Ha a gazdasági körülmények kedvezőek, nemcsak a megélhetést, hanem a gyarapodást is biztosítják, így élhetőbbé, versenyképesebbé, vonzóbbá válik a vidék (Boldizsár–Szilágyi 2017).

A vidékgazdaság fogalmkörének szempontjából ez utóbbi, a gazdasági tér és a foglalkoztatás mint a megélhetés forrása kerül előtérbe. Mindezt a vidékgazdaság komplex témája mentén lehet jól értelmezni.

A vidékgazdaság fogalma a területfejlesztés és területi politikák vidéket célzó elméletének/gyakorlatának más fogalmihoz hasonlóan (például a vidék vagy a vidékfejlesztés meghatározása) nem adható meg, nem definiálható egyszerűen, de ez következik abból is, hogy igen komplex folyamatokat és jelenségeket fed le. A könyv külön foglalkozik majd a fogalom megközelítésével, ám már most fontos mindenképpen tisztázni, hogy a korábbi évtizedek során a vidékbiztonságot meghatározó, alapvető befolyásoló tényezők és folyamatok jelentősen megváltoztak, különösen a volt szocialista, illetve kelet-európai országok számára. Ennek egyik legszembetűnőbb eredménye, hogy a vidékgazdaság már nem az agrárium kizárólagosságával vagy kizárólagos dominanciájával jellemezhető, és a vidéki térségek fejlesztésekor ugyanazon fejlesztési elméleteket és gazdasági, társadalmi, környezeti, politikai tényezőket kell figyelembe venni, amelyeket a nem vidéki térségek esetében is. Alapvetően a vidéki térségek folyamatait is a globális gazdaság feltételrendszerei közt kell értelmezni. Az első fejezet ebből kiindulva a globális feltételrendszerrel, a területi folyamatokkal, azok befolyásoló tényezőivel foglalkozik. Fő célja, hogy a globalizáció és ennek következtében a területi politikák megváltozásának a vidéki térségeket (is) érintő hatásait összefoglalja.

A világgazdaságban lejátszódó folyamatok, a globalizáció, az európai gazdaság térszerkezetének átrendeződése ugyanis az utóbbi évtizedekben a területi politika felértékelődéséhez vezetett. Mind a nemzeti kormányok, mind pedig az Európai Unió (továbbiakban EU) jelentősen átalakították a területfejlesztés cél-, eszköz-, és intézményrendszerét. Módosultak a regionális politikában alkalmazott alapelvek, a területi egyenlőtlenségek mérséklését szolgáló célok mellett egyre nagyobb súllyal szerepelnek az európai gazdasági tér versenyképességének erősítését szolgáló intézkedések. Fontos megállapítás, hogy a globalizáció és az új térformáló erők hatásai az egyes régiókban, kistérségekben és a településrendszer különböző elemeiben eltérően érvényesülnek, nagyfokú különbségeket mutatnak (Horváth 2001).

A globalizáció két alapvető folyamata – a dereguláció kibontakozása és az informatikai-kommunikációs technológiák (továbbiakban IKT), technikák elterjedése – egyre kevésbé tették/teszik lehetővé a nemzeti kormányok számára, hogy közvetlenül befolyásolják a nemzetközi versenyt a hagyományos eszközeikkel (például exporttámogatások, vámok és illetékek stb.), ezért előtérbe kerültek a közvetett módszerek és eszközök. Ezek a közvetett módszerek főleg a vállalatok versenyelőnyeit meghatározó háttérfeltételekre, azaz elsősorban a versenyképességet befolyásoló üzleti környezet tényezőinek javítására irányulnak, és lényegében a globális versenyben való helytálláshoz szükséges vállalati versenyelőnyök javításának eszköztárát jelentik.

A globalizáció további alapvető következménye a térségek, lokalitások szerepének megváltozása és felértékelődése, ami azt is eredményezi, hogy ezeknek a feltételeknek a kialakítása mára nem csupán a kormányok felelősségkörébe tartozik, hanem az endogén fejlődéseméletek, a saját erőből történő építkezés előtérbe kerülésével az egyes települések, térségek feladatává is vált. Lényegében „*az új területi politikák homlokterébe a térségek, régiók adottságai, potenciáljai kerültek, amelyek a fejlesztésekhez mint belső, endogén erőforrások állnak rendelkezésre, és megfelelő körülmények közt aktivizálhatók*” (Káposzta 2007, 89.).

A világgazdaságban az utóbbi évtizedekben lezajlott, zajló változásokat Magyarország sajátos helyzetből élhette meg, hiszen ezeken a változásokon túl a politikai és gazdasági átmenettel, az abból ere-

dó következményekkel is meg kellett birkóznia. A folyamatok hatására joggal beszélhetünk nemcsak új társadalmi-gazdasági berendezkedésről és piacgazdaságról, hanem új területi szerkezetről is. A területi különbségek néhol igen markánsan, néhol pedig mozaikszerűen, a nagyobb területi egységek belső tagoltságaként jelennek meg. Megfigyelhető a város-vidék ellentét erősödése, és általában a vidéki térségek, aprófalvak lemaradása. Napjainkra a dinamika, a gazdasági fejlődés és a versenyképesség dimenziójában van jelen a területi-települési tagolódás, amelynek társadalmi feszültséget generáló következményei nem kisebbek a megelőző időszaknál. Míg korábban helyes célként fogalmazódott meg a térségi válságkezelés, ma már a dinamika serkentésének legalább azonos, ha nem nagyobb hangsúlyt kell kapnia a területi politikában, s a térségi vizsgálatoknak is előtérbe kell helyeznie ennek elemeit (Faluvégi 2004).

Ebben – összhangban a világgazdaságban lezajló folyamatokkal, a globalizációval és az EU területi politikáival (regionális- és vidékpolitika) – hazánkban is rendkívül fontos szerepet kapnak a lokális, endogén erőforrások mint az önerőből történő építkezés alapkövei. Kiemelten fontossá vált azoknak a tényezőknek a meghatározása, felkutatása, megszerzése vagy kialakítása, amelyek kiinduló kínálati elemként járulnak hozzá egy-egy terület „önálló” gazdasági-társadalmi fejlődéséhez, fejlesztéséhez. Ehhez azonban – miközben a térszerkezeti differenciálódáshoz nagyban hozzájárulnak a korábbi gazdasági struktúrából, foglalkoztatási szerkezetből adódó, öröklött problémák – nem minden esetben vannak meg az alapvető feltételek.

A fentiekből kiindulva az első fejezet külön foglalkozik az endogén elméletekkel és a helyi gazdaságfejlesztés kérdéskörével is.

A gazdaság alakító tényezőinek, alapvető folyamatainak lényeges eleme a vidék fogalmának megerősödése, átalakulása, új szerepkör betöltése, hiszen a fejlett országokban a vidék fogalma már jó ideje egy teljesen új társadalmi és gazdasági dimenziót fejez ki. Ennek külső megnyilvánulása az agglomerációk környékén tapasztalható, egyre tömegesedő vidékre költözés, a vidék megszépülése, újrendezése, gazdasági fejlődése. Eközben fokozott figyelmet és jelentőséget kap a fogalomhoz kapcsolódva többek közt a termékminőség, a közbiztonság, az egészség, a személyes fejlődés, az esélyegyenlőség, a pihenés stb. Emellett, mint a mezőgazdasági termelés és élelmiszer alapanyag előállítás fő helyszíné, a vidék természetesen továbbra is kitüntetett szerepet játszik az EU Közös Agrárpolitikájában (továbbiakban KAP) is.

Ugyanakkor, a vidék újfajta értékeinek hangsúlyozása ellenére, nem tekinthetünk el azoktól a problémáktól, melyek – az agrárium szerepének átalakulásával párhuzamosan – ezen területek néha igen súlyos gondját okozzák (például a perifériális vidéki területek elnéptelenedése, a munkalehetőségek beszűkülése, a fokozódó szociális terhek, az alapvető szolgáltatások elérhetőségének kérdése, a növekvő arányú szegénység és társadalmi kirekesztődés stb.), és melyeket az Unió is felismert, figyelembe vesz.

Visszafogottabban, de Magyarországon is megfigyelhető a vidék szerepének, funkcióinak újraértékelése. Határozott tendenciákat tapasztalhatunk itthon is a vidékre költözésben (elsősorban az agglomerációk esetében), és az utóbbi években felerősödött az alapvető infrastruktúra térhódítása a kisebb, sőt az igen kis településeken is. A fogalom átértékelődése mellett azonban napjainkig fontos feladat maradt azoknak az elmaradott, hátrányos helyzetű vidéki területek fejlődésének elősegítése, amelyek maguktól nem képesek ezt a fejlődést generálni, elindítani. Az említett tendenciák nem általánosak, számos vidéki területre sokkal inkább az elvándorlás, elöregedés, a szolgáltatások kivonulása, a gazdasági, társadalmi leszakadás a jellemző. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül a vidékpolitika sokszor felmerülő és sokat vitatott problémáját, nevezetesen az agrárgazdaság átalakulását sem.

Magyarországon a rendszerváltást követően gyökeresen megváltoztak a mezőgazdaság földhasználati és tulajdonviszonyai, átalakult a gazdálkodás szervezeti rendszere, üzemi struktúrája is. A változásokkal párhuzamosan az ágazat nemzetgazdaságban (GDP) és főleg a foglalkoztatásban betöltött szerepe jelentősen csökkent. Ezen változások jelentős részben általános - az Unióban és a fejlett országokban is megjelenő - tendenciának tekinthetők, ám a térszerkezet, a gazdaság térbeliségének megváltozása miatt nem egyenlő mértékben érintik, érintették az egyes térségeket. A negatív hatások az alapvetően mezőgazdasági hagyományokkal rendelkező, képzetlenebb és kedvezőtlenebb korstruktúrájú humán-erőforrással rendelkező, városhiányos vidéki területeket jobban sújtották, sújtják.

Mindezek tükrében a könyv külön fejezetben foglalja össze a vidék meghatározását, a vidéket jellemző folyamatok és fejlesztési politikák változását, jellemzőit, kiemelve ebben a mezőgazdaság szerepét.

Az utolsó két fejezet az előző részek fényében megpróbálja összefoglalni a vidékgazdaság fogalmának, jellemzőinek lényegét, csoportosítani a vidékgazdaság főbb erőforrásait, és rövid jellemzést adni a vidékgazdaság állapotáról hazánk vonatkozásában. Ehhez a szakirodalmon kívül elsősorban a vonatkozó nemzetközi és hazai szakpolitikai elemzések és statisztikai adatok adnak alapot.

A vidékgazdaság komplexitásának bemutatása végső soron a komplex vidékbiztonsági rendszerének meghatározásához és fejlesztéséhez, a vidékbiztonság kilenc pilléréhez szeretne alapot szolgáltatni. A vidékbiztonság kilenc pillére az alábbiakban foglalható össze:

1. politikai-kormányzati;
2. fizikai;
3. gazdasági;
4. szociális-társadalmi;
5. környezeti-környezetvédelmi;
6. élelmiszer-élelmezés;
7. infrastruktúra;
8. fenntarthatóság és megújulás;
9. vidékbiztonsági öngondoskodás (lásd Szilágyi et al. 2018).

2. TERÜLETI FOLYAMATOK, VÁLTOZÁSOK, HATÁSOK A VILÁGGAZDASÁGBAN

2.1 GLOBALIZÁCIÓ ÉS A TÉR SZEREPE

Annyira összetett, széles körű és sokszínű a globalizáció folyamata, hogy annak bemutatására egy önálló könyv is csak szűkös kereteket tudna biztosítani. Az egyre többet használt (mondhatni divatos), leginkább gazdasági, társadalmi, illetve politikai vonatkozásban felmerülő fogalom komplex hatásainak megítélése nem egységes (lásd erről Fiss–Hirsch 2005). A témát övező szakirodalmi viták és különböző kutatások óvatosságra intenek a következmények kategorikus megítélése kapcsán. Éppen ezért – anélkül, hogy mélyebb elemzésekbe és megállapításokba bocsátkozna – a fejezet csak a téma szempontjából legfontosabb, általánosabban elfogadott ismérveket és hatásokat emeli ki, foglalja össze.¹

Bár számos szerző (például Bell 2003, Dicken 2003) taglalja a globalizáció kialakulását, annak időpontját, a nemzetközi szakirodalom egyetért abban, hogy az 1970-es évektől az új technológiák, termelőágak megjelenése, a régiók eltűnése, a dinamikus ágazatok területi elhelyezkedésének megváltozása következtében felerősödő folyamat a gazdaság térbeli működését, a területi egyensúlyt alapjaiban változtatta meg. A globálissá váló piacokon multinacionális cégek jelentek meg, amelyek többek közt ipari méretekben szervezték meg a mezőgazdasági termékek piacra jutását. A területi, sőt nemzeti ráhatás nehézkessé, szinte lehetetlenné vált ezekre a nemzetközi gazdasági erőkre. Dicken (2003, 79.) egyenesen „multipoláris, kaleidoszkopikus globális gazdaság”-ról beszél. Ennek jellemzői közül kiemelhető a vezető gazdasági tevékenységek földrajzi koncentrációja, amelyekből Lengyel (2003) szerint a tartós piaci versenyelőnyök erednek, és közben megfigyelhető az egyéb – általában a kevésbé jövedelmező, kevésbé versenyképes – vállalati tevékenységek különböző (fejletlenebb) országok és régiók közötti dekoncentrált eloszlása is. Ezáltal a globalizáció regionális munkamegosztást eredményez, miközben a gazdasági tevékenységek földrajzi koncentrációja a régiók, térségek, és egyáltalán a tér szerepét, jelentőségét rendkívül megnövelték.

A globalizáció fogalmát összegezhethetjük úgy is, mint különböző pontokon található tényezők (emberek, intézmények, vállalkozások, termékek, földrajzi helyek stb.) közvetlen kapcsolatát olyan területeken (piacok, információk, szabványok, törvényi keretek stb.), melyek az egész világ számára nyitottak vagy elérhetőek (Leader 2001). A globalizáció lényegében (Beenhakker 2001 és Lengyel 2003 alapján) négy különböző területen történt radikális változások következménye:

---

1 A világgazdaság/a globalizáció folyamatai és a mezőgazdaság/vidék közti lényeges kölcsönhatások ismertetésére – a téma jellegénél fogva – külön, részletesebben a 3. fejezet tér ki.

- a technológia (köztük a közlekedés, valamint az IKT fejlődése);
- a gazdaság (a termelés méretének változása, a nemzetközi kereskedelem intenzifikálódása);
- a pénzügyek (a tőke szabad és gyors áramlása); és
- a politika (nemzetközi megállapodások – például EU-WTO – a piacok liberalizálásával, a környezetvédelemmel, társadalmi szabályokkal, a központi kormányzatok hatalmának csökkentésével stb. kapcsolatban) területén.

A globalizáció sokat kutatott és vitatott hatásaival, jellemző vonásaival kapcsolatban két összefonódó területet lehet kiemelni: 1). A technika és az IKT fejlődése következtében az információk, a termékek és személyek szállításának gyorsasága nőtt, a költsége csökkent, a távolság szerepe pedig ezekkel párhuzamosan (idő és fajlagos költség tekintetében) jelentősen visszaszorult. A számítógépre alapuló új technológiák, vállalat-szervezési és értékesítési formák alapjaiban alakítják át a közgazdaságtan kategóriáit, amikor Szalavetz (2004) szerint a szűkösség helyett a túlzott (információs) bőség válik kihívássá, és a problémamegoldó képesség, nem pedig a természeti erőforrás az igazán szűkös gazdálkodási tényező. Ez értelemszerűen átalakítja a felzárkózó gazdaságok területi és szervezési feltételeit tárgyaló elméleteket és feltételeket is. 2). Jelen időszak, amelyet leginkább tudástársadalomnak, tudásalapú társadalomnak neveznek (OECD 1996), szükségszerűen előtérbe helyezte az emberi tőkének a termelési folyamatban játszott szerepét, azt, hogy hogyan és milyen mértékben járul hozzá a gazdaság, illetve az új értékek létrehozásához. A termelési folyamat maga is megváltozott, abban a tudás, az innovativitás meghatározóvá vált, különösképpen a mai, növekedést hordozó, azt meghatározó úgynevezett high-tech ágazatokban, vagy még pontosabban az úgynevezett új gazdaságban. Versenyképességi szempontból azonban nemcsak az új tudás létrehozása, hanem az interaktív tanulás is döntővé vált (Camagni 2002).

Fontos kiemelni, hogy a tudás nemcsak a legkorszerűbb csúcstechnológiai ismereteket jelenti (s így nemcsak nagyvárosokban lehet jelen), hanem a hagyományos iparágakban, a mezőgazdaságban, különböző szolgáltatásokban különleges minőség előállítására képes, „kézműves” tudást is (Cséfalvay 1999). A tudást joggal nevezhetjük egy adott tércategória endogén erőforrásának. Szükséges azonban megállapítani, hogy bár a humán erőforrás szerepe általánosan felértékelődött, éppen ezért egyben igen ellentmondásos is. Valóban javíthat valamely térség helyzetén, de vissza is vetheti azt. Meyer (2005) szerint viszont ha nehéz is pontosan meghatározni, hogy milyen konkrét és rövid távú hatás várható a humántőke fejlesztésére fordított eszközöktől vagy az e területet támogató gazdaságpolitikától, a gazdaságilag fejletlenebb térség, régió mindenképpen jobban jár, ha gazdaságpolitikájában ezen tényezőre különösen figyel. Ez abból a szempontból lehet fontos, hogy Lukovics hazai vizsgálatai alapján *„[a] vidéki térségek döntő többségében hiányzik a tudásalapú gazdaság tényezőinek kritikus tömege (városnagyság, munkaerő felkészültsége, infrastruktúra színvonala), az innovációs kapacitás megléte, specializáltsága, a felsőoktatás kapacitása, illetve színvonala stb.”* (Lukovics 2007, 1.). Ez a versenyképesség és a területi verseny szempontjából jelentős probléma lehet.

A globalizáció, a földrajzi koncentráció, a tér jelentőségének átértékelődése ugyanis a versenyképesség jelentőségének a fokozódását és a területi verseny kialakulását eredményezte. A területi verseny mint a területi egységek közötti verseny fogalma, az utóbbi időben vált széles körben elfogadottá. A témának igen széles körű irodalma van (többek közt Chesire 2003, Horváth 2006, Lengyel 2003, Porter 1990, 2004), jelen

fejéhez azonban csak a legfontosabb megállapítások, fogalmak átvétele történt meg. Lengyel alapján „a területi verseny olyan folyamat, melynek során adott terület helyi gazdaságfejlődését bizonyos csoportok a helyi politikákon keresztül, más területi egységekkel versengve próbálják befolyásolni, explicit vagy gyakran implicit módon” (Lengyel 2003, 153.). A versenyképesség pedig – a szakirodalomban általánosan használt értelemben – a megváltozott, globális feltételekhez való alkalmazkodás képességét jelenti, és fő célja a viszonylag magas jövedelem és magas foglalkoztatottsági szint megteremtése, az adott terület lakosságának az életszínvonal-növelése.

Napjainkban a vállalati és piaci kapcsolatok átlépi az országhatárokat, így módon az egyes térségeknek és településeknek közvetlenül a nemzetközi versenyben kell részt venniük. Egy-egy régió, térség fejlesztése tehát nemcsak az adott országon belüli, hanem Európában, a világban betöltött pozíciójától is függ. Ehhez a versenyhez való alkalmazkodás képessége az végső soron, ami egy-egy terület helyzetét, fejlődési esélyeit és lehetőségeit alapvetően befolyásolja. A területi verseny részben azért erősödött fel, mert az üzleti szolgáltatások többsége bárhol végezhető, ha megfelelő informatikai infrastruktúra áll rendelkezésre. Ezek a szolgáltatások növekvő mérethozadékkal bírnak, dinamikus agglomerációs előnyöket hasznosítanak, ami felgyorsítja ezen tevékenységek térbeli koncentrációját (Horváth 2006, Krugman 2003, Lengyel 2003).

A vonatkozó szakirodalom alapján összességében megállapítható: a globalizációs folyamatok, a technológiai váltás, az erősödő vállalati verseny következtében a térségek az érdeklődés előterébe kerültek. A korábbi elméleteket, amelyek a távolságot, a térbeli eltérést egyedül mint szállítási költséget értelmezték, felváltotta egy jóval komplexebb szemlélet. Miközben a telepítési tényezők közt egyre hangsúlyosabb szerepet kapnak a nem számszerűsíthető (úgynevezett puha vagy kvalitatív) tényezők (Káposzta 2007), a szakirodalom tanulmányozásából levonható egyik legfontosabb következtetés a helyi versenytényezők szerepének hangsúlyozódása, a lokalizáció folyamatának erősödése, ami jelentős mértékben befolyásolja a területi különbségek alakulását.

2.2 GLOBÁLISTÓL A LOKÁLISIG

Napjainkra általánossá vált a lokalizációnak, mint a globalizáció hatására, annak ellenfolyamataként, de azzal szoros összefüggésben² létrejött fogalomnak a használata. A lokalizáció olyan gazdasági törvényszerűség, amely az egész globalizálódó világban, elsősorban a tudásalapú gazdasághoz kapcsolódva, a fejlett országokban szinte mindenütt megfigyelhető (Dicken 2003, Lengyel 2003, Tóth 2007). Csaba (2006, 181.) szerint ez „a lokalizáció a gazdaságföldrajzból ismert agglomerálódást jelenti, a gazdasági tevékenységek földrajzi sűrűsödése, ami mikroökonomiai ösztönzésre spontán módon megy végbe”.

Az egyre csökkenő fajlagos szállítási költségek, a nagyrészt mobillá vált termelési tényezők, az IKT fejlődése elvileg lehetővé teszik, hogy a piaci szereplők szinte bárhol végezzék gazdasági tevékenységei-

2 Robertson (1995) ezt az összefüggést, illetve a párhuzamos folyamatot „glokálizáció”-ként nevesíti.

ket. Ennek következtében igen sok, hasonlóan előnyös feltételeket nyújtó terület, régió és település között lehetne választani. Elvileg bármely gazdasági tevékenység bármelyik országban és régióban folytatható (ha a megfelelő humán erőforrás és a szükséges szintű infrastruktúra rendelkezésre áll). Így a globális folyamatok következtében területi kiegyenlítődés lenne elvárható, a munkaerő és a tőke egymással ellentétes irányú térbeli áramlása szerint (Rechnitzer 1994).

A gazdasági földrajzzal kapcsolatos szakirodalom azonban globális-lokális paradoxonként meghatározott jelenségre (1. ábra) hívja fel a figyelmet.

GLOBÁLIS	LOKÁLIS
<p><i>A piaci verseny a legtöbb ágazatban egyre inkább globálissá válik:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • a vállalatok globális stratégiákat kidolgozva versenyeznek egymással, • a globális stratégiák átlélik a nemzeti és regionális határokat. • A hagyományos termelési tényezők bármely vállalat részére elvileg korlátlanul elérhetők: • a mobil tényezők tetszés szerinti helyre szállíthatók, • az immobil tényezőkhöz részlegeket telepíthetnek. • A tudásalapú gazdaságból származó új ismeretek és technológiák globálisan terjednek: • az új eljárások, eszközök szinte mindegyik ország mindegyik ágazatát átalakítják, • a piaci szereplők közötti információk áramlása egyidejű és határtalan. 	<p><i>A nemzetek, régiók, városok gazdasági teljesítményében:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • fennmaradnak a jelentős különbségek, • nem a fizikai és a pénztőke, hanem főleg a nem tárgyi javak válnak döntővé. • Bármelyik üzletág vezető globális vállalatának: • hazai bázisa egyértelműen megadható, • a tulajdonosok országa viszont nem mérvadó. <p><i>Az ágazatok többségében a világ vezető versenyző cégeinek:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • kulcsrészlegei, innovációs kapacitásai csak néhány országban, azon belül gyakran néhány centrumterületben koncentrálódnak, • a termelő és kiszolgáló részlegek dekoncentrálódnak a félperifériákon.

Globális verseny és piac: bárhonnán, bármit, bárhol, bárhová

Új regionális/lokális specializáció: a tartós versenyelőnyök forrásai lokálisak

1. ábra: A globális-lokális paradoxon főbb jellemzői

Forrás: Porter 1990 és Lengyel 2003 alapján a szerző saját szerkesztése, 2018

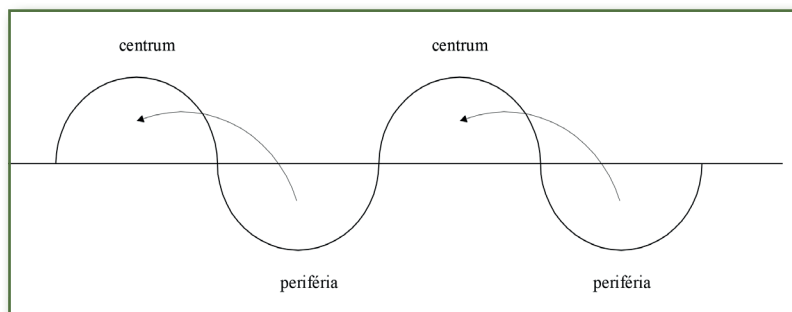
Porter (1990, 1999) empirikus vizsgálatai kimutatták, hogy bár elméletileg a telephely többé nem jelenthetne versenyelőnyt, a gyakorlatban a telephely a verseny központi tényezője maradt. A globális vállalatok tartós versenyelőnyei döntően a vállalati központ helyétől, területi elhelyezkedésétől függenek, ahol a cég stratégiai fontosságú tevékenységei koncentrálódnak. Vagyis Porter rámutat, hogy miközben a gazdasági tevékenységek globalizálódnak, az iparágak tartós versenyelőnyeinek forrásai lokalizálódnak.

Mindezek mellett kijelenthető, hogy a gazdasági egységek koncentrálódása nem csak a vállalati, stratégiai előnyöket hordozó tevékenységek esetében jelentkezhet. Ez a fajta „sűrűsödés” a kevésbé versenyképes, kisebb jövedelmezőségű, összeszerelő, feldolgozó stb. típusú cégeknél is megfigyelhető. A tapasztalatok szerint ezek a cégek is a kedvezőbb adottságú térségekben koncentrálódnak (lásd Boudier 2005, Schoors–Tol 2002 vagy Sgard 2001). Mindemellett Storper (1997) véleménye alapján a vállalatok a fizikai tényezőket (eszközöket, gépeket) szívesebben viszik elmaradott régiókba, kihasználva a kisebb (főleg munkaerő-, környezeti) költségeket, de a nagyobb hozzáadott értéket nyújtó, jövedelmezőbb szellemi tevé-

kenységek (ahol a „megfoghatatlan tőke”, a nem tárgyi javak, a tudástőke és az informális kapcsolati tőke a meghatározóak) általában a fejlett régiókban maradnak (lokálisan koncentrálnak). Így az előbb említett folyamatok hatására nemhogy csökkennek, de állandósulnak a területi egyenlőtlenségek. Különösen megfigyelhető volt ez hazánkban a piacgazdasági átmenet, majd az uniós csatlakozás után.

Lengyel (2007) szerint, összességében a centrum-periféria viszonyok újjászületéséről beszélhetünk. A területi szerkezetet a centrum által gerjesztett mozgás határozza meg, amely változó tartalommal, de állandóan fenntartja a polarizációt. A centrumokban a munkaerő, a tőke és az infrastruktúra koncentrációja megy végbe, ami a központok környékén fellendülést, a távolabbi térségekben pedig leszívást (2. ábra) és a központok felé történő mozgást eredményez (Miklóssy 1990). Ezt Myrdal gazdasági polarizációs modellje *spread* és *backwash* hatásként írta le (lásd Myrdal 1957).

A területi egyenlőtlenségek állandósulásához Scott (1998) is magyarázattal szolgál. Szerinte a globális gazdaság regionális „motorjai” az úgynevezett szuperklaszterek, amelyek szűkebb vonzáskörzetükben (lokális térségükben) is prosperálást idéznek elő (egy-egy regionális motor közvetlen térbeli hatása az ingázási vonzáskörzetnek felel meg).

2. ábra: A centrum szívóhatása

Forrás: Miklóssy 1990, 883.

Ezek a regionális pólusok viszont nemcsak hogy nem fedik le a fejlett országok egészét, de nem a belső perifériákkal, országuk elmaradott térségeivel, hanem más szuperklaszterekkel állnak kapcsolatban, kihasználva a kommunikációs és közlekedési (szállítási) lehetőségeket. Vagyis nem a földrajzi távolság és nem a szomszédság döntő, hanem a globális specializációban (Lengyel 2003), illetve a nemzetközi városszálókban (Rechnitzer 2007) elfoglalt pozíció. A területi egyenlőtlenségek állandósulásához Scott (1998) is magyarázattal szolgál. Szerinte a globális gazdaság regionális „motorjai” az úgynevezett szuperklaszterek, amelyek szűkebb vonzáskörzetükben (lokális térségükben) is prosperálást idéznek elő (egy-egy regionális motor közvetlen térbeli hatása az ingázási vonzáskörzetnek felel meg). Ezek a regionális pólusok viszont nemcsak hogy nem fedik le a fejlett országok egészét, de nem a belső perifériákkal, országuk elmaradott térségeivel, hanem más szuperklaszterekkel állnak kapcsolatban, kihasználva a kommunikációs és közlekedési (szállítási) lehetőségeket.

Mindezen folyamatok ismerete a vidékgazdaság szempontjából azért lényeges, mert felhívja a figyelmet a globalizáció során fellépő térbeli gazdasági sűrűsödésre, az ennek hatására növekvő területi egyenlőtlenségekre. Az ebből adódó negatív következményeknek a hátrányos helyzetű vidéki térségek fokozottan

ki vannak téve. Ezt megerősíti Madarász (2000) is, aki már eleve a vidéki térségek szempontjából beszél az automatikus területi kiegyenlítődés elmaradásáról. Szerinte a vidéki területeken a hátrányok legtöbbször halmozódnak a piaci automatizmusok hatására, és így, a korábbi funkciók elvesztésével, teljesen elszakadnak a fejlődési folyamatoktól. Mivel ez a következmény a téma szempontjából rendkívül fontos, ezért a térgazdasági elméletek és kutatások, valamint a hazai térszerkezet vizsgálata után a vidéket (és ezen belül a mezőgazdaságot) érintő aspektusokkal később még részletesebben foglalkozik a könyv.

Részint a lokalizációhoz kapcsolható a területi politikák szemléleti változása is. Megnőtt ugyanis a szerepe a közvetlen lakossági döntéseknek. A tervezésben a „top-down”, a felülről irányítás szemléletének helyébe a „bottom-up”, az alulról történő építkezés kerül (a különbségekről G. Fekete 1998 ad jó összefoglalót). A lokális tér vagy terület, aktív színezetet kapott, mivel a helyi problémák java részére – többek közt a deregulációs megállapodásoknak, piaci liberalizációnak, versenypolitikáknak köszönhetően – helyben kell megtalálni a megoldást. Ehhez ki kell dolgozni a helyi fejlesztés, a helyi gazdaságfejlesztés elméletét és gyakorlatát. Döntővé váltak azok a helyi intézmények (önkormányzati, nonprofit, oktatási, fejlesztő, civil szervezetek, szakmai egyesületek), amelyek a helyi társadalmi viszonyok megfelelő alakításával, kihasználásával a vállalatok sikerességét elő tudják segíteni. Fontos azonban tisztázni, mit is értsünk „helyi” alatt, illetve hogy milyen szinten értelmezhető a helyi gazdaságfejlesztés.

Ugyanis míg a vidékfejlesztési megközelítésekben a helyi vagy lokális kifejezés alatt döntően kistérségi szemlélettel találkozunk, addig a regionális gazdaságtan legtöbb képviselője – miközben a kisebb szintekre való alapozást említi – általában a régiók szerepét emeli ki mint a globalizált világban lokális specializációt mutató területi egységet. Ugyanakkor míg teljes egyetértés mutatkozik a térbeli koncentráció mint alapvető gazdasági folyamat elfogadásában, abban már eltérő felfogások figyelhetők meg, hogy a koncentráció milyen területi szinthez, szintekhez köthető. Észrevehető azonban a tendencia, hogy a területi folyamatokkal foglalkozó nemzetközi és hazai szakirodalom figyelme egyre inkább a városok és vonzáskörzetük felé orientálódik. Ez döntően abból következik, hogy a lokális gazdaságfejlesztés főleg az ingázási övezetekhez köthető (Lengyel 2003), hiszen releváns gazdasági hatás a fejlesztés fókuszában és vonzáskörzetében érzékelhető. Ez a fajta gondolatmenet a regionális gazdaságtan térfogalmi közül egyértelműen a gazdasági térszerveződésnek feleltethető meg (Lengyel és Rechnitzer 2004). Egyre inkább elfogadottá válik, hogy a lokális térség olyan körzet, amelyben a munkahely a lakóhely elhagyása nélkül megváltoztatható (Lukovics 2007, Rechnitzer 1998). Ebben az esetben a lokális szint olyan munkaerő-vonzáskörzetet jelent, amelyet nemcsak a munkaerő, hanem a háztartások tagjainak napi térpályái is meghatároznak, amely térségeken belül a munkahelyek mellett az oktatási, kereskedelmi, egészségügyi stb. intézmények szolgáltatásai gyorsan elérhetők (Mészáros 1994). A lokális térség ilyen értelmű közgazdasági felfogása azt feltételezi, hogy a lokális szint valószínűleg több településből áll, amelyet a közlekedési lehetőségek és ingázási szokások, a napi térpályák időben változó módon determinálnak. A munkaerő-vonzáskörzetek általában monocentrikusak, vagyis egy nagyobb város és a hozzá kapcsolódó települések alkotják. Problémát jelenthet viszont a fejlesztések kapcsán, hogy a munkaerőpiaci körzetek, bár megadhatók a központi város és környezete közötti interakciók, általában nem rendelkeznek térségi intézményekkel, így nem, vagy csak részben felelnek meg a közigazgatási-statisztikai (programozási) térségekkel szembeni elvárásoknak (Lengyel 2003). További gond, hogy a vonzáskörzetek határait sem lehet mindig pontosan kijelölni.

Ezeket a problémákat taglalva Wong arra a következtetésre jutott, hogy a statisztikai szempontból kialakított kistérségek (az uniós nomenklatúrában a LAU-1 szint) jól közelítik a munkaerő-vonzáskörzeteket, továbbbi előnyük, hogy a közigazgatási-statisztikai régiók alapegységei, ezáltal politikai és adminisztratív egységek, amelyekre vonatkozóan forrásokat lehet allokálni, és gazdaságfejlesztési cselekvésterveket lehet kidolgozni. Ki lehet emelni annak a fontosságát, hogy a helyi fejlesztések és tervezés kapcsán csak olyan területi egység lehet az elemzés alapegysége, amelyre vonatkozóan létezik megfelelő jogkör és hatáskör az intézkedések kidolgozására és végrehajtására, és elég kicsi ahhoz, hogy a helyi gazdaságfejlesztés közvetlen hatásait koncentrálja (Wong 2002).

A kistérségek (mint a járásek elődei) szerepének felértékelődése a magyarországi kistérségekkel kapcsolatos szabályozási környezet változásai mentén is nyomon követhető volt, amiből kiemelhető a területfejlesztésről és a területrendezésről szóló 1996. évi XXI. törvény, amely nemcsak statisztikai alapegységként definiálta azokat, hanem a területfejlesztés lehetséges beavatkozási szintjeként is. Ezen túlmenően az ezredforduló elejére már a hazai szakirodalomban is egyetértés alakult ki a kistérségek előtérbe kerülésének tényéről (Faluvégi 2004b, Nemes Nagy 2003), hangsúlyozva azt a funkciójukat, hogy *„a területi folyamatok, a területi fejlődés elemzésének alapegységeiként szolgálhatnak”* (Lukovics 2007, 109.).

Azzal is tisztában kell lenni, hogy Magyarország térszerkezeti sajátosságainál fogva, az elmaradottság vagy fejlettség a régióknál, megyéknél kisebb téregységekben fogalmazható csak meg (Csatári 2004). Ezt alátámasztja Nemes Nagy is, aki szerint *„az elmúlt évtizedek minden tudományos elemzése azt igazolja, hogy a kistérségek szintjén a hazai területi fejlődés minden lényeges tendenciája világosan kirajzolódik, feltárulnak azok az összefüggések, amelyek a megyék és főként a hét régió szintjén az összevonási információvesztés miatt eltűnnek, illetve értelmezhetővé válik az a tagoltság is, ami a közel 3200 egyedi települést vizsgálva lényegében értékelhetetlen, és gazdasági folyamatok esetében elméletileg sem értelmezhető”* (Nemes Nagy 2005, 9.). Mivel az esélykülönbségek nem a településrendszer különböző szintjei között, hanem a hálózatba szerveződő rendszer elemei és a hálózatokból kirekedt települések (térségek) között alakulnak ki (Enyedi 2004), a területfejlesztés nagy kérdései: mi lesz a hálózatokból kirekedt térségek/települések gazdaságával és az ott élő lakossággal? Képesek-e önfenntartó helyi gazdaságot kifejleszteni? Képesek-e – s milyen funkciókkal, hogyan – a hálózathoz kapcsolódni?

A fentiekben felvázolt elméletek és összefüggések a helyi gazdaságfejlesztés, és annak kapcsán a kistérségi/járásai szint felé terelik a figyelmet.

2.3 HELYI GAZDASÁGFEJLESZTÉS

„A helyi gazdaságfejlesztés [...] a helyi gazdaság életébe történő [...] tudatos beavatkozás” (Mezei 2006a, 93.), amit *„a globalizáció erősödése erősített meg”* (G. Fekete 2002, 125.). A világgazdaság globalizálódásának fokozódása, a kiéleződő területi verseny, az egyre komplexebb üzleti környezet megteremtésének fontossága helyezik előtérbe a helyi erőforrásokra építő, az adott térség szereplőit összefogó és koordináló, alulról építkező helyi gazdaságfejlesztési stratégia kidolgozásának, megvalósításának igényét. Ezek az alapelvek a következő fejezetben részletesebben ismertetett vidékfejlesztési elméletekkel is összeköthetők,

mivel a komplex, integrált értelmezésekben megjelennek. Tulajdonképpen a vidéki kistérségek helyi gazdaságfejlesztését vidékfejlesztésként értelmezhetjük. Mindezt alátámasztja az Unió megközelítése is, hiszen a vidékpolitikának megfelelően „a szélesebb vidéki gazdaságra vonatkozó intézkedéseket lehetőleg helyi fejlesztési stratégiákon keresztül kell végrehajtani” (EC 2005, 5.). A helyi gazdaságfejlesztést így a vidéki térségek szempontjából is vizsgálhatjuk.

Elsődleges feladatként jelenik meg a sokszereplős területi verseny résztvevőinek összefogása, koordinálása. Ezek Lengyel (2003) szerint a helyi önkormányzatok, a gazdasági önkormányzatok (gazdasági kamarák, vállalkozói szövetségek, szakmai testületek), a tudástranszfer intézmények (felsőoktatás, szakképzés stb.) és a fejlesztési ügynökségek. Sprenger (2001) közintézményeket, vállalatokat és szövetségeiket, valamint egyéneket és csoportjaikat különíti el. Swinburn és társai (2004) állami, magán és helyhatósági/közösségi szektort azonosítanak. Már a vidékfejlesztéssel kapcsolatban Kulcsár (2006) és Madarász (1998) önkormányzati, gazdasági (vállalkozói), társadalmi (civil) „háromszögről” ír. Mindezek alapján, az alulról építkező fejlesztések terén, az 1. táblázatban összefoglalt szereplők együttműködése szükséges.

Állam és közintézmények	Vállalati vagy magánszektor	Közösségek, csoportok
<p><i>Kormányzati intézmények</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • regionális • megyei • helyi <p><i>Helyi önkormányzatok</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • képviselőtestületek és hivatalaik • térségi szövetségek <p><i>Közszolgáltatásokat végzők</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • iskolák, egyetemek • szoc. és egészségügyi intézmények • kutatóintézetek 	<p><i>Pénzügyintézetek</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • bankok és pénzügyi csoportok • takarékszövetkezetek <p><i>Termelő szektorok</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • kereskedelmi és iparkamarák • nagyvállalatok • részvénytársaságok • KKV-k és mikroállalkozások • szövetkezetek <p><i>Szolgáltatóvállalatok</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • média • magán szolgáltatók <p>szakszervezetek fejlesztő csoportok</p>	<p><i>Területi szervezetek</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • társulások • egyesületek <p><i>Kulturális szervezetek</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • társaságok • szociális és vallási szervezetek <p><i>Civil szervezetek, NGO-k</i></p> <p><i>Érdekcsoportok, szakmai szövetségek</i></p>

1. táblázat: A gazdaságfejlesztés és a területi verseny lehetséges szereplőinek főbb csoportjai

Forrás: Sprenger 2001, valamint Swinburn et al. 2004 alapján a szerző saját szerkesztése, 2018

Nemzetközi tapasztalatok (European Foundation... 1999, Lowe et al. 1995, Terluin–Post 2001), azt mutatják, hogy ezeknek a szereplőknek az állandó együttműködése során formálódó, az érdekellentéteket megfelelően kezelő, alulról szerveződő gazdaságfejlesztési programok lehetnek csak tartósan sikeresek. A globalizációs folyamatokhoz való alkalmazkodásnak a klasszikus termelési tényezők mennyisége és minősége csak az egyik előfeltétele. A másik adaptációs kritérium az adott terület szervezeti és intézményei közötti kapcsolatok jellege, a közös célkitűzések intézményesülésének lehetősége, a helyi ösztönzők, a kollektív döntések előkészítése, a társadalmi konszenzus (Pálné 1999). Ez az új versenyképességi tényezőcsoport azt jelzi, hogy a helyi fejlődés sikere már nem csupán szűk gazdasági szempontokon múlik, hanem a területi fejlődésben érdekelt szereplők szoros koalíciójától, intézményes együttműködésétől is függ (Horváth 2000).

Ehhez szorosan kapcsolódik annak igénye, hogy ez a fajta együttműködés intézményesült formában jelenjen meg. A szakirodalom alapján (Mezei 2006b, Swinburn et al. 2004, Pap 2007, Ritter 2000), ennek megfelelő formája a kistérségi társulás, amelyben a többi szereplő (civil és vállalkozó szféra) szervezetlensége miatt a helyi önkormányzatoknak van nagyon fontos koordinációs, kezdeményező, ösztönző, közvetítő szerepe. A vidéki területek fejlesztésével kapcsolatosan az önkormányzatok szerepét, azok innovativitásának fontosságát, a nemzetközi tapasztalatok (például Douglas 2005, Martin 2001) kifejezetten hangsúlyosá teszik. Ugyanakkor Lengyel (2003) – miközben szintén fontosnak tartja a helyi érdekeket kifejezni tudó decentralizált intézményeket, intézményrendszert – megállapítja, hogy ezt az összetett feladatot egyetlen döntési központ nehezen tudja megoldani.

Ezen fajta szerepkör betöltésére leginkább a térségi hálózatok nyújthatnak megoldást (lásd például Lowe et al. 1995), amelyek alkalmasak a különböző szervezetek (vállalatok, közintézmények közti hálózatok) és személyek (társadalmi hálózat) összekapcsolására. Bebbington és Perreault (1999) azért hangsúlyozza a társadalmi tőke és a társadalmi hálózatok szerepét, mert az alapvetően befolyásolja a többi erőforráshoz való hozzáférést, és ezáltal a helyi fejlesztés lehetőségeit. Kulcsár szerint pedig a hálózatok működése egyben új erőforrásokat is létrehoz, amelyek az egyes térségek értékének növelésére fordíthatók (Kulcsár 2006).

Kutatások kimutatták, hogy a települések méretük, adottságaik, önkormányzati menedzsmentjük függvényében eltérőképpen használják ki a szabályozási háttérből adódó és a települési adottságokhoz kötődő lehetőségeket (lásd Mezei 2006b). Az aktívabb, eredményesebb példák többségében a nagyobb városok köréből kerülnek ki, a kisebb lakosságszámú településekre sokszor magának a fejlesztési kezdeményezésnek a hiánya jellemző. A kistérségi szerveződésekkel kapcsolatban Rechnitzer (2007) is a kisvárosi központok fejlesztésének fontosságát hangsúlyozza. Swinburn és társai szerint mivel a vállalatok működését és stratégiaalkotását a vállalati verseny határozza meg, a lokális szint nemigen lehet alkalmas annak befolyásolására, legfeljebb csak korlátozottan. Az alulról szerveződő gazdaságfejlesztés során a mikrogazdasági alapokat kell megteremteni és tudatosan erősíteni, emiatt a helyi gazdaságfejlesztés elsősorban a mikrogazdasági üzleti környezet minőségének javítására törekszik (Swinburn et al. 2004). Ezen túlmenően persze nem tekinthetünk el attól sem, hogy a felső szintek (akár regionális, akár nemzeti) szerepe, koordinációs és összefogó tevékenysége továbbra is igen fontos (lásd Terluin–Post 2001). Ugyanakkor G. Fekete felhívja a figyelmet, hogy ennek a fejlesztésnek a során érdemes ügyelni a helyi adottságok, a lokális versenyelőnyök megőrzésére is (G. Fekete 2005).

A vidéki területekkel kapcsolatban, és a fentiekkel összhangban, mindenképpen ki kell emelni az endogén fejlesztés fontosságát, amely az exogén, kívülről meghatározott, elsősorban (állami) támogatásokra hagyatkozó, egyetlen szektorra – a mezőgazdaságra – alapozó, a vidéki területeket az urbanizálódás és az iparosítás ellensúlyozásaként befolyásoló modellt váltja fel. Ez a korábbi modell a gazdasági, társadalmi, kulturális és politikai marginalizálódás és periferialitás felszámolására irányult, a gazdasági és társadalmi struktúrák erősítésével, a regionális, nemzeti és nemzetközi piacokhoz történő integrálódás elősegítésével, de egyértelműen az agrárgazdaság bázisán (European Foundation...1999). Ebben a megközelítésben – a mezőgazdaság, valamint a vidék városoktól való függését hangsúlyozva – a vidéki területek az ipari és szervizszolgáltatásokat koncentráló városi területek kiszolgálójaként (hinterland) jelennek meg, miközben élelmiszerekkel, erőforrásokkal, munka- és vásárlóerővel látják el azokat (Kulcsár 2006, Terluin–Post 2001).

Miután az 1980-as évek elejére kiderült, hogy ez a külső függőséget okozó, kívülről meghatározott, kizárólagos területeket és szereplőket támogató, a kulturális és környezeti sajátosságokat megszüntető modell nem képes a vidéki gazdaság és népesség stabilizálására (lásd a következő fejezetet), a hangsúly az alternatív foglalkoztatási lehetőségek, a vidéki beruházások, a vidéki infrastruktúra erősítése, a szállítási és kommunikációs lehetőségek megteremtése, a szolgáltatások elérhetősége, a helyi vállalkozások erősítése felé tolódott el. Ennek során az endogenitás dimenziója mint a vidékfejlesztést domináló földrajzi és a gazdasági faktor elsősorban két nemzetközi fejlesztési szervezet tevékenysége – a Világbank egyes projektjei és a FAO vidékfejlesztési törekvései – nyomán nyert teret, és később a regionális fejlesztésekkel kapcsolatban is elterjedt elméletté vált (lásd Káposzta 2007 vagy Rechnitzer 1998).

Az endogén elmélet szerint a fejlesztés akkor lehet eredményes, ha az adott terület helyi (természeti, gazdasági, humán, kulturális) erőforrásaira alapoz (Kulcsár 2006, Ploeg–Dijk 1995), ha a regionális és globális hálózatokhoz való kapcsolódást teszi lehetővé (Lowe et al. 1995), teret ad a helyi részvételnek (participation) és a helyi kezdeményezéseknek (Cernea 1992, Rahman 1993). Eközben az önerős fejlesztés révén hosszú távon elszakad a külső támogatás okozta függőségtől, és a fenntartható fejlődést szolgálja (Murdoch 1995). Terluin és Post (2001) valamint Kulcsár (2006) alapján, meghatározó a helyi erőforrások (local resources), a helyi tevékenységek (local activities) és a helyi szereplők (local actors) fontossága, valamint az integrált megközelítés.

Kulcsár a helyi részvétel kapcsán kiemeli még a szubszidiaritás – mint a vidékfejlesztést meghatározó társadalmi dimenzió – fontosságát is, amit a helyi közösség önszerveződése és érdekérvényesítő képessége határoz meg (Kulcsár 2006), és ami nagyban befolyásolja a fejlesztés jellegét (2. táblázat).

Gazdasági dimenzió – Fejlődés	Társadalmi dimenzió – Szubszidiaritás	
	Magas	Alacsony
Dominánsan endogén	A szereplők együttműködésén alapuló, ember-, közösség-, lokális társadalom és gazdaságközpontú (bottom-up) fejlesztés	Helyi elit, „kiskirályok” által irányított, véghezvitt fejlesztés
Dominánsan exogén	Konfliktusok mentén végbemenő, kierőszakolt, nem szerves fejlesztés	Központosított, külső központokból vezérelt, top – down fejlesztés

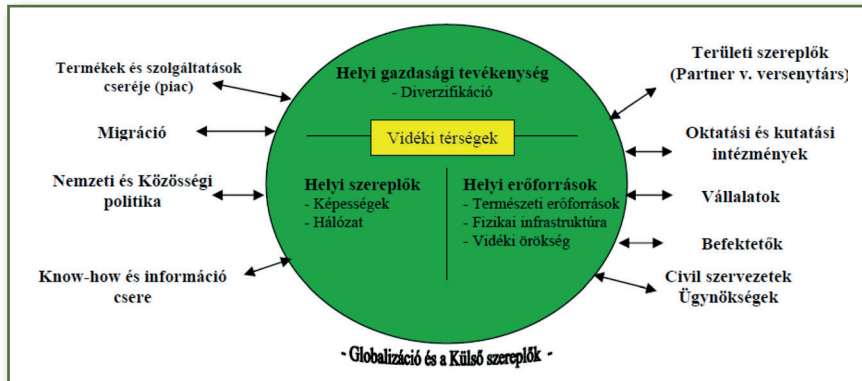
2. táblázat: A vidékfejlesztés gazdasági és társadalmi jellege

Forrás: Kulcsár 2006 alapján a szerző saját szerkesztése, 2018

McGuire és társai az Egyesült Államokban végzett empirikus kutatásuk tapasztalatai alapján szintén a helyi társadalom szerepét, a helyi részvételre alapozott stratégiai tervezés kapacitásnövelő hatását emelik ki, amely szerintük egyértelműen sikeresebb fejlesztési lehetőségeket teremt a vidéki, városhiányos területek számára (McGuire et al. 1994).

Az endogén fejlesztés tehát lokálisan meghatározott, szem előtt tartja a helyi értékeket, az érintettek helyben határozzák meg a fejlesztési alternatívákat, lokális kontroll működik a fejlődési folyamat fölött, és a fejlődés hasznait visszatartják a lokalitáson belül. Ugyanakkor a globalizáció erősödésével, az IKT fejlődé-

sével a külső tényezők és aktorok (3. ábra) szerepe továbbra is meghatározó, ezért a helyi és külső hálózatokhoz való kapcsolódás egyaránt fontos (Kulcsár 2006, Lowe et al. 1995, Terluin–Post 2001).

3. ábra: Vidéki térségek erőtere és kapcsolatai a globális környezetben

Forrás: Terluin–Post 2001 kiegészítésével a szerző saját szerkesztése, 2018

Ebben a megközelítésben az exogén modell bizonyos elemei keverednek az endogén modellel.

Moseley (2003) a helyi fejlesztések fontosságával és értelmezésével kapcsolatban már konkrétan párhuzamba állítja a helyi és vidékfejlesztést. Ennek során öt fontos tényezőt, argumentumot különít el:

- Helyi sokszínűség;
- Egymásba fonódó vidéki problémák;
- Helyi identifikáció és mobilizáció;
- A helyi erőforrások értékének előnyben részesítése;
- A globalizációval szembeni védelem.

Moseley megközelítése szerint – a fentiek figyelembe vételével – a helyi fejlesztés:

- Helyi szintű törekvés a fejlesztésre, azzal a céllal, hogy a helyi problémákra megoldást keressen, a helyi erőforrásokat felértékelve (akár anyagi, humán vagy szimbolikus erőforrásról van szó), és hogy a helyi szereplőket mobilizálja (akár emberekről, csoportokról, ügynökségekről van szó);
- A helyi vidékfejlesztés tulajdonképpen vidéki jellegű helyi fejlesztés;
- A centralizált döntéshozó egységek által fentről szervezett intervenciók helyi méretűvé kicsinyítésénél több, radikálisabb, amely új célokat igyekszik elérni a fejlesztési folyamattal kapcsolatban azáltal, hogy olyan fogalmakra koncentrál, mint a multidimenzionalitás, integráció, koordináció, a szubszidiaritás és fenntarthatóság.

Bár az alfejezetben említett szerzők túlnyomó része a lokális alatt a legtöbb esetben a regionális szintet érti, az elméletek – természetesen a kisebb téregységnek megfelelő adaptálással és korrekcióval – a kistérségi/járás szinten is alkalmasak a vizsgálatra, megvalósításra. Ezt a nemzetközi szakirodalom is alátámasztja, ahol már megjelennek a kifejezetten a helyi gazdaságfejlesztési szempontból végzett kistérségi elemzések és módszerek. A már idézett Wong (2002), aki az Egyesült Királyság kistérségeit vizsgálta, kiemeli a

regionális versenyképesség és a lokális (LAU-1 szintű) gazdaságfejlesztés közötti erős kapcsolatot. A finn – szintén LAU-1-es – térségeket elemző Ottaviano és Pinelli (2006) fontos megállapítása, hogy a gazdaságfejlesztési szempontú elemzésekhez a megfelelő aggregációs szint a kistérség.

A fejezetben vázolt változások és folyamatok után indokolt részletesebben kiemelni a vidéket és a mezőgazdaságot érintő változásokat. A következő fejezet ezekre tér ki.

3. VIDÉK – MEZŐGAZDASÁG – VIDÉKFEJLESZTÉS

Miközben megváltoztak a gazdaság alapvető tényezői és folyamatai, a változások által jelentősen érintett mezőgazdaság, vele párhuzamosan a vidéki térségek és települések, valamint az ott élő lakosok is új helyzetben találták magukat. Ehhez az új helyzethez való alkalmazkodás kényszere, avagy kihívása további speciális problémákat, feszültségeket és egyben persze új lehetőségeket is teremtett. Az alapvető változások egyik leglényegesebb eleme a vidék fogalmának megerősödése, átalakulása, új szerepkör betöltése. Ez már nemcsak egyszerűen az élelmiszeralapanyag-ellátás színhelyévé „degradálja” ezt a kategóriát, de olyan tulajdonságokkal és dimenziókkal ruházza fel (például rekreáció, biológiai sokszínűség, lakóhely funkció, környezetvédelem stb.), amelyek egyértelmű versenyelőnyt jelenthetnek a nem vidéki területekkel szemben. Érdeemes megjegyezni, hogy ezek ellenére a vidéki területek lehatárolásai (az erre irányuló kutatómunkák nagy része) még mindig negatív értékmérők mentén történnek, kvázi a vidékiség egyenlő a negatív tartalommal, miközben mégis az előbb említett új tulajdonságok és dimenziók hangsúlyozása szerepel vidéki alapértékeként. Másik oldalról nézve viszont érthető a negatív értékmérők használata, hiszen általánosságban el lehet mondani, hogy a területi folyamatok és átalakulás hatásainak, a mezőgazdaság szerepcsökkenésének legfőbb veszteseként a vidéki területek számos nehezen megoldható és igen mélyre hatoló problémával találták szemben magukat. Ezekkel kapcsolatban a válságból való kilábalás, a területi leszakadás mérséklése, a vidéken élők esélyegyenlősége és segítése váltak a legfontosabb célokká.

A vidékgazdaság tárgyalása kapcsán fontosnak tűnik a vidék pontosabb meghatározása. Még mindig nem beszélhetünk ugyanis egységes álláspontról a fogalom kapcsán, azt a kutatók és a szakirodalom körében számos vita övezi. Kulcsár (2017) szerint, miközben azt sokan próbálták meghatározni, a definíció körüli viták nem enyhültek napjainkra sem. *„Számos vidékfogalom létezik, s mindegyik alapjául szolgálhat a vidéki térségek egyfajta elhatárolásának, azonosításának. A vidék fogalmát meghatározni, abban konszenzust kialakítani igen nehéz, mivel nemcsak időben, hanem térben is nagy változatosságot mutat, országon belül, országok és földrészek között. Ennek a konszenzusnak elérése eddig nem is sikerült”* (Kulcsár 2017, 83.). A meghatározást nehezíti, hogy a vidéki térségek alapvető folyamatai és jellegzetességei a globális feltételrendszerek között folyamatosan változnak. Kovács és szerzőtársai (2015) – miközben megállapítják, hogy sokak szerint a vidéki terek jól definiálhatók és objektív mutatók segítségével egzakt módon körülírhatók, míg mások megkérdőjelezzik a vidékfogalmak általános érvényét és időtállóságát – az eddigi eredményeket, különböző nézeteket és polémákat áttekintve arra a végkövetkeztetésre jutottak, hogy a „vidék” mint tércategória pontosan nem határozható meg.

A téma összetettségénél fogva itt csak egy rövid, áttekintő ismertetést nyújt a fejezet a fogalmat övező szakmai véleményekről, meghatározva a további fejezetekben vidékként és vidékfejlesztésként használt fogalomkategóriákat.

Gyakran felmerülő probléma az agrárgazdaság és a vidék, illetve az agrárfejlesztés és a vidékfejlesztés viszonyának, kapcsolatának meghatározása, letisztázása is, ezért nem lehet eltekinteni ezeknek a viszonypároknak a részletesebb vizsgálatától. A vidék, a vidékfejlesztés fogalmának körüljárásakor a nemzetközi megközelítésekben kiindulva, az uniós kutatásokon és vidékpolitikán keresztül jutunk el a fogalmak hazai értelmezéséig.

3.1 A VIDÉK FOGALMÁNAK NEMZETKÖZI MEGKÖZELÍTÉSE

A vidék, a vidéki vagy rurális terület pontos meghatározása nehézkes, hiszen igen összetett társadalmi, gazdasági és kulturális fogalomról van szó. Ez még szűkebb földrajzi értelemben is igaz, mivel még az Unión belül sem beszélhetünk egységes használatról. Legtöbb esetben a vidék negatív értékekkel párosul, a fejlettebb, illetve városi területek ellentétéként (urban-rural viszony), vagy kizárólag mint a mezőgazdasági termelés színterét kezelik.

A téma összetettségét és nehézségét mutatja, hogy nagyon sok megközelítés nem az egyértelmű és kizárólagos definiálást, hanem inkább egyfajta osztályozást céloz meg. Nagyon jó összefoglalót nyújt Bengs és Schmidt-Thomé (2005), akik szerint a meghatározások alapja általában a vidéknek, mint „nem városi” területnek a definiálása, vagy a vidéki „identitás” fontosságát megalapozó jellemzők, például az extenzív földhasználat, a falvak jelenléte, társadalmi szokások stb. hangsúlyozása. Szembeállítják egymással a különböző megközelítéseken és módszereken alapuló, indikátorokat kidolgozó és azokra építő elméleteket (például Cloke–Edwards 1986), valamint azokat a véleményeket, amelyek szerint nem lehetséges egyértelmű és kizárólagos lehatárolást tenni (például Halfacree 1993), és amelyek „dematerializálják” a fogalom megközelítését.

Átfogó értelemben a ruralitásnak három dimenziója van: a foglalkozási, a szociokulturális és az ökológiai. Foglalkozási értelemben a ruralitás a mezőgazdaság (vagy más nyersanyagtermelő ágazat) szinonimája. Szociokulturális értelemben olyan életstílust jelent, amelynek alapját a várositól eltérő értékrendek, viselkedési formák és társadalmi attitűdök képezik. Az ökológiai ruralitás a természeti környezet fontosságának a felismerése az ember társadalmi életének minősége szempontjából (Starosta 1994).

Kovács szerint Európában a hagyományos vagy akár a közép-kelet-európai falutól eltérő, modernebb falu, kisváros és a körülöttük lévő táj megjelölésére használják a fogalmat, amely egyaránt magában foglalja a megváltozott szerkezetű falusi területet és népességét. Ugyanakkor *„ez a megváltozott szerkezetű falusi tér és társadalom számos vonatkozásban már hasonlít a városi térre és társadalomra, bár mindez nem jelenti azt, hogy a különbség is eltűnt volna köztük”* (Kovács 2003, 21.).

Kovács és társai (2015) alapján az elmúlt évtizedekben a vidéktudomány fokozatosan eljutott a vidék mint folyamatosan változó, dinamikus rendszerként való értelmezéséig. Ez alapján ma már sokan úgy tekintenek a vidéki térségekre, mint környezeti és társadalmi rendszerre, amelynek működési feltétele az egyes alkotóelemek egészséges interakciója. Ugyanakkor a tudományos megközelítések mellett az 1990-es évektől fokozatosan előtérbe kerültek a fejlesztéspolitikai szempontú elképzelések is. A térségi alapú vidékpolitikák együtt jártak egy mindenki számára elfogadható vidékdefiníció iránti még erősebb igény megjelenésével. A bővülő szubvenciók és azok minél hatékonyabb felhasználása miatt egyre fontosabbá vált a pontosabb és szélesebb körben alkalmazható vidéklehatárolás megalkotása.

Az egyes országokban – már túllépve a fogalom általános megközelítésén – különféle mutatószámokkal határolják le azon területeket, amelyeket a különféle fejlesztési politikákban rurális területként definiálnak. Miközben az UNECE, a FAO, az OECD és az Eurostat közös munkacsoportjának kérdőíves felmérése (IWG.AgRI 2005) alapján korábban túlnyomórészt a népsűrűsége, lakónépessége alapuló kategorizálással, az urbánus területektől, városoktól való megkülönböztetéssel találkoztunk, egyre inkább terjed az a szemlélet, hogy a globális versenyben, a régiókon belül, elsősorban a nagyvárosok és vonzáskörzetük

vesznek részt sikeresen, a köztük elhelyezkedő, döntően externáliákra támaszkodó térségek nem. Ebben a felfogásban az urbánus térségek és a fejlődés fő hordozói a nagyvárosok és vonzáskörzetük által alkotott csomóponti régió, a rurális térségek pedig az urbánus térségek közötti kevésbé fejlett teret töltik ki (Bengs–Schmidt-Thomé 2005).

A konkrét lehatárolást illetően nemzetközileg az OECD által kidolgozott – népsűrűsége, valamint az urbanizáltság mértékén alapuló (lásd később)³ – kategorizálás a legelfogadottabb. Ugyanakkor a vidék fogalmának értelmezésekor már az ezredfordulóra előtérbe kerültek azok a kutatások és eredmények is (például Bengs-Schmidt-Thomé 2005, SERA 2006), melyek a globalizáció által érintett vidék gazdasági, társadalmi átstrukturálódásának, újfajta funkcióinak megjelenését és erősödését mutatták, és a kategória újfajta megfogalmazását, újragondolását javasolták. Az Unió és hazai megközelítések, lehatárolások előtt, indokolt néhány szót ejteni ezekről a fontos változásokról.

3.2 GLOBALIZÁCIÓ ÉS A VIDÉK: A VIDÉK ÉS A MEZŐGAZDASÁG SZEREPÉNEK ÁTALAKULÁSA

A globalizáció és a vidék kapcsolatának elemzése ugyanolyan sokrétű és alapos megfontolást igénylő feladat, mint magának a globalizációnak az értelmezése. A hatásoknak, azok mértékének és következményeinek megítélését illetően, itt sem találkozhatunk egységes állásponttal. Anélkül, hogy az ezeket övező vitákra és véleményekre részletesen kitérne, a fejezet ebben az esetben is csak a téma szempontjából legfontosabb, és általánosan elfogadott megállapításokat ismerteti.

Mindenképpen kijelenthető, hogy a globalizálódó világgazdaság és az azt kísérő folyamatok, a gazdaság alapvető tényezőinek és folyamatainak megváltozása, nem hagyta érintetlenül a vidéki területeket sem. Az egyes vidéki területek másképp és másképp reagáltak a globalizálódó tőkére, a nemzetközi migrációra és kereskedelemre, a nemzeti szabályozás deregulációjára és a privatizációra (Bengs–Schmidt-Thomé 2005). A globalizáció eredményeként, amely a földrajzi helyeket és távolságokat új dimenzióba helyezi, minden vidéki térségnek a helyi érdekek előre nem jelezhető mértékű és folyamatos átszerveződésével, még soha nem tapasztalt versenyhelyzettel kell megbirkóznia, ami a különböző szférák teljesen új szövetkezését és együttműködését kívánja meg (Leader 2001).

A vidéki térségek számára a globalizáció egyszerre jelent lehetőségeket és fenyegetést. Egyrészt új lehetőségeket kínál a helyi vállalkozóknak azáltal, hogy új piacokat teremt, valamint lehetővé teszi az egyedi helyi termékek és szolgáltatások piacra jutását anélkül, hogy az izoláció vagy a távolságok miatt kellene aggódnia (például interneten keresztüli forgalmazás). Ráadásul számos esetben a korábbi „tömegtermelésből kimaradt rurális területek – fejlett infrastruktúra és iskolázott lakosság esetén – könnyebben fogadják

3 Mivel jelen keretek közé nem fér be a szélesebb nemzetközi kitekintés, a könyv csak az OECD, illetve az Unió vidéklehatárolását mutatja be részletesebben.

be az új gazdasági szerkezeteket, mint [...] a nehezen átképezhető munkaerővel rendelkező hagyományos iparvidékek” (Horváth s. a., 2.).

Másrészt viszont a globalizáció nemcsak a lehetőségeket, de a versenyhelyzetet is növeli, mivel a nemzetközi konkurencia betör a helyi piacokra (Swinburn et al. 2004). Így elsöpri a földrajzi, törvényi, identitásalapú közösségi határokat, amelyek eddig védték a vidéki területek termékeit, helyi iparát és kulturális tradícióit. Kulcsár és Brown (2005) szerint, a globalizációt követő modernizáció változást hoz a társadalmi struktúrában is. Ennek kapcsán lényeges kiemelni, hogy a szakirodalomban a globalizáció – legtöbb esetben negatívan értelmezett – társadalmi hatásai különösképpen érintik a vidéki területeket (a társadalom szempontjából értelmezett globalizációról jó képet adnak Martin et al. 2006). Megemlíthető itt a kulturális homogenizálódás (Fiss–Hirsch 2005), a helyi társadalmak sebezhetőségének (Kirby 2006), a szegénységnek és az egyenlőtlenségeknek a fokozódása (Wade 2003).

Fontos tényező azonban a globalizációhoz kapcsolódó lokalizáció, amely a vidéki területek felértékelődéséhez és a lehetőségek kiszélesedéséhez vezetett, a helyi értékek és a belső erőforrások szerepének előtérbe helyezése által. Hogy melyik oldal erősebb, az Cloke és Goodwin (1992) szerint az átalakuló nemzeti vagy nemzetközi gazdasághoz – kisebb vagy nagyobb mértékben, de többnyire – kötődő térségeknek a tőkevonzó képességén múlik.

A világgazdaság folyamatainak hatására, elsősorban a fejlettebb piacgazdasággal rendelkező országokban világosan körvonalazódnak a vidék szerepének és funkcióinak változásai és azok a folyamatok, amelyek Közép-Kelet-Európa országaiban még nem ugyanolyan régóta zajlanak, vagy most erősödnek fel. Clout szerint ezen változások (például a vidék elnéptelenedése, illetve egyes területek újraneépítése, az ingázás és a társadalmi mozgások, a növekvő rekreációs és tájfenntartási, környezetvédelmi igény, a gazdaság újszerű térbeli szerveződése) Európa nyugati országaiban már az 1970-es években jelentkeztek, és „kiemelték egy konzervens vidékfejlesztés szükségességét” (idézi Kovács 2003, 34.). Ilbery és Bowler (1998) a gazdasági és társadalmi változások hatására kialakuló „poszt-produktivist” vidékről (post-productivist countryside) beszél, ahol a térhasználat újfajta módjai fedezhetők fel (például turizmus, rekreáció, környezetmegőrzés stb.), ahol erősödik a szolgáltatások, az ipar és a technológia terjedése, miközben a vidéki területek egyre inkább differenciálódnak (kísérő jelenségként tetten érhető az újraneépítés – vagy éppen az elvándorlás).

Marsden (1999) a vidéki tér újfajta használatát, a környezet, a környezettudatosság fontosságát, az ehhez kapcsolódó társadalmi igényeket hangsúlyozza. Ray (2002) szerint nagyon fontosak a helyi, specifikus erőforrások, amelyeket a globalizálódott piaci kereslet és fogyasztás kielégítésére/megteremtésére, a Cloke és Goodwin (1992) által is hangsúlyozott megfelelő tőkeakkumuláció elérésére kell hatékonyan felhasználni. Clout (1993) szerint az egész vidéki gazdaság integrálódott a regionális, nemzeti, illetve a nemzetközi gazdaságba, és már jóval összetettebb és sokrétűbb, mint akár fél évszázada. Granberg és társai (2001) alapján, amikor a posztindusztriális társadalomban a rurális térségekbe szolgáltatások, új iparágak és technológiák települnek, és ezáltal a rurális térségek a tőke szempontjából is felértékelődnek, akkor az „új ruralitás” folyamatáról beszélhetünk.

A fejlett országok rurális területein, bár még sokszor a mezőgazdaság a jelentős térhasználó, de már megjelentek a modern iparágak és a szolgáltató szektor is. Ezek a folyamatok kiválóan tetten érhetők az Egyesült Államok agrárágazatának szerepét, vidéki gazdaságát (rural economy), vidéki gazdasági klasz-

tereit (rural clusters) célzó kutatásokon és fejlesztéseken keresztül (EDA 2007, Isserman 2000, Porter et al. 2004, Rosenfeld 2004), és Nyugat-Európa országai után (lásd OECD 2006) lassan az EU keleti tagországainak vidékfelfogásába, fejlesztési prioritásaiba is átszűrődnek. Mindeközben az agrártermelés szerepe folyamatosan csökken, és a mezőgazdaság „csupán” a gazdaság egyik termelési szektora. Csire (2005) már egyenesen a „mezőgazdaság utáni” vidékről beszél. Mindebben jelentős szerepe van annak, hogy a globalizáció hatásai és a technológiai fejlődés által jelentős mértékben érintett, erősen intenzifikálódó agrárium már jóval kevesebb embert foglalkoztat, és elveszíti korábbi, a vidék társadalma számára meghatározó funkcióit.

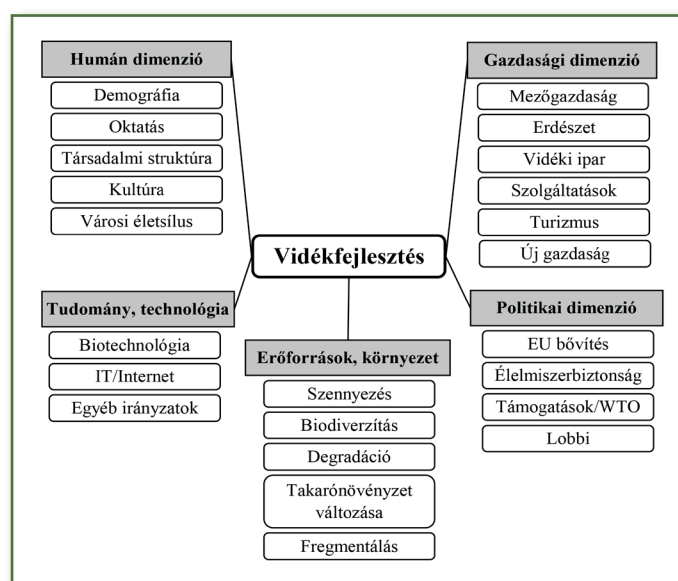
Heilig felsorolásában a vidék funkciói, szerepei közt (az élelmiszer-ellátás minőségének és megbízhatóságának befolyásolása a mezőgazdaságon keresztül; a természeti erőforrások biztosítása; rekreációs tevékenységek színtere; a biodiverzitás tartalékainak helyszíne) már megjelenik az urbánus területekhez közel lévő vidéki térségek egyre vonzóbb lakóhelyként történő beazonosítása, a városi lakosság tömeges agglomerációba költözése, a szuburbanizáció új hulláma. *„Ezt nagymértékben elősegíti a közlekedési és informatikai infrastruktúra fejlődése, a közlekedési és kommunikációs költségek csökkenése”* (Heilig 2002, 2.). A változások összeköthetők az urbanizálódás folyamatával, ami Enyedi (1998) alapján nemcsak a városi népesség folyamatos növekedését (városodás) jelenti, de másfelől a falu és a város társadalmi egységsülési folyamatát, a korábbi technikai civilizáció és életforma elterjedését is az egész településhálózatban (városiasodás). A helyi társadalom szerkezete is megváltozott, mivel az eredeti közösségeket fokozatosan kiegészíti vagy felváltja a városokból kiköltöző réteg. Valér (1987) már egyenesen a falusi társadalom városiasodásáról beszél. Az európai vidéki térben új társadalmi szereplők jelennek meg, akik különféle társadalmi alrendszerből és gazdasági területekről érkeznek, és vidéki működésük is jelentősen különbözik. Így mintegy újratermelődik az a társadalmi heterogenitás, ami a vidéki teret a mezőgazdasági modernizáció beindulása előtt jellemezte (Tovey 2001).

Míg Európa fejlettebb országaiban a fentebb vázolt átalakulás többé-kevésbé már lezajlott, Közép-Kelet-Európa országaiban, így hazánkban is, a falusi térségek átalakulása ebbe az irányba tart, illetve hangsúlyosabbá válik a tendencia. Ezek a társadalmi folyamatok ugyanis hazánkban sem napjainkban kezdődtek. Már Erdei Ferenc is a hagyományos vidéki gazdaság és társadalom felbomlásának mértékét és intenzitását a falu, a mezőgazdaság és a parasztság kategóriáinak egymástól való eltávolodásával tartotta jellemezhetőnek (Erdei 1974). A nem agrárfoglalkozásúak arányának növekedése eredményeként megindult a zárt, hagyományos agrártársadalom bomlása: a korábban a tulajdonviszonyok által ugyan tagolt, de egymást kiegészítő elemekből álló, egységes rendszert alkotó falusi közösségek differenciálódtak, illetve a településeken belül egymástól egyre inkább szétváló csoportok alakultak ki (Andorka 1979, Barta–Enyedi 1981, Beluszky–Sikos 1982). Csire és Kovács (2002) szerint ez az átalakulási folyamat a rendszerváltással felerősödött, új elemeket kapott, és még korántsem tekinthető befejezettnek.

A vidék funkcióinak változását kutató szerzők között egyetértés mutatkozik abban, hogy – miközben a vidéki térségeket az új funkciók és gazdasági szereplők megjelenése ellenére az urbanizált területekhez képesti általános lemaradás, leszakadás jellemzi – 1) a változásokban fontos szerepet játszott a mezőgazdaság (elsősorban foglalkoztatási) szerepének, mint a vidéki gazdaság korábbi gerincének a visszaszorulása; valamint abban, hogy 2) a globalizálódás következményeként a helyi erőforrásokra építő, lokális fejlesztések kerültek előtérbe. Az endogenitás ugyanis (miközben a vidéki térségek gazdasági és társadalmi átala-

kulásának számot kell vetnie a globalizáció kihívásaival, amennyiben az adott térség versenyképességét akarja javítani) a helyi adottságokra alapozott társadalmi és gazdasági válaszok megfogalmazását segíti (Kulcsár 2006). Az endogén modell előtérbe kerüléséhez nagyban hozzájárult, hogy egyre nyilvánvalóbbá vált: a mezőgazdaság a vidéki területek fejlesztéséhez csak részben tud hozzájárulni.

A változásokkal párhuzamosan a fejlett országokban a vidékpolitika reterritorializációja megy végbe. A vidéki területek fejlesztését célzó megközelítésekben a szektorális politikát a területi elvű és a vidéki térségek egészét érintő politikák váltják föl (Ray 1998), miközben a vidékfejlesztés dimenziói (4. ábra) kitágulnak.

4. ábra: A vidékfejlesztés dimenziói

Forrás: Heilig 2002 alapján Tóth–Káposzta 2013

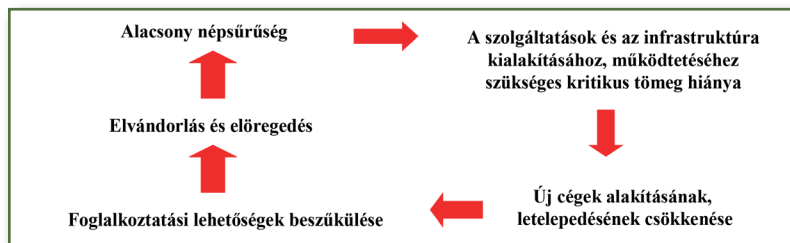
A humán dimenzió nemcsak azért fontos, mert a fejlesztések alapja az ember, hanem azért is, mert a kedvezőtlen korösszetétel és végzettség nagyon megnehezítheti az endogén gazdasági növekedést. A városi lakosság vidéket érintő jellemzői (szabadidős tevékenységek, élelmiszer-fogyasztás stb.) szintén ide tartoznak. A gazdasági dimenzió azért lényeges, mert életképes gazdasági bázis nélkül nem beszélhetünk életképes vidékről, aminek következtében a vidék funkciói (tájfenntartás, környezetvédelem, vidéki örökség megőrzése stb.) jelentősen sérülnek. A gazdasági bázis biztosítása, az új gazdaság megjelenése a vidéki területek számára különösen a mezőgazdaság szerepének visszaszorulásával kap hangsúlyt. A természeti erőforrások és a környezet védelme mint a vidéki élet alapja, és mint általános társadalmi elvárás is fontos. A politikai dimenziót a különböző társadalmi és gazdasági csoportok, lobbik döntéshozásban játszott szerepe, az Unió bővüléséből adódó körülmények, a WTO-val folytatott tárgyalások indokolják. A technológiai dimenzió pedig új lehetőségeket és feltételeket teremt a vidéken élő lakosságnak, a mezőgazdaságnak, illetve a többi ágazat elterjedésének, fejlődésének (Heilig 2002).

Az OECD is új területi szempontú megközelítés szükségességéről, új vidéki paradigmáról ír az azonos című kiadványában (OECD 2006), amelyben összefoglalja a vidéket érintő társadalmi, gazdasági változások

sok legfontosabb elemeit. Kiemeli a rurális régiók heterogenitását, az agrárszektorban a vidék gazdaságában játszott szerepének a visszaszorulását, a szektorális politika alkalmatlanságát, a rurális politika újragondolásának szükségességét. Ezekkel szemben hangsúlyozza a többi szektor térnyerését; az ingázási távolságok – a jobb és gyorsabb megközelíthetőségnek köszönhető – növekedését, illetve ennek hatására a városi területek befolyásának és a vidéki területekre történő migrációnak az erősödését. Továbbá a vidéki területekben rejlő, kihasználatlan gazdasági potenciál fontosságát, a természeti és kulturális értékek felértékelődésének folyamatát, a decentralizált fejlesztési politikák és megközelítés elterjedését.

Ugyanakkor az OECD is elismeri, hogy bár a rurális nem tekinthető a fejletlen szinonimájának, a vidéki térségek összességében a többi térséghez képest jelentős (társadalmi-gazdasági) lemaradást mutatnak, amelynek megjelenési formája többek közt a nagyarányú munkanélküliség, az elvándorlás, az elöregedés, a kedvezőtlen képzettség, az infrastruktúra kiépítetlensége, a szolgáltatások alacsony szintje. Ennek a lemaradásnak a felszámolásához a regionális hálózatokhoz való kapcsolódás nyújthat lehetőséget, amelyhez az endogén fejlesztés szolgáltathat csak alapot (OECD 2006).

Gondot jelent, hogy a munkahelyek hiányában felerősödő elvándorlás és az alacsonyabb népsűrűség jóval magasabb fajlagos költségeket, illetve alacsonyabb jövedelmezőséget okoz az infrastrukturális beruházások és a szolgáltatások kiépítése, működése esetén, illetve eleve hiányzik az ezekhez szükséges kritikus tömeg. Ennek eredője, hogy a szolgáltatások és az infrastruktúra hiányában – tetézve a helyben maradó lakosság kedvezőtlen demográfiai jellemzőivel és képzettségével – a tőke és gazdasági szereplők, vállalatok, vállalkozások elhagyják, elkerülik a területet (OECD 2006). Ez tovább erősíti a foglalkoztatási problémákat (ezt a körfolyamatot érzékelteti az 5. ábra).

5. ábra: A halmozott körforgás elve

Forrás: OECD (2006, 32.) alapján a szerző saját szerkesztése, 2018

Patrick a vidéki területek hanyatlásának ezen körfolyamatát a halmozott körforgás elvének nevezi (Patrick 1997). A jelzett folyamat kiindulhat csupán az alacsony népsűrűségnek köszönhetően is, de nagyon sokszor az agrárágazat visszaszorulásából fakadó csökkenő foglalkoztatottság idézi elő. Mindezek rávilágítanak azokra a folyamatokra, amelyek a vidéknek, valamint a mezőgazdaság szerepének ártértékelődéséhez vezetnek, és amelyek túlmutatnak a vidéknek a mezőgazdaság multifunkcionalitásából (lásd következő alfejezet) eredő funkcióin.

A felvázolt folyamatok és változások fényében érdemes részletesebben megvizsgálni – az EU és Magyarország vonatkozásában – a vidéket érintő megközelítéseket, a vidékfejlesztési politika céljait, a mezőgazdaság funkcióit és szerepét.

3.3 A VIDÉK ÉS VIDÉKFEJLESZTÉS AZ EURÓPAI UNIÓBAN

Az első fontos megállapítás, hogy a vidék fogalmának megközelítése az Unión belül sem egységes. A városi-nem városi kategorizálás felől közelítve a szakirodalomban szerepelni szokott az Eurostat meghatározása, amely a népsűrűség mellett az urbanizáltság mértékét veszi figyelembe⁴ (lásd Kovács–Majoros 1998, Sarudi 2003). A Területfejlesztési Perspektíva (EC 1999a) vagy a Rurális Térségek Chartája (EC 1996a) már hangsúlyozzák, hogy a rurális területek jellemzője a nagyarányú mezőgazdasági földhasználat és az alacsony népsűrűség, ám a meghatározások sokszor csak az utóbbi mutatóra épülnek. Emellett „*a népsűrűség figyelembevételkor sem egységes a határérték, amely felett egy adott területet már nem tekintenek vidékinek*” (Kovács 2003, 23.). Előfordult a 100 fő/km² népsűrűség alatti NUTS III szintű területek lehatárolása is (például EC 1997a), míg a LEADER programban alapvetően olyan rurális térségek szerepelhettek, ahol a népsűrűség 120 fő/km² alatti. A strukturális politikában, ahol a támogatandó rurális térségeket a népsűrűség, a mezőgazdasági foglalkoztatottak aránya, a munkanélküliség, illetve a lakosságcsökkenés alapján határolták le, szintén 100 fős határérték szerepelt, viszont a szélesebb körben elfogadottabb, az OECD által kidolgozott kategorizálás már 150 fős határértéket vesz figyelembe.

A konkrét lehatárolást illetően nemzetközileg is ez utóbbi, az OECD által kidolgozott – népsűrűsége, valamint az urbanizáltság mértékén alapuló – kategorizálás a legelfogadottabb. Stratégiai dokumentumaiban és elemzéseiben az Európai Unió is ezt a lehatárolást követi. Az OECD eredeti meghatározása szerint vidéki település az, melynek a népsűrűsége 150 fő/km² alatt van. Ez alapján:

Alapvetően városi térség (Predominantly Urban Region): ahol a vidéki településen élők aránya kevesebb mint 15%.

Jellemzően vidéki térség (Significantly Rural vagy Intermediate): ahol a vidéki településen élők aránya 15–50% között van.

Alapvetően vidéki térség (Predominantly Rural): ahol a vidéki településen élők aránya több mint 50% (lásd OECD 1994a).

A módszert kiegészítették még a nagyobb városközpontok torzító hatásának megfelelően az alábbi feltételekkel:

- amennyiben adott, alapvetően vidékinek titulált térségben van olyan város, amelynek legalább 200 ezer lakosa van, ami a régió lakosainak legalább 25%-át reprezentálja, automatikusan jellemzően vidéki térség besorolást kap, illetve
- ha az adott jellemzően vidéki térségben van olyan város, amelynek lakosságszáma meghaladja az 500 ezer főt, ami a régió lakosainak legalább 25%-át reprezentálja, azt alapvetően városi térségnek kell tekinteni (Eurostat 2010).

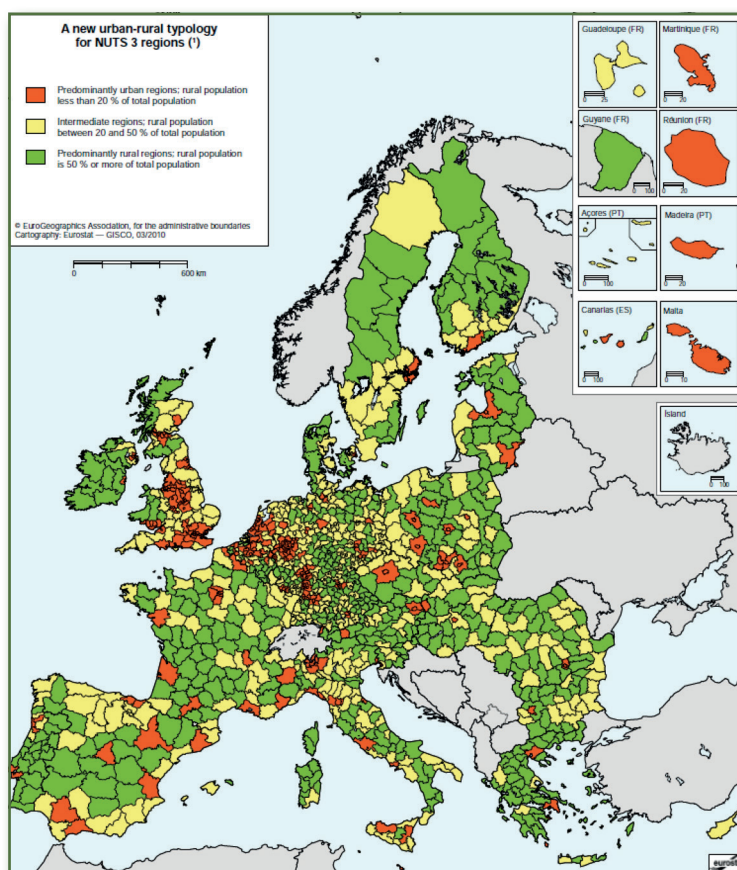
Az OECD módszerével szemben több kritika fogalmazódott meg (például Horlings–Marsden 2014, Verburg et al. 2010). Ezek hatására, illetve a fentiekben bemutatott eredeti lehatárolás torzításai miatt az Unió 2010-

4 A kategorizálás sűrűn lakott, átmeneti és ritkán lakott zónákat különít el (részletesen lásd Kovács–Majoros 1998).

től új város-vidék lehatárolást vezetett be, amely úgynevezett népességi rács alkalmazásán alapul. A vidéki cellák népességének aránya alapján:

- Alapvetően vidéki térség (Predominantly Rural), amelyben a vidéki cellák népességének aránya több mint 50%.
- Jellemzően vidéki térség (Significantly Rural vagy Intermediate), ahol a vidéki cellák népességének aránya 20 és 50% között van.
- Alapvetően városi térség (Predominantly Urban), ahol a népesség kevesebb mint 20%-a él a vidékinek minősített cellákban.

Az új tipológia a korábbinak megfelelően veszi figyelembe a nagyvárosi központok jelenlétét az egyes térségek besorolásának korrekciójánál. Az új lehatárolás szerint az EU területének 56%-a számít túlnyomórészt vidéki térségnek (lásd 6. ábra), ahol a lakosság 24,1%-a él.

6. ábra: Az EU NUTS 3 régiói az OECD vidékkategorizálása alapján

Megjegyzés: ■ Alapvetően városi ■ Jellemzően vidéki ■ Alapvetően vidéki térségek

Forrás: <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/3217494/5727301/KS-HA-10-001-EN.PDF/1ba3cf6a-5e25-44c1-99f9-fada17625212> (243. oldal)

Miközben az Unió elemzései és dokumentumai számára ez az általános vidékmeghatározás, a megközelítés nem minden esetben használható, nem általánosítható. Míg Nyugat-Európában a vidéket, a mezőgaz-

dasági körzeteket az alacsony népsűrűség valóban egyértelműen jellemzi, addig Közép- és Délkelet-Európa számos körzetében nem ez a helyzet. Vannak túlnépesedett mezőgazdasági, vidéki körzetek, ahol a magasabb népsűrűség nem a városiasodás, hanem a fölös agrárnépesség, éppen a szegénység jele. Illés (2002) korábbi kritikája szerint például a népsűrűségi kritérium éppen a legrászorulóbb térségeket zárja ki a támogatásból.

A meghatározás ezen iránymutatások keretében lényegében csak statisztikai célokra és tájékoztatásul szolgál. Folyamatosan jelentek meg az igények és a kísérletek is újfajta tipizálás kidolgozására – például az Unió ESPON (European Spatial Planning Observation Network) projektjének NUTS III szintre kidolgozott tipizálása (lásd Bengs–Schmidt-Thomé 2005), az Eurostat TAPAS (Technical Action Plan for improving Agricultural Statistics) projektjének ruralitásindexe (lásd erről Kerselaers et al. 2005), vagy az OECD-tipizálást más módszerekkel kombináló, kiegészítő megoldások (például SERA 2006) –, ám ezek széles körű, gyakorlati alkalmazása még nem figyelhető meg.

A pontos meghatározást nehezíti, hogy a korábban egységesen kezelt vidéki térségek rendkívül diverzív fejlődési pályákkal és állapotokkal jellemezhetők, amelyek az egységes lehatárolást szinte ellehetetlenítik. Míg a differenciálódás megtörténhet a valós rurális folyamatok szintjén, egyes szerzők (például Castells 1998) szerint a differenciálódás a vidéki térségek két eltérő dimenziójában lehetséges: egyrészt a „hardverben” (a természeti és épített környezetben), másrészt a „szoftverben” (helyi társadalom, kultúra és intézmények). Van (például Marsden 1998), aki a vidéki terek differenciálódásának okát abban látja, hogy az EU-tagállamok – az EU-s támogatásokkal és az alulról építkező, települési elképzelésekkel szemben – egyre kevésbé képesek befolyásolni a vidékfejlesztés irányát, s ennek következtében heterogén rurális övezetek képződnek. Ez fokozottan igaz a kelet-európai országokra, ahol a terület- és településfejlesztés korábban egyértelműen csak az állam kezében összpontosult (idézi Kovács et al. 2015).

Az elmúlt évek EU-szintű vidékkutatásai közül kiemelhető a SEGIRA projekt (Study of Employment, Growth and Innovation in Rural Areas – SEGIRA 2010). A több intézmény együttműködésével készült NUTS III szintű kutatás elsődleges célja volt, hogy értékelést adjon a vidéki területeken zajló folyamatokról, a fejlődés legfőbb tényezőiről, különös tekintettel az agráriumra és az élelmiszeriparra, valamint a nők és fiatalok helyzetére mint a vidéki szociális gazdaság meghatározó faktoraira. A kutatás során társadalmi-gazdasági indikátorok segítségével csoportosították a rurális térségeket, és statisztikai módszerek felhasználásával 27 mutató alapján 13 tértípust azonosítottak. Az eredmények egyrészt mutatják a vidéki tér differenciáltságát, másrészt a hazai területi folyamatokkal történő egybevetés után (lásd Kovács et al. 2015) jelzik az európai kutatások eredményeinek korlátozott felhasználhatóságát a különböző tagállamokban.

A konkrét lehatárolást övező vitákon túl kijelenthető, hogy az Unióban a vidék definiálásakor a mezőgazdaság kitüntetett szerepet kap, és az EU vidékpolitikáját is a mezőgazdasághoz való szoros kötődése határozza meg. A vidékkel kapcsolatos fejlesztések kezdetben elsősorban a mezőgazdasággal kapcsolatos fejlesztéseként jelentek meg. A vidék fokozódó problémáival, az agrárium visszaszorulásával a hangsúly eltolódott, új elemek jelentek meg, és konkrét, önálló politika kidolgozása vált szükségessé.

Az EU-ban a vidék előtérbe kerülését a Közös Agrárpolitikának (KAP) az átalakítása indukálta, a vidékfejlesztési politikát a KAP részeként dolgozták ki, a gazdálkodói szektor strukturális problémáit kezelő szakpolitikából egy, a gazdálkodás társadalomban betöltött számos szerepét, különös tekintettel a tágabb vidéki környezetet figyelembe vevő politikává. A reform fő irányvonala az ár- és jövedelempolitika szétvá-

lasztása, a termelők jövedelempozíciójának közvetlen támogatásokkal történő kompenzálása lett. Az Agenda 2000 reform-megállapodással – amely a vidékfejlesztési politikát a KAP második pilléréként hozta létre – a különböző intézkedések egy fő vidékfejlesztési rendelet (1257/1999/EK tanácsi rendelet) hatálya alá kerültek. Az első pillér arra koncentrált, hogy alapvető jövedelemtámogatást nyújtson a gazdáknak, akik a piaci keresletre reagálva szabadon termelnek, míg a második pillér a környezetvédelmi és vidéki funkciói keretében a mezőgazdaságot a közjavak szolgáltatójaként támogatta, valamint a vidéki területek fejlesztésére koncentrált (EC 2006). Az agrártámogatások csökkentése a mezőgazdasági termelés átalakítását jelentette. A KAP ezért nevezte a vidékfejlesztést a második pillérnek, hiszen jövedelemforrást kell biztosítani mindazok számára, akik ezáltal kiszorulnak a mezőgazdaságból. Ebben a tekintetben tehát már az Unióban is felmerült az a probléma, amit a mezőgazdaság visszaszorulása, illetve a modernizáció és intenzifikáció hatására bekövetkező munkaerő-kiáramlás okozott.

A többlépcsős reform során – a Rurális Térségek Európai Chartájában (EC 1996a), a Corki Deklarációban (EC 1996b) és az Agenda 2000-ben (EC 1997b) is megfogalmazódva – fokozatosan előtérbe került a fenntarthatóság és a versenyképesség fontossága, az elvándorlás megelőzése, a szegénység elleni küzdelem, az alternatív jövedelemszerzés biztosítása, a munkahelyteremtés serkentése. A fő célkitűzéseken keresztül már tetten érhető – a mezőgazdasági és az erdészeti ágazat megerősítésén kívül, azon túlmutatva – a vidéki területek felzárkóztatásának igénye (vidéki térségek versenyképességének javítása), és a vidéknek mint speciális értékeket, funkciókat hordozó területi egységnek a fontossága (a környezet és a vidéki örökség megőrzése). Ugyanakkor a célkitűzésekhez kapcsolódó intézkedések nagyrészt mezőgazdaság-orientáltak voltak, és szűkös kereteket biztosítottak az agrárágazaton kívüli lehetőségek kialakításához, kiaknázásához (Márctis 2003, Bukosza 2003). Kiemelhető viszont a LEADER kezdeményezés, mely az alulról építkező, helyi szerveződést támogatta. Ez utóbbi már az endogén megközelítések alapelveinek számít. Mindenképpen fontos kiemelni, hogy a KAP célkitűzésein és intézkedésein keresztül tetten érhetővé vált, hogy az EU a mezőgazdaságnak és a vidéknek már multifunkcionális szerepkört tulajdonít (EC 2005).

A multifunkcionalitás alap gondolata szerint a vidéki népesség jövedelme nem kizárólagosan csak az elsődleges funkcióból, élelmiszer- és iparanyagszermelésből, hanem a kulturális és környezeti feladatok ellátásából is származik (Kopasz 2005). A mezőgazdálkodás európai modelljében a többfunkciós mezőgazdaság és az annak helyet adó vidék az élelmiszer-termelés mellett ökológiai-környezeti, valamint társadalmi, gazdasági, szociális, kulturális funkcióját is betölti. Ezekbe tartozik többek közt a rekreáció és a turizmus feltételeinek megteremtése; a kis- és középvállalkozások támogatása; a vidéki közösségek ápolása; a tájképi és népi kulturális örökség fenntartása; a hagyományok ápolása, az agrár-környezetvédelem stb. (Madarász 2004). Emellett természetesen olyan versenyképes mezőgazdaságról is beszélünk, amely úgy alkalmazkodik a világpiachoz és a globalizációhoz, hogy a gazdálkodóknak megfelelő életszínvonalat és stabil jövedelmet is nyújt. Így tekintettel van a vidék társadalmi-gazdasági életképességének fenntartására, és számításba veszi a nem termékjellegű kibocsátásokat is (Popp 2003, Sarudi 1997). A vidék sokat hangsúlyozott társadalmi és kulturális funkciója túlmutat a foglalkoztatás és jövedelemszerzés, illetve az ezekhez való hozzájárulás esélyegyenlőségének kérdésén. Ezen kívül ugyanis Madarász (2004) véleménye szerint alapvető szükségletet jelentenek a megfelelő minőségű szolgáltatások és infrastruktúra, az ezekhez való hozzájárulás is. A vidék funkciói a mezőgazdaság multifunkcionalitásából levezetve – Kulcsár (2006) alapján – a következőkben foglalhatók össze:

- élelmiszertermelő, termőhelyi funkciók,
- a környezettermelés funkciói,
- munkaerő-tároló funkciók,
- lakóhelyi funkciók,
- táj- és kultúramegőrző funkciók,
- társadalmi-kulturális, rekreációs funkciók.

A funkciókkal kapcsolatban azonban Madarász (2004, 41.) megjegyzi, hogy „a versenyfeltételeknek és termelékenység igénynek megfelelni igyekvő mezőgazdaság már nem képes a korábbiakhoz hasonló létszámban munkaerőt foglalkoztatni, a hatékonyság fokozása kiszorítja az emberi munkaerőt a termelésből. A következmény a mezőgazdasági népesség elvándorlása [...] nemzeti szinten a vidékről a városba.” A vidéki „képességmegtartó” népesség helyben tartása nélkül a multifunkcionális szerepek, feladatok ellátása erősen megkérdőjeleződik. Ez akkor is igaz, ha az elvándorolt lakosság helyére a közelebbi városokból esetleg többen vidékre költöznek, mivel ez a réteg már nagy valószínűséggel nem folytat mezőgazdasági tevékenységet (Madarász 2004). Mindezek ismét rávilágítanak azokra a folyamatokra, melyek a vidék és a mezőgazdaság szerepének ártértékelődéséhez vezetnek, és amelyek túlmutatnak a vidéknek a mezőgazdaság multifunkcionalitásából eredő szerepkörén.

A jelen periódusban (2014–2020) érvényes vidékfejlesztési politika értelmében a vidékfejlesztési támogatások hosszú távú főbb célját a mezőgazdaság versenyképességének biztosítása, a természeti erőforrásokkal való fenntartható gazdálkodás és a kiegyenlített területi fejlődés képezi, szoros összefüggésben az Európa 2020 – Az intelligens, fenntartható és inkluzív növekedés stratégiájával (lásd EC 2010). A vidéki térségek kapcsán jelentkező gazdasági-társadalmi-, környezeti- és területi kihívásokból kiindulva a 2014–2020-as vidékfejlesztési politika mint a KAP második pillére az alábbi prioritásokat fogalmazza meg:

A tudásátadás és az innováció előmozdítása a mezőgazdaságban, az erdészetben és a vidéki térségekben, valamint a kutatás, illetve az egész életen át való tanulás és a szakképzés területein.

A versenyképesség fokozása a mezőgazdasági termelésben, illetve a mezőgazdasági üzemek életképességének javítása a mezőgazdasági üzemek szerkezetátalakítása és a generációs megújulás területén.

Az élelmiszerlánc-szervezés és a kockázatkezelés előmozdítása a mezőgazdaságban, az elsődleges termelők élelmiszerláncba integrálása minőségrendszereken, a helyi piacokon és a rövid ellátási láncokban folytatott promóción, valamint a termelői csoportokon és szakmaközi szervezeteken keresztül.

A mezőgazdaságtól és az erdészettől függő ökoszisztémák állapotának helyreállítása, megőrzése, valamint a víz- és a talajgazdálkodás javítása.

Az erőforrás-hatékonyság előmozdítása, valamint az alacsony széndioxid-kibocsátású és az éghajlatváltozáshoz alkalmazkodni képes gazdaság irányába történő elmozdulás támogatása a mezőgazdasági, élelmiszer-ipari és erdészeti ágazatban. Ezen belül a víz- és energiafelhasználás hatékonyságának növelése, a megújuló energiaforrások, valamint a melléktermékek és hulladékok felhasználásának fokozása, a dinitrogén-oxid- és metánkibocsátás csökkentése, a szénmegkötés növelése.

A társadalmi befogadás előmozdítása, a szegénység csökkentése, a gazdasági fejlődés támogatása a vidéki térségekben, a diverzifikáció, új kisvállalkozások alapítása, munkahelyteremtés, valamint a helyi fejlesztések, illetve az információs és kommunikációs technológiák (IKT) minőségének javítása, hozzáférhetőbbé tétele révén (Potori 2012).

A vidékfejlesztési programok helyi gazdasági-társadalmi szükségletekhez történő igazodását az alulról jövő kezdeményezések felkarolása, a LEADER koncepció kiterjesztése és megerősítése, úgynevezett LEADER-kezdőcsomagok bevezetése, valamint a különböző alapokból származó források kombinálásának lehetősége segíti. A vidékfejlesztés a Strukturális Alapokkal közös stratégiai keretben (Közös Stratégiai Keretrendszer: Common Strategic Framework – CSF) valósul meg. A tagállamok esetében lehetőség van magasabb támogatási arányú alprogramok kidolgozására is, a fiatal mezőgazdasági termelők, a kistermelők, a hegyvidéki területek és a rövid élelmiszerláncok kapcsán. A korábban alkalmazott tengelyek helyett a tagállamok egy intézkedéscsomagból választhatják ki azon intézkedések kombinációját, mellyel az EU-prioritásokhoz a legjobban hozzá tudnak járulni.

3.4 VIDÉK, VIDÉKFEJLESZTÉS, MEZŐGAZDASÁG MAGYARORSZÁGON

Az egységes használat nehézségei miatt az Unió a rurális térségek meghatározását tagállami hatáskörbe utalta, hogy azok a nemzeti sajátosságok figyelembevételével dolgozhassák ki vidékfejlesztési politikájukat, annak gyakorlati alkalmazását. Miközben a kategorizálást övező hazai szakmai vélemények megosztottak, általánosságban Magyarországon is igaz a vidékiségnak mint az urbanus területek ellentétének, a mezőgazdasági tevékenység fő színterének a megközelítése, illetve esetenként a negatív értékmérőkkel történő leírás.

A vidék módszeres kutatásának kibontakozása Nyugat-Európához képest hazánkban késéssel indult meg. Bár egyes tudományágak (például agrárföldrajz, vidékszociológia) érintették ezeket a térségeket, a modern értelemben vett vidéktudományok térnyerése csak a rendszerváltozás utáni időszakban következett be. A vidéket célzó vizsgálatok az 1990-es évek második felében, a területfejlesztés és a hozzá szorosan kapcsolódó vidékfejlesztés erősödésével élénkültek fel (Kovács et al. 2015).

A vidék fogalmának hazai kategorizálására tett módszertani kísérletek között is szerepel természetesen a népsűrűség (például a SAPARD Terv vagy az AVOP programok), de ezen kívül – többek közt – a népességszám-változás, a mezőgazdasági foglalkoztatottak aránya, aranykorona-érték (GATE KTI 1996), a nagyvárosoktól való távolság (Farkas et al. 1998), a mezőgazdasági térhasználat (Jávör 1998, Sarudi 2000), az őstermelők száma, aránya (Kovács 1998), a lakónépesség, illetve városiasultság (Csatári 2000, Dorgai 1998a), az infrastruktúra fejlettsége (Bíró–Molnár 2004a), valamint különböző fejlesztési célok alapján további komplex mutatók alkalmazása úgyszintén (például Bíró–Molnár 2004b, Csatári 1996, Faluvégi 1998 és 2001, Szörényiné 1997). Ezen túlmenően már a vidék újfajta lehatárolásának igényét megtestesítő, nemzetközi módszerek hazai adaptálásának kísérlete is megfigyelhető volt (például az ESPON projektet követő, városi befolyáson és a domináns földhasználaton alapuló kategorizálás – lásd Csatári–Farkas 2006).

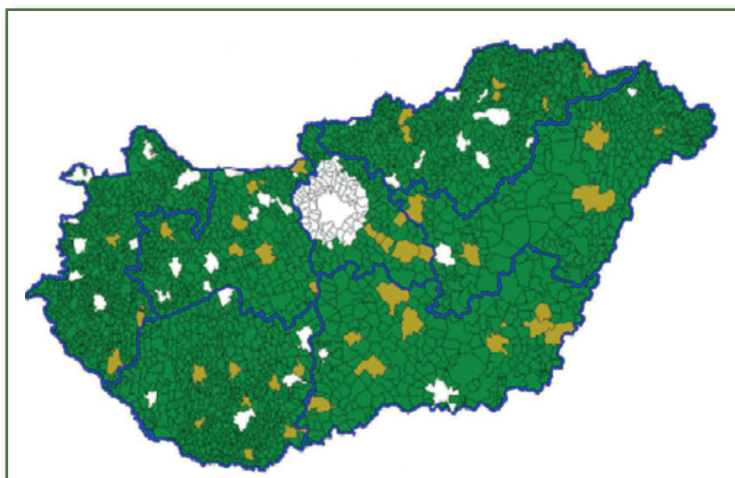
A magyarországi definíciós és vidékbesorolási kísérletek, illetve az azokról szóló viták vonása, hogy sokszor a mezőgazdaság és az agrártársadalom szemszögéből közelítik meg a problémát. Csatári (2004, 533.) szerint „ez természetes is, hiszen nálunk a vidékproblémát még főleg azok az agrárátalakulási, fejlesztési tényezők határozzák meg elsősorban, amelyek a fejlett országokban két-három évtizede: a vidék elnéptelenedése, elöregedése, eltartó-képességének csökkenése”. További problémákat vet fel a definíciós

vitában az is, hogy „a tudományos besorolás igénye és az egységesítésre való törekvés hamar ellentmondásba kerülhet a különböző erősséggel artikulált gazdasági és politikai érdekekkel” (Fehér 1998, idézi Csatári 2004, 533.).

A hazai vidéki terek meghatározásával kapcsolatos tudományos és szakmai viták egyik fontos konzekvenciája volt, hogy a vidék lehatárolásakor nem hagyható ki a hármaskör, vagyis a gazdasági, társadalmi, ökológiai-környezeti hatások hangsúlyozása. Az indikátorok ennek a három funkciónak megfelelően dolgozhatók ki. Laczkó (1999) szerint a vidék fogalmát nem lehet függetleníteni a vidékpolitika és a vidékfejlesztés céljának, tartalmának, struktúrájának feltáró, elemző és rendszerező munkájától, illetve a rurális térben létező jelenségek és összefüggések társadalmi, gazdasági, ökológiai-környezeti beágyazottságától. E nézőpontot erősítette meg Szakál (1999a), aki szerint a vidék bonyolult, sokoldalú, multifunkcionális erőforrásrendszer. Egyes szakemberek (például Fehér 2005; Jávör 2003) álláspontja szerint a vidéki térségek elvi megközelítését leginkább az nehezíti, hogy a vidéki térségek kategóriája nem azonos a mezőgazdasági térségekkel, az elmaradott térségekkel vagy a falvakkal. További nehézséget jelent, hogy a vidéki terek sajátosságaikban és problémáikban jelentős különbségeket mutatnak, melyeket elsősorban a településszerkezeti és regionális különbségek határoznak meg (idézi Kovács et al. 2015).

A hazai vidéki térségek differenciáltságát mutatják Kovács és szerzőtársai legutóbbi eredményei is, akik nemzetközi kutatásokból kiindulva négy fő tényező alapján sorolták típusokba a rurális területeket: a környezeti állapot szerint, a társadalmi kapacitás és a gazdasági állapot figyelembevételével, valamint az agrárfüggőség alapján, amely a mezőgazdaság adott térségben betöltött szerepére utal. A vizsgálathoz az ezen tényezőket jellemző indikátorkészletre építő komplex mutatószámokat használtak, amelyek alapján nyolc különböző típusba sorolták a vidéki térségeket. A vizsgálathoz kapcsolódó egyik megállapítás, hogy a vidék fogalmára vonatkozó általános érvényű megfogalmazás és az annak alapján történő területi besorolás összességében hazánkban sem született meg. Egyrészt a nemzetközi ajánlásokat nagyon nehéz átvenni, másrészt az ország egyes rurális térségei olyannyira különbözőek, hogy az egyes térségek „vidékiségének” meghatározása még egységes mutatórendszer alapján sem végezhető el teljes pontossággal (lásd Kovács et al. 2015).

A „hivatalos” és aktuális, konkrét vidék meghatározáshoz a vonatkozó vidékfejlesztési politika, illetve az annak kapcsán kidolgozott vidékfejlesztési programban (Magyarország Vidékfejlesztési Program – VP, 2014) lefektetett szabályozás nyújt segítséget. A 2014–2020-as programozási időszakban a program település szinten határolja le a vidékfejlesztési forrásokra jogosult területeket (7. ábra).

7. ábra: Vidékfejlesztési támogatásra jogosult települések Magyarországon

Megjegyzés: ■: Jogosult ■: Külterületével jogosult □: Nem jogosult

Forrás: VP 2014, 157.

Vidéki térségnek minősül a 6. prioritás alkalmazása szempontjából az a település, ahol közigazgatási jogátlástól (város/község) függetlenül:

- a népesség 10 ezer főnél kevesebb, akkor is, ha a népsűrűség meghaladja a 120 fő/km² értéket;
- a népsűrűség 120 fő/km² érték alatt van;
- a fenti kritériumok alapján nem jogosult városok külterülete 2%-nál magasabb külterületi lakossági arány esetén – pl. városok külterületi tanyái.

Alapvetően nem jogosult a fenti jellemzők ellenére sem: Budapest és a budapesti agglomerációhoz tartozó települések.

A vidék kategóriájának definiálásához hasonló a helyzet a vidékfejlesztés meghatározása esetén is, különösen azt figyelembe véve, hogy a vidék és a mezőgazdaság szerepének alakulása következtében, a vidékfejlesztés célrendszere is folyamatosan formálódik. Buday-Sántha (2001) szerint a probléma kezdetben az igyekezet volt, egy olyan átfogó, széles spektrumú fogalmat alkotni, amibe a tevékenységek lehető legnagyobb köre belekerül (ennek legfőbb oka: a vidékfejlesztési programok, a támogatási jogosultságok potenciális körének szűkítését elkerülni), így a fogalom, pontosnak nem mondható definiáltsága miatt, valójában nem mond semmit.

Korábban problémaként merült fel a vidékfejlesztés és a területfejlesztés, a vidékpolitika és a regionális politika kapcsolatrendszerének tisztázása. A vonatkozó szakirodalom (a teljesség igénye nélkül például: Faragó 1994, G. Fekete 1998, Kulcsár 1998 és 2006, Madarász 1998, Süli-Zakar 1998) a két terület függetlenségét, alá/fölé rendeltségét, a köztük lévő átfedést, vagy éppen a speciális mellérendelt viszonyt tükrözte, kutatta. Kovács (2003), Kulcsár (1998 és 2006) és Laczkó (1999) a vidékfejlesztést, mint önálló politikát, önálló szakterületet vagy diszciplínát értelmezi. Ez a vidéki területeket érintő számos gazdasági, társadalmi, környezeti probléma; a falvakban végbement gyors átalakulások; a mezőgazdaság szerepcsökkenésének; a globalizálódó világgazdaság hatásainak fényében mindenképpen indokolt. Valóban szükséges az önálló,

interdiszciplináris megközelítésű vidékfejlesztési politika értelmezése, hiszen ez utóbbi sajátosságaiban, célkitűzéseiben és módszereiben, továbbá döntően kistérségi irányultságával eltér a regionális célzatú területfejlesztéstől. Ugyanakkor elfogadható Farkas véleménye is, aki szerint a két fejlesztés között a kistérségek átfedést is jelentenek, mivel kistérségi szinten mindkét fejlesztésnek van létjogosultsága. Csak míg „a vidékfejlesztés számára ez a szint a legfontosabb, addig a területfejlesztés esetében ez csak az egyik beavatkozási szint” (Farkas 2002, 25.). Ebben az összefüggésben a területfejlesztés és a vidékfejlesztés viszonyának elemzésekor ez utóbbi helyett már „vidéki területek fejlesztéséről” beszélhetünk, tükrözve azt a változást, amely a regionális politika és a vidékpolitika szorosabb összefonódását igényli.

Ugyanakkor hangsúlyozandó, hogy a különböző területi politikák csak egymással szoros kapcsolatban és összehangoltan lehetnek hatékonyak. Ezzel összefüggésben az OECD megközelítése a vidékpolitika megfogalmazását a különböző politikák, területi egységek rendszerében, mátrixában helyezi el (8. ábra).

Terület	Politikák	
	Regionális	Általános
Vidéki területek	Niche	„Grand-plan” Átfogó megközelítés
Nem vidéki területek	Regionális politika	

8. ábra: A vidékpolitika a politikai és területi mátrixban

Forrás: OECD (2006, 79.) alapján a szerző saját szerkesztése, 2018

Az átfogó megközelítés (grand-plan) túl tág, nem különíti el hatékonyan az egyes politikákat és területeket, az egyes eszközöket és szereplőket, nem tesz különbséget közöttük, így hatékonysága megkérdőjelezhető. A másik megközelítés az úgynevezett niche-politika, amikor is a vidékpolitika – szervezettebb kapcsolódás és integráció nélkül – csak adott vidéki területeket céloz meg. Ebben az esetben nem vesz figyelembe más regionális vagy területi politikákat (például településfejlesztés), illetve agrárágazaton kívüli szektorokat. Mindezek – kiegészülve esetleg a gyenge támogatással – szerény gazdasági és társadalmi hatást eredményeznek. Kompromisszumos megoldásként szerepel a regionális politikával szorosan összefonódó, azzal szerves egészt alkotó vidékpolitika, amely a különböző szintű területi politikákat, szektoriális megközelítéseket, forrásokat, szereplőket, cél- és eszközrendszereket hatékonyan tudja összefogni. Ezt szolgálja az is, hogy a korábban bemutatott, helyi gazdaságfejlesztéssel foglalkozó elméletek ugyan a lokális szintet a regionális téregység vagy a település szintje felől közelítik meg, de a fejlesztés filozófiáját tekintve azonosulnak több, a kistérségi szemléletű vidékfejlesztés kapcsán is hangoztatott alapelvvel, sajátossággal.

Ezek egyike az emberközpontúság, vagyis hogy a fejlesztés központjában az ember, az emberek közössége áll, mely nemcsak passzív tárgya a fejlesztésnek, hanem aktív alanya is. Annyiban is sajátos a vidékfejlesztés, hogy értékrendszerében – a regionális szemléletű, elsősorban centrális irányítású, főleg központi erőforrásokra támaszkodó, céljaiban az ökonómiai és gazdaságföldrajzi modelleket, a műszaki fejlesztést előtérbe helyező területfejlesztéshez képest – az emberi erőforrások, a helyi közösségek és a helyi társadalom gazdasági-társadalmi szereplői, az ökológiai és a kultúrtáj értékei az elsődlegesek. További sajátossága a komplexitás, hiszen a vidékfejlesztés nagyon sokrétű fogalom, amely igen különböző folyamatokat kapcsol össze (Kulcsár–Kozári 1998, Ploeg–Long 1994).

Ennek kapcsán merül fel a következő dilemma, amely már a vidék definiálásánál is megjelent, jelesül az agrárium szerepe és helye a vidékfejlesztésben, vagy éppen fordítva, a vidékfejlesztés hatásainak taglalása a mezőgazdaság szempontjából. Mindezek a viták kiegészülnek az általánosságban a vidékfejlesztés definiálására, pontos céljának a meghatározására tett kísérletekkel, amelyekben már megjelennek azok a reakciók is, melyeket a rurális térségeket érintő változások eredményeztek. Csak néhány példát említve: Ángyán és társai a vidékfejlesztés agráriumra gyakorolt hatását, a kevésbé versenyképes, kisebb birtokszerkezet megőrzésének, az agrár-környezetvédelemnek a szerepét és fontosságát hangsúlyozzák (Ángyán et al. 2004). Madarassy (2000) elsősorban a vidékfejlesztés természet- és környezetvédelmi vonatkozásait emeli ki, illetve a mezőgazdálkodás fenntarthatóságában, és az emberiség biztonságos élelmszerellátásában játszott szerepét, valamint ezek hatását a többi vidéki funkcióra. Káposzta és Nagy (2005) szerint a vidékfejlesztési politika célja a versenyképes – a minőségre, a környezetvédelemre tekintettel lévő – mezőgazdaság elősegítése, ami kiszámítható jövedelmet biztosít a gazdáknak. Wallendums (1997 és 1999) szerint a vidék fejlődése, a falvak lakosságának megtartása, a munkanélküliség csökkentése elsősorban az agrártermelés fejlesztésén keresztül valósítható meg, amiben az ember és a képzettség szerepe meghatározó. Elsődleges cél a vidék legfontosabb problémájának, a munkanélküliségnek a megoldása. Csete (2003) és Szakál (1999b) már fenntartható vidékfejlesztésről beszél, amelynek célrendszere a vidéken élők életszínvonalának emelése, a vidék funkcióinak gyakorlása/helyreállítása, a kultúra és a hagyományok ápolása és hozzájárulás a társadalmi igényekhez. Míg Csete és Láng (2005) a fenntartható mezőgazdaság, a környezetvédelem és a vidékfejlesztés szoros összefonódását hangsúlyozza, Tóth és társai az agrár- és vidékfejlesztés megváltozott viszonyán keresztül közelítik meg az eltartóképesség és a fenntartható fejlődés szerepét, kiemelve, hogy a vidék életében a mezőgazdaságon kívüli munkalehetőségeket is biztosítani kell (Tóth et al. 2000). Köles (1999) a vidéki közösségfejlesztés szerepét helyezi előtérbe. Úgy gondolja (és ezzel teljesen egyetértek), a bizalom, az együttműködés, az információ és az ismeretek hiánya alapvetőbb, mint akár a forráshiány. Pető és Nagy (1999) megállapítása, hogy a vidékfejlesztés során többcélú, gazdasági, társadalmi, szociális és környezeti fejlesztés megvalósítására törekszünk. Ebben a folyamatban a helyi erőforrásokra (köztük meghatározó helyen az agrárpotenciálra) alapozott, külső forrásokkal kiegészített fejlődés a résztvevők partneri együttműködésen alapuló, összehangolt munkája révén valósul meg. Raskó (2003) a vidékfejlesztés kapcsán már elmaradott gazdasági térségekről beszél. Tózsza (2000) a rurális térségek jellemzőjeként a gazdasági szerkezetváltásból következő ipari és mezőgazdasági munkahelyek elvesztését, az elmaradott infrastruktúrát, a külföldi tőkebefektetést közvetítő fő közlekedési utaktól való távolságot, a periférikus elhelyezkedést, és a humántőke-hiányt határozza meg, a vidékfejlesztés feladatául pedig ezek megoldását jelöli ki.

Kiemelhető a szerteágazó, más-más szempontú hazai vélemények közül néhány (Buday-Sántha 2001, Dorgai 1998b és 2000, Fehér 1998, Kovács 2000, Kulcsár 1998), amelyek nem vitatják a két politika szoros összefüggését, ám nem tekintik egyiket sem a másik részhalmozásának. Ugyanakkor, bár a csökkenő szerepű mezőgazdaság jelentősége – gazdasági, társadalmi, szociológiai és politikai értelemben is – még mindig alapvető fontosságú (Kapronczai 2003), és a tapasztalatok is azt mutatják, hogy semmiképpen nem vitatható az agrárgazdaságnak a vidéki területek fejlődésében játszott szerepe, de önmagában a vidék gondjainak megoldásához nem elegendő (Ritter 2004). Az komplexebb, a helyi társadalom részvételével kialakított programokat igényel. Ezt megerősíti Sarudi (1995 és 2004) és Udovecz (1996) is, akik a mezőgaz-

daság jövedelmezőségének, illetve a vidéki élet gazdasági feltételeinek oldaláról közelítve hangsúlyozták más tevékenységek és ágazatok kialakításának, a beruházások ösztönzésének a fontosságát, mondván: „a vidéki gazdasági aktivitás növelése nem csupán agrárkérdés” (Udovecz 1996, 50.). Hazai felmérések és regionális kutatások is alátámasztják, hogy a magyarországi vidéki térségek felzárkóztatása nem képzelhető el kizárólag az agrárgazdaság bázisán. Már korábbi kutatások eredményei egyértelműsítették, hogy a magyar vidékfejlesztés stratégiájának a falusi térségek gazdasági diverzifikációjára kell építenie (lásd Márczis 2003).

Hangsúlyozni kell, hogy a vidéken is a cél a jövedelemtermelő foglalkoztatás, hiszen az önellátás már régen nem életképes alternatíva. A régebben jelszóként hangoztatott népességmegtartó képesség helyett ma egyre inkább a jövedelemtermelés és a képességmegtartó népesség veszi át a vidéki fejlesztések célkitűzésrendszerében. Madarász (2004) szerint megfelelő jövedelmet és értelmes munkát nyújtó foglalkoztatás nélkül a népesség megtartása hiú ábránd csupán. A szerző is megerősíti azonban, hogy e téren nem sokat várhatunk a hagyományos árutermelő mezőgazdaságtól, az a vidék számára átfogó és tömeges megoldással nem szolgál.

Kulcsár (2006) véleménye szerint a vidékfejlesztés lényegesen több, mint a mezőgazdaság fejlesztése, és bár az agrártudományok szakismeretei jól hasznosíthatók a vidékfejlesztés során, hozzájárulásuk a vidékfejlesztéshez elsősorban az adott vidéki térség adottságaitól, sajátosságaitól függően változó lehet. Sarudi leszögezi: „az agrárpolitika szektorális politika, míg a vidékfejlesztés területi politika” (Sarudi 2004, 63.).

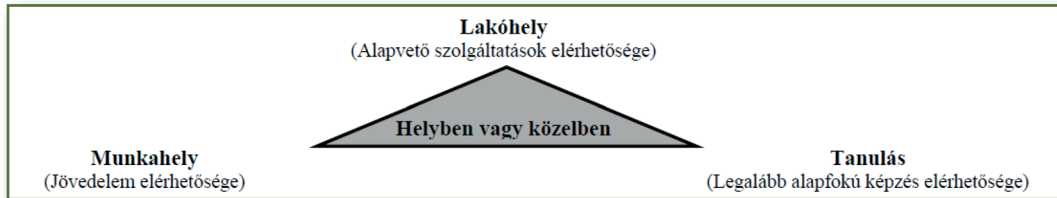
A vidékfejlesztés egyik legfontosabb célkitűzése a fentiek alapján a diverzifikáció megtartása, erősítése, amelynek révén a térségi hátrányok is mérsékelhetők. A diverzív gazdaságfejlesztés egyszerre irányul a vidéken élő családok és a vidéki település (térség) gazdaságának sokszínűbbé tételére. A diverzív gazdasági fejlesztés megvalósulása viszont elképzelhetetlen a lokalitás erőforráskészletének hasznosítása nélkül (Kulcsár 2006). Így végső soron a vidékfejlesztés kapcsán újra az endogén erőforrások fontosságáig jutunk el.

Összegzésként megállapítható, hogy általánosságban – Magyar (2003) alapján – a vidékfejlesztés különböző megközelítési módjai négy csoportba sorolhatók:

- Agrár-ruralista megközelítés (ebben a vidék szempontjából a mezőgazdaság és a gazdálkodók játsszák a legfontosabb szerepet);
- Szuburbán megközelítés (itt a vidéki térségekre mint a városi lakosság számára életminőséget javító szolgáltatásokat nyújtó területre kerül a hangsúly);
- Felzárkóztató, komplex gazdaságfejlesztő megközelítés (ahol a vidéki térségek általános, gazdasági, társadalmi és infrastrukturális elmaradottságának a felszámolását célzó komplex fejlesztéseké a főszerep);
- Endogénfejlesztő megközelítés (a meglévő helyi erőforrások legmegfelelőbb felhasználása a fő cél).

Összegezve és szintetizálva a véleményeket, a vidékfejlesztés: olyan önálló, speciális fejlesztési politika vagy tevékenység, amely elsősorban kistérségi/járási és települési szinten; a vidéki térségek társadalmi, gazdasági és környezeti folyamatainak megfigyelése és értékelése alapján; a helyi/endogén adottságokat és erőforrásokat feltáró, érvényesítő; a helyi társadalom aktív részvételével formálódó komplex programok és akciók meghatározását, valamint megvalósítását célozza. Mindezt a gazdasági és piaci hatékonyság növelése, a foglalkoztatottság megőrzése/bővítése, a környezetminőség javítása, az esélyegyenlőség biztosítása, az alapvető vidéki és területi funkciók biztosítása (9. ábra), a társadalmi kohézió, a helyi közösség

megerősítése érdekében. Mint területi politika – együttműködve az ágazati és a többi területi politikával – hozzájárul a vidéki kistérségek versenyképességének javulásához, a fenntartható fejlődés megteremtéséhez, a vidéken élő népesség életszínvonalának növeléséhez.

9. ábra: Alapvető területi funkciók

Forrás: a szerző saját szerkesztése, 2018

Ugyanakkor a 2004-es csatlakozással Magyarország az EU tagjává vált, és ezáltal a közösségi politika részesévé lett. A hazai lehetőségeket és mozgásteret is egyértelműen meghatározza, hogy az Unió a vidékfejlesztést a 2014–2020 közötti programozási időszakban is a KAP alárendeltségébe (a vidékfejlesztés a KAP II pilléréként van nevesítve) helyezte, és szorosan a mezőgazdasághoz kötődve dolgozta ki, határozta meg.

Az Unió vidékpolitikájának hazai alkalmazása mellett (ennek dokumentuma a Vidékfejlesztési Program 2014–2020, lásd VP 2014) a magyar kormány elfogadta a hazai vidéki térségek jövőjét átfogóan és hosszú távon kezelő koncepcióját, a 2020-ig szóló Nemzeti Vidékstratégiát (NVS 2012), amelynek végrehajtási programja a Darányi Ignác Terv. A NVS négy átfogó területről; az agrárgazdaságról, a vidékfejlesztésről, az élelmiszergazdaságról, valamint a környezet védelméről határoz meg tennivalókat.

Az emberek és a közösség értékeire építve, a hagyományokat ápolva, a táji és épített környezet értékeit megőrizve, a természeti erőforrásokkal fenntartható módon gazdálkodva, a mezőgazdaságot és a nem mezőgazdasági tevékenységet folytató vidéki vállalkozásokat fejlesztve, a Stratégia átfogó célkitűzése az ország vidéki térségeinek népességeltartó és népességmegtartó képességének javítása. A fenntarthatóság, a területi és társadalmi kohézió megteremtése, valamint a város-vidék kapcsolatok helyreállítása mint horizontális szempontok figyelembe vételével öt stratégiai célt fogalmaz meg:

- Tájaink természeti értékeinek, erőforrásainak megőrzése;
- Sokszínű és életképes agrártermelés;
- Élelmezési és élelmiszerbiztonság;
- A vidéki gazdaság létalapjainak biztosítása, a vidéki foglalkoztatás növelése;
- A vidéki közösségek megerősítése, a vidéki népesség életminőségének javítása.

A Nemzeti Vidékstratégia a célok megvalósításához hét területen 43 nemzeti stratégiai és 8 térségi programot dolgoz ki (részletesen lásd NVS 2012).

A vidék, a vidékfejlesztés kategóriájának körüljárása, valamint az alapvető gazdasági- és társadalmi folyamatok, valamint azok vidéket érintő hatásainak megismerése után meghatározható a szélesebb értelemben vett vidékgazdaság fogalma, főbb ismérvei is.

4. A VIDÉKGAZDASÁG

A vidékgazdaság a vidéki területeken létrejövő sajátos gazdasági komplex. Mivel az előző fejezetekből ki derült, hogy maguk a vidéki térségek sem egységesek, a különböző gazdasági, társadalmi, környezeti, sőt akár politikai okokból kifolyólag nagyon diverz rurális terekben működő vidékgazdaság fogalma sem közelíthető meg egységesen. A következőkben jelen fejezet a szakirodalom alapján kísérletet tesz a fogalom rövid – de közel sem teljes – körüljárására, a vidékgazdaság lényegének, főbb erőforrásainak szintetizálására.

4.1 A VIDÉKGAZDASÁG FOGALMA

Magda és Marselek (2010) szerint a vidékgazdaság fogalomrendszere napjainkban kezd kialakulni. Sok vita és eltérő vélemények jellemzik a meghatározásokat, egységes álláspontról nem beszélhetünk. Kis (2014) szerint a vidéki térségek mint területi entitások térbelisége szükségszerűen maga után vonja a területi egyenlőtlenségek létrejöttét. Ezzel együtt a vidéki térségek és az egyes vidékgazdaságok nyitott, dinamikus és komplex rendszerek, s mint ilyenek folyamatosan változnak. Ezért a vidéki térségekre, valamint az azok területén létrejövő és működő vidékgazdaságokra az eltérő fejlődési pályákban megmutatkozó változatosság és sokszínűség jellemző, ami időben is másképpen alakul. Az egyes vidéki térségek erőforrásai és egyedisége határozzák meg azokat a kitörési pontokat, amelyekre a fejlődést alapozni lehet (lásd Porter et al. 2004). A vidékgazdaságok fejlődése, illetve a vidéki térségek gazdasági teljesítménye ilyen megközelítésben nem más, mint a helyi és globális erők kölcsönhatásának eredménye; másként fogalmazva a globális erők generálta megváltozott körülményekre, feltételekre adott helyi válaszok következménye. A kihívásokra a különböző vidéki térségek eltérően reagálnak, illetve alkalmazkodnak, ami fokozza azok diverzitását, tovább differenciálva a vidéket (lásd Marini–Mooney 2006 vagy Terluin 2003).

Magda és Marselek (2010) megfogalmazásában a vidékgazdaság a vidéki területekhez kapcsolható sajátos térgazdaság. Fehér (2005) is abból indul ki, hogy a vidék a természeti, gazdasági és társadalmi tér sajátos, komplex téregysége. Ebből adódik, hogy a vidéki területeken létrejövő és működő regionális gazdaság is sajátos, s a más típusú regionális gazdaságoktól való megkülönböztetés miatt vidékgazdaságnak nevezzük. A kategória – a regionális gazdasághoz hasonlóan - különböző nagyságú területekre vonatkozik, így értelemszerűen egyes és többes számban egyaránt használható.⁵

---

5 Az angolszász nyelvterületen a kilencvenes években jelent meg e megkülönböztetés igénye, a rural economy kategóriája (lásd Winter–Rushbrook 2003).

Hasonlóan vélekedik Kis (2014), aki kiemeli, hogy a vidéki térségek sokszínűségéből következően nemcsak egy általában vett vidékgazdaságról beszélhetünk, hanem vidékgazdaságokról, hangsúlyozva azok egyediségét, különbözőségét. Ennek megfelelően a vidékgazdaságok változatos, dinamikus és nyílt rendszerek, amelyekben a társadalmi-gazdasági folyamatokat a belső (helyi) és külső (globális) tényezők határozzák meg. Ezen determinációk között a vidékgazdaságok fejlődése igen nagy változatosságot mutat.

Miközben a legtöbb szerző kiemeli, hogy a vidéki és városi gazdaságok elválaszthatatlanul kapcsolódnak egymáshoz, így hozva létre egy koherens összefüggő rendszert, Deaver (1992) szerint a vidékgazdaság olyan modellben fogalmazható meg, amelyben van városi központ, és annak van vidéki háttere, és amelyben a vidékgazdaság három jellemzője a távolság, az alacsony településsűrűség és a nagyfokú specializáció.

Fehér (2005) idézi a vidéki Angliával foglalkozó szakértői csoportot, amely szerint a vidékgazdaság a vidéki területeken lévő természetes és jogi személyek gazdasági tevékenységének összességét jelenti. A gazdasági tevékenység szélesebb értelemben használatos, és a következőket fedi le:

- Az áruk, a szolgáltatások és a munkaerő piacait;
- A gazdasági és társadalmi tevékenységből eredő nem piaci javakat, különös tekintettel a környezeti javak széles skálájára (biodiverzitás, fajdiverzitás, tájkép stb.), amelyek a vidéki területek földhasználatából származnak;
- A nagyobb piacokkal nem rendelkező helységek közszolgáltatásait.

A szakértői csoport megállapítása szerint a városi és a vidékgazdaságok között egyaránt találunk hasonlóságokat és különbségeket is. A hasonlóságok a következőkben összegezhetők:

- Sok helyen erős és kölcsönös összefüggés (és ennél fogva függőség) van – a kereskedelem és a munkaerő-áramlás vonatkozásában – a vidéki és városi területek gazdasági tevékenységei között;
- A városi és a vidékgazdaságok egyaránt az egyre terjeszkedő globalizáció és a technológiai változások hatásai alá kerülnek;
- A nemzeti hatókörű politikák (akár a nemzeti kormányok, akár az EU intézményrendszerén belül) egyaránt hatnak a városi és a vidékgazdaságokra. A makrogazdasági alapmutatók (különösen a kamat és az árfolyam), illetve az alapvető költségvetési politikai paraméterek (a vállalkozásokat terhelő adókulcsok és vámtarifák, a különböző támogatások) és az alapvető közszolgáltatások (egészségügy, oktatás, társadalombiztosítás) költségeinek hatásai nagymértékben meghatározzák a városi és a vidékgazdaságok mozgásterét.

A felsorolt hasonlóságok mellett ugyanakkor lényeges különbségekkel is találkozhatunk:

- Az első és leglényegesebb különbség az, hogy a vidékgazdaságokban a mezőgazdaság az erdészet, a halászat és az ezekhez kapcsolódó tevékenységek mind a foglalkoztatásban, mind pedig a GDP-ben nagyobb arányt képviselnek, mint a városi gazdaságok esetében;
- Vidéken bővebben vannak a nyílt területeknek, amelyeknek – főként mezőgazdasági, erdészeti és egyéb a földhasználaton alapuló tevékenységek által történő – hasznosítása nemcsak elsődleges termékek előállítását, hanem környezeti és esztétikai előnyöket hordozó táj- és élőhelyvédelmet is szolgál, s ezzel sajátos gazdasági erőforrást is jelent;

- A legtöbb vidéki terület viszonylag gyér lakossággal és a városi központtól való nagyobb távolsággal jellemezhető – s ezeknek az együttes jelenléte kihívást jelent a költségérzékeny szolgáltatások és a piac működése számára;
- A vidéki területeken (mind a foglalkoztatott munkaerő számát, mind pedig árbevételének nagyságát tekintve) kevesebb nagy vállalkozás található, és több a 10 főnél kevesebb embert foglalkoztató kisvállalkozás és az önfoglalkoztató vállalkozó (PIU 1999).

Szakál (1999b) szerint a vidéki térségek erőforrásrendszerére épülő mezőgazdasági és nem mezőgazdasági gazdasági tevékenységeket magában foglaló gazdasági rendszer a vidékgazdaság, ahol fontos a nem gazdasági tevékenységek (kulturális és egyéb közösségi tevékenységek, életmód stb.) hangsúlyozása és a gazdasági és társadalmi tevékenységek integráltsága.

Fehér (2005) összességében a vidékgazdaságot a vidéki területeken található, nagy részben földhasználati irányultságú, regionális gazdaságként definiálja, amely magában foglalja:

- Az adott területen gazdasági tevékenységet végző (termelő, szolgáltató, szervező) és a fogyasztó gazdasági szereplőket;
- A tevékenységükhöz felhasznált, illetve a területen rendelkezésre álló erőforrásokat;
- A gazdaság szervezeti kereteit jelentő vállalkozásokat, cégeket, háztartásokat, civil- és hatósági szervezeteket, intézményeket;
- Valamint egymással, illetve a területen kívüli szereplőkkel, szervezetekkel fenntartott kapcsolatrendszert;
- És azokat a struktúrákat (ágazati, földhasználati, erőforrás-, kooperációs, koordinációs stb.), amelyek a gazdasági tevékenységek általános kereteit jelentik.

Kis (2014) szerint a vidékgazdaságok eltérő szerkezete, tevékenységei és teljesítménye lehetővé teszi különböző típusok lehatárolását. Példaként állítja Marini és Mooney (2006) csoportosítását, akik a vidéki térségekre jellemző gazdasági viszonyokból a vidékgazdaságok alábbi három típusát vezették le.

Járadékszerző vidékgazdaság (rent-seeking rural economy): azok a vidéki térségek tartoznak ebbe a kategóriába, ahol az erőforrások legfőbb használói a mezőgazdaság és egyéb kitermelő ágazatok, tevékenységek (domináns primer szektor). A járadék(szerzés) alapja a természeti erőforrások birtoklása és hasznosítása, ami egy szűk csoport kezében összpontosul, így jellemző azok kizárólagos birtoklása és hasznosítása, azaz a természeti erőforrások monopolizálása. A járadékszerzési stratégia középpontjában a természeti erőforrásokra alapozott fejlődés áll, miközben a gazdaság más területei kimaradnak a fejlesztésekből. Ennek eredőjeként a járadékszerzési stratégiák korlátozzák a gazdasági fejlődést, hiszen nem lehet tartósan versenyképesnek maradni csak a természeti adottságokra alapozva, még ha e tekintetben komparatív előnyei is vannak az adott térségeknek.

Függő vidékgazdaság (dependent rural economy): azokra a vidéki térségekre vonatkozik, ahol a jövedelem elsődlegesen külső forrásokból származik. Ezek a források egyaránt lehetnek magán (például vállalati befektető üzemlétesítése a térségben) és állami (köz-) jellegűek (közintézmények, illetve közszolgáltatások

kiépülése a térségben). Hosszú távon ezek a gazdaságok sérülékenyek (tevékenységek áttelepítése, kiadások csökkentése stb.), hiszen a befektetések forrásai külső kontroll alatt állnak. Ebből a szempontból felértékelődik az egyes térségek abszorpciós képessége (azaz alkalmassága [adottságok, tudás stb.] az erőforrások vonzására és megkötésére).

Vállalkozói gazdaság (entrepreneurial rural economy): e vidéki térségek fő jellemzője, hogy jövedelmük főként a helyi erőforrások hasznosításán alapul. A helyi kultúrának, a helyi tudásnak, tradícióknak és együttműködéseknek nagy jelentősége van a gazdasági fejlődésben. Ezen vállalkozói közösségek meghatározó kulturális tényezője a társadalmi tőke magas szintje és a változásra (innovációra) való hajlam. Az itt működő vállalkozások jellemzően kisméretűek, amelyek horizontális hálózataik révén a gazdaság számos területén alakíthatnak ki kölcsönösen hasznos együttműködések, így biztosítva maguknak a rugalmas alkalmazkodásból és a mérethatékonyságból származó előnyöket. Jellemző továbbá, hogy a fejlődés helyi kontroll alatt áll, a lakosság részvétele és beleszólása saját sorsának irányításába e típusban a legkifejezettebb. A fentebb említettek okán a vállalkozói gazdaságok fejlődési pályája sokkal inkább különbözik egymástól, mint az előző két kategóriába tartozóké, lévén, hogy azok a helyi kultúra által meghatározottak.

A társadalmi és gazdasági folyamatok eredményeként a vidékgazdaságok megváltoztathatják helyzetüket, azaz javíthatják, de ronthatják is pozícióikat, így típust, típusokat válthatnak. A folyamat attól függ, hogy a helyi közösségek milyen válaszokat képesek és hajlandóak adni a globalizáció teremtette új, és folyamatosan változó helyzetekre (Marini–Mooney 2006).

4.2 A VIDÉKGAZDASÁG ERŐFORRÁSAI⁶

Fehér (2005) alapján a vidékgazdaság erőforrásainak az általa hasznosítható emberi, természeti, pénzügyi, társadalmi, gazdasági és egyéb tényezőket, illetve az azok közötti viszonyokat tekintjük, amelyek társadalmilag hasznos, gazdaságilag észszerű, ökológiai szempontból is elfogadható, időben és térben is változó célokat szolgálnak. Ezeket a szerző a következő csoportokba sorolja:

- Humán erőforrások (vidéki emberek, közösségek, munkaerő, szükségletek);
- Természeti erőforrások (a termőföld és a helyi jelentőségű ásványvagyon, a víz, a növény- és állatvilág);
- Táj- és tájképi erőforrások;
- Települések;
- Egyéb erőforrások.

⁶ Ez a fejezet túlnyomóan támaszkodik rá, elfogadja és átveszi Fehér (2005) csoportosítását, különösen egyetértve a szerző azon megállapításával, mely szerint „a hazai vidékgazdasági erőforrások eddigi kutatása sok hasznos részeredménnyel járt. A rendszerezés és a szintézis azonban még nem történt meg” (Fehér 2005, 54.).

4.2.1 Humán erőforrások

A humán erőforrásoknak többféle értelmezése, megközelítése ismeretes. A közgazdászok egy része szerint a humán erőforrás a termelés három alapvető tényezőjének (munkaerő, tőke, föld) az egyike. Magda és Marselek (2010) szerint ma már elfogadható, hogy a tudás és a szakképzettség beruházás révén jön létre, így az ezzel rendelkező dolgozók sajátos tőkével rendelkeznek.

A humán tőkéből elkülönítve megkülönböztetik a társadalmi, szervezeti tőkét, azt a hálózatot, amelyen keresztül az emberi hozzájárulások társadalmi szinten mozgósíthatók és összehangolhatók (lásd Buda-Sántha 2004). Bourdieu (1986) szerint a társadalmi tőke egyéneknek vagy kisebb csoportjaiknak az a potenciális erőforrása, amely adott csoporthoz tartozásukban gyökerezik, míg Pokol (1995) értelmezésében a fogalom alatt a kapcsolati tőke érthető, amely jelenti egyrészt azt a tőkét, amely egyszerűen a más személyekkel kialakított folyamatos kapcsolattartásból ered, de amely kapcsolattartás folyamán az esetleges lekötelezettségek tovább növelik valakinek a tőkét.

Fehér (2005) a vidékgazdaság humán erőforrás hierarchiájához Cloke és Park (1985) háromszintű rendszerezését fogadja el. Az első szintet (alapvető erőforrás) a vidéki emberek és az általuk alapított közösségek, a második szintet (felhalmozott erőforrás) a településszint és a munkaerő, míg a harmadik szintet az időben és térben változó, életmóddal kapcsolatos szükségletek jelentik (például házépítés, képzés, egészségügy, kiskereskedelem, szociális ellátás stb.).

A humán erőforrás első szintje

Fehér (2005) megközelítésében a vidéki emberek életkörülményei (és akár az életmódjuk is) eltérnek a városokban élőkétől, miközben jobban kapcsolódnak a természeti és a tájképi erőforrásokhoz. Ez a szint is az állandó változás állapotában van, amelyek makroszintű és mikroszintű társadalmi változásokat is takarnak. A makroszintű változások általában a termelés és fogyasztás növekedéséhez kapcsolódnak, míg a mikroszintűek alapvetően az elnéptelenedés, illetve az újránépesedés folyamataival függnek össze.

Ha az egyéneket nem elsősorban munkaerőként vizsgáljuk (ez a következő erőforrásszinten történik), a vidékgazdaság szempontjából a következőkkel jellemezhetők:

- Az adott vidéki területen való jelenlétük (a terület népsűrűsége, a természetes szaporodás vagy fogyás, illetve a be- és elvándorlás egyenlege);
- A lakosság korösszetétele (ezen belül is elsősorban az elöregedés problémája);
- A vidéki szegénység, s ezzel összefüggésben a lakosság egészségügyi állapot (táplálkozás, életkörülmények, mentális és testi betegségek és azok kezelése).

Az egyének mellett nevesíthetők a vidéki közösségek. Newby (1980) szerint a vidéki közösségeknek általában három fontos eleme van:

- a vidéki településeken élő emberek (tehát az előbb tárgyalt egyének);
- a társadalmi viszonyok, amelyek e településen belül léteznek;
- a közösség test nélküli szelleme, azaz az együvé tartozás érzése, a közös érzelmi élményeken, a baráti kapcsolatokon alapuló azonosság közös érzése.

A humán erőforrás második szintje

Ezen szint vizsgálatánál elsődleges a munkavállalási korúak létszáma, munkavállalási hajlandósága és a foglalkoztatásuk lehetőségei. Ezek település szinten és regionális szinten egyaránt megjelenő viszonyából számítható ki a munkavállalási korú, gazdaságilag inaktív népesség aránya, mely a vidékgazdaság szempontjából jóval fontosabb, mint a hivatalos munkanélküliségi ráta, különösen hogy a helyi- és közeli munkahelyek és foglalkoztatási lehetőségek hiánya szorosan összefügg a gazdasági inaktivitással. A helyben foglalkoztatás – különösen a kisebb lélekszámú településeken – nyilvánvalóan nem abszolútizálható. Figyelemmel kísérését az indokolja, hogy léteznie kell egy olyan kritikus értéknek, amely megrendíti az adott település vagy területi egység helyi, illetve regionális gazdaságát (Fehér 2005).

A humán erőforrás harmadik szintje

A vidéki humán erőforrások harmadik szintjét az időben és térben változó szükségletek jelentik. Ezek a szocializáció során alakulnak ki, s az egyénekre, valamint a közösségeikre egyaránt jellemzők. Erőforrás jellemzőjük abban van, hogy kielégítésük érdekében meghatározott cselekvés igényeként jelentkeznek. Fontosak a humán erőforrások első és második szintjének fenntartásában és a vidéki életmód megfelelő színvonalának biztosításában. Kölcsönös és szoros kapcsolatban vannak a kielégítésüket szolgáló feltételekkel, motivációt jelentenek azok alakítására. Ez a motiváció azonban korlátozott. A helyi sikertelenség a szükségletek kielégítését más településekre tereli. Ennek tartóssága az egyének elköltözéséhez is vezethet (Fehér 2005).

4.2.2 Természeti erőforrások

A természeti erőforrások két nagy csoportra oszthatók:

- Nem megújuló, kimeríthető, fogyó erőforrások, amelyek mennyisége végesnek tekinthető;
- Megújuló erőforrások, amelyek használatuk ellenére a természet törvényei szerint az ember által érzékelhető idő alatt regenerálódnak.

Ez utóbbiakon belül vannak olyanok, amelyeknek használata kockázat nélküli (napenergia, geotermikus energia, légköri energia, biomassa stb.) és olyanok, amelyeknek használata kockázattal jár (élővilág, vízkészletek egy része, talaj stb.). Bora és Korompai (2001) a természeti környezetnek csak azon részeit tekintik erőforrásnak, amelyek adott időszakban, adott technikai, gazdasági és kulturális feltételek mellett felhasználhatók.

A vidékgazdaságok számos természeti erőforrást hasznosítanak. Fehér (2005) ezek közül a helyi jelentőségű ásványi anyagokat, a termőföldet, az ökológiai-biológiai erőforrásokat, a vizet és egyéb (ebbe a körbe a szél- és napenergiát, illetve az energetikai céllal hasznosítható biomasszát soroljuk) természeti erőforrásokat különíti el. Megközelítésében az ember által kialakított és elfoglalt településeket, telephelyeket, a tájat, tájképet (ideértve a rekreációs adottságokat is) nem a természeti adottságokon belül, hanem külön csoportban tárgyalja.

A természeti erőforrásoknak több közös tulajdonsága van. Így például:

- Végső soron mindegyik a természeti környezetből ered, és így többségük mennyisége korlátozott;
- A természeti erőforrások köre időben és térben változik, így a különböző területeken és az adott időpontban a természeti környezet különböző részei tekinthetők erőforrásnak;
- A természeti erőforrások térbeli megoszlása egyenlőtlen. Van közöttük olyan, amelyik minden országban előfordul, mennyiségük, minőségük és jellemzőik azonban térben és időben is változnak;
- A természeti erőforrások kiaknázása során elengedhetetlen a fenntartható használat, amely egyaránt megfelel az ökológiai, illetve a hosszú távú társadalmi és gazdasági célkitűzésnek (Fehér 2005).

4.2.3 Táj- és tájképi erőforrások

Fehér (2005) szerint a táj és tájkép sajátos helyet foglal el a vidéki erőforrások között. Részben a megújuló és meg nem újuló természeti erőforrásokra jellemző jegyekkel rendelkezik, részben pedig – társadalmi és esztétikai értékeit tekintve – emberi munka eredménye, és az emberi szükségletekhez kapcsolódik. Cloke és Park (1985) a tájjal mint többfunkciós erőforrással kapcsolatosan a következő jellemzőket írja le:

- A természeti tájak egyediek, más tájjal nem helyettesíthetők;
- Miközben a kevésbé bolygatott és viszonylag érintetlennek tekinthető tájak iránti kereslet folyamatosan nő, ezen erőforrások kínálatát az ember nem növelheti;
- A kevésbé bolygatott, ritkának számító természeti tájak megtartásához kapcsolódó ráfordítások nem túl magasak, ezért nem igazán állnak a közgazdasági érdeklődés homlokterében;
- Végül, ha az a cél, hogy a tájat mint vagyont a jövő generációra hagyományozzuk, ennek legalábbis részben a jövőben is értékkel rendelkező közjavakat kell tartalmaznia.

A tájértékek és a megállapításukhoz kapcsolódó tájértékelési megoldások is rendkívül változatosak. A tájértékek közül a következők emelhetők ki:

Általános értékek:

- a) az opportunity cost közgazdasági kategóriához kapcsolódó *hasznosság*;
- b) *esztétikai érték*, amelyet az egyik legjelentősebb tájértéknek tarthatunk, s valójában a tájképben jelenik meg, s az emberek számára felidézhető élményeket jelent;
- c) *rekreációs érték*, amely az emberek pihenése, felüdülése szempontjából jelentős;
- d) *ökológiai érték* (a különböző ökoszisztémák védelmét, az ökológiai diverzitás fenntartását, élőhely- és tájvédelmet szolgáló értékek) (Cloke–Park 1985).

Egyedi tájértékek:

- a) *a termelés során keletkezett egyedi tájértékek*, amelyek alapvetően a növénytermesztéssel, növényneveléssel összefüggően olyan kultúrák, tájképi elemek megjelenésével járnak, amelyek a bolygatatlan természetben nem fordulnak elő, ide tartoznak a művelési ágak, a művelési módok, hagyományok, a földművek, a fás növények, az anyag- és energiaforrások lelőhelyei;

b) *közlekedési pályákkal kapcsolatos egyedi tájértékek*, amelyek különböző téregységeket kapcsolnak össze, és a táj szerves részeivé váltak. Ezek útvonalak, nyomvonalak, vasutak, hajózácsatornák, repterek és műtárgyak lehetnek;

c) *történelmi eseményekkel összefüggő egyedi tájértékek*, amelyek fákhöz, facsoportokhoz, építményekhez, dűlőkhöz kapcsolódó történelmi események, legendák hordozói, megjelenésüket tekintve pontszerűek, vonalaskák és felületszerűek;

d) *kultúrtörténeti egyedi tájértékek*, amelyek részben műemlékek, és különböző kultuszokhoz, rituális szokásokhoz kapcsolódnak, különböző terepalakzatok, kultusztörténeti helyek, épületek, építmények, kertek és parkok formájában (Csemez–Mőcsényi 1997).

4.2.4 Vidéki települések

A települések mint erőforrások egyrészt szorosan kapcsolódnak a vidéki lakosság szükségleteinek kielégítéséhez (biztosítják és mutatják annak színvonalát, illetve a szükségletek kielégítésének helyszínéül is szolgálnak), másrészt közvetlen gazdasági erőforrásokat jelentenek adott ágazatok és tevékenységek (például mezőgazdaság, kézműipar, idegenforgalom, vendéglátás stb.) számára (Cloke–Park 1985).

Fehér (2005) értelmezése szerint a települések mint vidéki erőforrások a következő fontosabb elemeket tartalmazzák:

- Gazdasági célokat (is) szolgáló porták és épületek;
- Községi célokat szolgáló épületek és terek (templom, temető, közigazgatási létesítmények, iskolák, művelődési otthonok, kiállítóhelyek, múzeumok, piacterek stb.);
- Lakóépületek és terek;
- Műemlékek, népi építészeti örökségek;
- Falukép.

A vidéki települések – még a fontosabb településtípusokon belül (alacsony népsűrűségű kisvárosok, falvak, tanyák) is – igen sokszínűek. Ezért a felsorolt elemek értelemszerűen eltérő súlyúak, s előfordulhat, hogy egy-egy elem adott típusnál nem is jelenik meg.

4.2.5 Egyéb erőforrások és az intézmények

Fehér (2005) a vidékgazdaság egyéb erőforrásaihoz sorolja a tőkejellegű pénzügyi erőforrásokat és a vidéki vállalkozásokat. Ezek vizsgálatát azonban szerinte rendkívül megnehezíti, hogy a hazai vidéki területeken meglehetősen kevés a nagyobb tőkeerőt képviselő vállalkozás, s a nagyobb vállalatok kirendeltségeinek, fióktelepeinek forrásai az anyavállalat székhelyén jelennek meg. A pénzügyi erőforrások rendkívül mobilisak, nyomon követésük, hatásaik feltárása adott területre vonatkozóan rendkívül bonyolult. A szerző véleménye szerint a vidékgazdaság stabil és stabilizáló elemeinek szerepét legjobban a helyi vállalkozások képesek betölteni. A támogatási vagy piaci előnyök kihasználására letelepülő külső vállalkozások kevésbé érdekel-

tek ugyanis az erőforrások fenntartható használatában, a helyi gazdaságok kiegyensúlyozott fejlődésében. Nagyobb arányú jelenlétük a vidéki területeken képződő jövedelmek kiáramlásával is járhat. A vállalkozások alacsony szintje elérhet egy olyan kritikusan határt, amely a települések vagy kisebb területi egységek helyi gazdaságainak összeomlásához vezet.

A pénzügyi erőforrások és a vidéki vállalkozások átmenetet jelentenek az erőforrások és a hasznosításukat, fenntartásukat biztosító intézmények között, az intézmények egy része pedig a gazdasági struktúrák területére nyúlik át. A gazdasági funkciókat ellátó intézmények lehetnek a piaci intézmények (pénz, hitel, tőzsde), a gazdasági kockázatot szolgáló intézmények (szerződések, vállalati részesedések, szövetkezetek, társadalombiztosítás, személyi- és vagyonbiztosítás stb.), a jövedelemáramlás biztosítása (a tulajdon, a munkához fűződő jogok), az állami (közületi) javak előállításának és elosztásának a keretei (Fehér 2005).

A vidékgazdaság fogalmának tisztázása után a következő fejezet röviden felvillantja a vidéki térségek helyzetét mind az EU szintjén, mind pedig Magyarország vonatkozásában, segítségül hívva az Uniós és hazai fejlesztési dokumentumokat, statisztikákat.

5. A VIDÉKGAZDASÁG ÁLLAPOTA MAGYARORSZÁGON

5.1 ÁLTALÁNOS HELYZET

A gazdasági és társadalmi jellemzők terén hazánkban a rendszerváltást követő években növekvő, helyenként szélsőséges, visszafordíthatatlan területi különbségek alakultak ki. Ezek a különbségek, bár összefüggő területek lehatárolhatók (főleg kistérségi és települési szinten), jellemzően mozaikszerűen jelennek meg. Már az Új Magyarország Vidékfejlesztési Stratégia Terv (ÚMVST 2007) is kiemelte, hogy a vidéki területek a mezőgazdaságot érintő változások mellett (azzal párhuzamosan), további jelentős hátrányokat mutatnak az országos átlaghoz, illetve a városi területekhez képest. Demográfiai viszonyaik kedvezőtlenebbek, a természetes szaporodás erőteljesen csökken, a népesség korstruktúrája kedvezőtlen és öregedő. Részben a szelektív elvándorlásnak is köszönhetően a lakosság előregedett korszerkezete és végzettségi struktúrája sem teszi lehetővé a gazdasági folyamatokhoz való alkalmazkodást. A vidékies térségekben a munkanélküliek aránya lényegesen magasabb, a foglalkoztatottak aránya kisebb, miközben a szűkös helyi foglalkoztatási lehetőségek következtében a falvakban a foglalkoztatottak jelentős része naponta ingázik. Ugyanakkor több esetben, a tömegközlekedés rossz színvonala miatt, a gazdaságilag aktív népességet a közeli nagyváros munkaerőpiaca sem képes elszívni. Kiemelhető a szakképzettség és az iskolai végzettség alacsony szintje, a vidéki vállalkozások alacsony száma és jövedelemtermelő képessége, a munkahelyek hiánya és a lakosság alapvető szolgáltatásokhoz való korlátozott hozzáférése (UMVST 2007). A nemzeti vidékstratégia (NVS 2012) megerősíti ezeket a problémákat, kiegészítve a város-falu kapcsolatrendszer kérdésével. A dokumentum alapján a kölcsönös egymásrataltságon alapuló, munkamegosztásra épülő klasszikus vidék-város kapcsolat napjainkra alapjaiban megváltozott. A világméretű, nagy rendszerek kiépülése, a helyi termelési, piaci lehetőségek fölszámolása a vidék városellátó funkciójának leépüléséhez vezetett. A városok mára már nem közvetlen vidéki környezetükből szerzik be a mezőgazdasági termékeket, hanem nagy távolságból érkező árukkal helyettesítik ezeket. A vidéki települések vagy be tudtak kapcsolódni az egyre nagyobb térségre kiterjedő árukereskedelemben, vagy pedig elvesztették mezőgazdasági, alapanyag- és élelmiszerellátó funkciójukat. Az így városi piacukat veszített, termékeiket reális áron értékesíteni képtelen vidéki települések egyoldalú függőségbe, kiszolgáltatott helyzetbe kerültek a környező városokat ellátó rendszerekkel szemben. E folyamatnak elsősorban a nagyobb központoktól távolabb fekvő vidéki térségek, különösen az aprófalvas térségek a vesztesei. Az aprófalvak létét ma leginkább az fenyegeti, hogy a települések, város és vidék közötti munkamegosztásban egyenlőtlen félként vesznek részt (NVS 2012).

A jelenlegi programozási periódusra kidolgozott hazai vidékfejlesztési program (VP 2014) szintén a vidéki térségek általános lemaradását, az alacsonyabb gazdasági fejlettség és foglalkoztatás, a magasabb munkanélküliség, a romló demográfiai helyzet problémakörét emeli ki. A vidékbiztonság témakörének szempontjából kiemelt fontosságú, hogy a helyzetelemzés szerint a vállalkozói kedvet, aktivitást jelentősen visszafogja, valamint a vidéki lakosság biztonságérzetét és ezen keresztül az életminőségét is rontja a sok esetben nem megfelelő vagyonbiztonság (különösen a lakott területeken kívül eső mezei és erdei javak sérelmére elkövetett bűncselek-

mények nagy száma). A program helyzetelemzése alapján 2010-ben Magyarország közel 10 millió lakosának kicsivel kevesebb mint a fele (46,6%) élt az EU-típológia szerint vidéki régióban, 17,5%-a dominánsan városi térségben és 36%-a úgynevezett köztes régióban. A vidéki népesség aránya a tagállamok összehasonlításában a legmagasabbak közé tartozik. A vidéki területek népsűrűsége alacsonyabb, mint az országos átlag, annak mintegy kétharmada. Az ország területének 66,6%-a vidéki és 0,6%-a városi terület. A vidék gazdasági fejlettsége jelentősen elmarad az uniós átlagtól, annak felét sem éri el (47%), míg az ország egészének gazdasági fejlettsége eléri az uniós átlag kétharmadát. A foglalkoztatási ráta 2011-ben 55,8% volt, amely a nők körében ennél alacsonyabb, 50,6%. Mindkét mutató elmarad az uniós átlagtól (64,3 %, illetve a nők esetében 58,5%). A vidéki területek foglalkoztatási rátája 52,4% volt, ez jóval az uniós átlag alatt marad (62,3%). Az alacsony jövedelműek aránya a vidéki területeken magasabb a városias településeknél (VP 2014).

A hazai területi folyamatokat a folyamatos népességcsökkenés mellett az erősödő területi koncentráció jellemzi. A fokozódó területi különbségek fő törésvonalai a fejlett és a leszakadó térségek, a nagyvárosok és a kistelepülések között húzódnak (OFTK, 2014). A gazdasági jelentőségüket, népességmegtartó erejüket elvesztett települések túlnyomó része a falvak, és különösen az aprófalvak közül került ki. Elsősorban a Nyugat- és Dél-Dunántúl, kisebb mértékben a Felső-Tisza-vidék és az Északi-középhegység nevezhető aprófalvas településszerkezetűnek. A nagyobb falvak népességcsökkenése miatt az aprófalvak tábora folyamatosan új tagokkal bővül, 1990-ben még 918 darab 500 fő alatti lakosú településünk volt 260 ezer fővel, 2015-ben már 1055 darab, összesen közel 281 ezer fős lakossággal (forrás: Teir-adatbázis). A falvak többségét elöregedés és elvándorlás jellemzi, ami a szociális problémák mellett a települések fennmaradását is veszélyezteti. A demográfiai tendenciákat illetően jól látható (3. táblázat), hogy a törpe- és aprófalvak mutatói minden esetben a legrosszabbak, és a 2000-es év kivételével a 10 000 fő alatti településeknél mindig negatív értékeket vesznek fel.

Településkategória népesség szerint (fő)	1990		2000		2010		2015	
	VK	TSZ	VK	TSZ	VK	TSZ	VK	TSZ
	fő/1000 lakos		fő/1000 lakos		fő/1000 lakos		fő/1000 lakos	
500–999	-4,48	-5,31	2,37	-5,77	-8,51	-7,01	-0,84	-5,97
1000–4999	-1,42	-2,45	5,80	-3,86	-5,61	-5,19	-1,32	-4,37
5000–9999	-1,37	-1,00	7,72	-3,06	-2,62	-4,58	-0,38	-4,69
10000–	-0,87	0,01	2,05	-2,32	0,25	-3,15	0,35	-3,68
Budapest	6,01	-5,23	-10,52	-5,89	8,76	-3,25	1,41	-3,37
Vidék**	-4,24	-4,89	2,70	-5,72	-6,55	-6,97	-2,65	-5,99
Város**	1,05	-0,53	9,08	-1,94	3,29	-2,28	3,64	-2,98

Megjegyzés: *Állandó népességre vetítve. **A vidékfejlesztési program kategorizálása alapján. A városi kategória nem tartalmazza Budapest adatait.

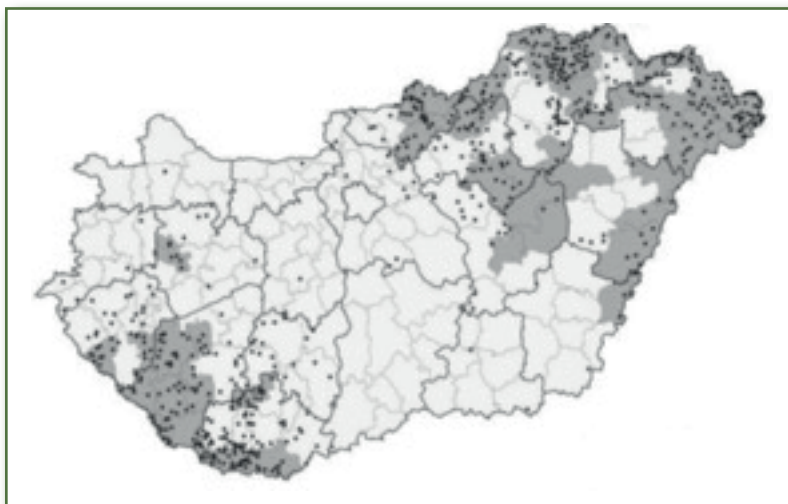
3. Táblázat: Vándorlási különbözet (VK) és természetes szaporulat (TSZ) településméret-kategóriánként,* 1990–2015 (fő/1000 lakos)

Forrás: a Teir adatai alapján a szerző saját szerkesztése, 2018

Ha a vidékfejlesztési program kategorizálása alapján a vidéki térségek átlagait hasonlítjuk a városi területek – Budapest nélkül számolt – átlagához, akkor ebben az esetben is körvonalazódnak a vidék demográfiai gondjai.

Az aprófalvas térségek társadalmi problémáit jelzi, hogy a munkanélküliségi ráta és a szociális segélyezettek aránya is körülbelül kétszeresen haladta meg az ország többi részének átlagát. Ezen területeken a közszolgáltatások elérhetőségének és a munkába járás feltételeinek javítására nem történtek célzott beavatkozások, valamint a közlekedésfejlesztés területén sem volt jelentős előrelépés, hiszen a közutak állapota, a közösségi közlekedési szolgáltatások minősége és mennyisége a lakosság igényeinek nem felel meg. Megnehezíti ezekben a térségekben az infrastruktúra fejlesztését, hogy az igen kis lakosságszám miatt sokszor irracionálisan nagyok az egy főre eső költségek (például a csatornázás, a hulladékkezelés, a közösségi közlekedés és az útfelújítás terén) (OFTK, 2014).

A 2001-ben végzett népszámlálás adatai szerint nemzetiségi hovatartozás alapján 190 ezren vallották magukat romának, míg a reprezentatív romavizsgálatok eredményei alapján a kutatók 1971-ben 320 ezer fő körülire, 1993-ban 468 ezer körülire, 2003-ban pedig mintegy 570 ezerre becsülték a romák számát. Ez az ország teljes népességéhez viszonyítva közel 5,5 százalékos arányt jelentett. Kutatói becslések a romák számát a 2010-es évekre 650-750 ezer közé teszik, hozzáátéve, hogy: „a roma népesség biztosan nem haladja meg az egymillió főt, és bizonyosan nagyobb, mint 700 ezer fő”. Az érintett népesség foglalkoztatási rátája alig éri el a 20%-ot. A roma nők 10%-os foglalkoztatási aránya különösen aggasztó. Ehhez kapcsolódik a rendkívül rossz egészségi állapot (a romák átlagosan 10 évvel korábban halnak meg, mint a nem romák), az alacsony iskolázottság (alig 20% jut el az érettségiig), valamint a telepszerű, komfort nélküli lakókörnyezet. Ezeken a területeken a bűnözés és etnikai háttérű konfliktusok erőteljesen jelen vannak. A roma népesség körében 2009-ben a szegénységi arány a 2000. évi szinthez közelít, és eléri a 70%-ot (NTFS 2011). A roma népesség területileg egyenetlenül helyezkedik el az országban (10. ábra).

10. ábra: Magas arányú roma népességgel rendelkező térségek és települések, 2011

Megjegyzés: ■ Az országos átlag (3,16%) háromszorosát meghaladó arányú roma népességgel rendelkező települések.

■ Az országos átlag (3,18%) kétszeresét meghaladó arányú roma népességgel rendelkező kistérségek.

Forrás: <https://regionalspolitika.kormany.hu/download/a/c9/e0000/MK14001.pdf> (88. oldal)

Az ország több megyéjében a teljes lakossághoz viszonyított arányuk 3% alatt marad, miközben Borsod-Abaúj-Zemplén és Heves megyében a 15%-ot közelíti. Ráadásul a területi különbségek kisebb területi egységekben mérve szélsőségesek: számos településen, településcsoportban a lakosság többségét a cigányság alkotja. A romák több mint 60%-a vidéken, falusias környezetben, többnyire szegregátumokban, igen rossz lakáskörülmények között él. Mintegy száz olyan település van az országban, amely végérvényesen szegény cigánygettóvá vált, további kettőszáz településen, látszólag megállíthatatlan folyamatok nyomán, minden valószínűséggel a közeljövőben fog kialakulni ez a helyzet. A gettósodott, illetve gettósodó települések zöme az ország északkeleti és délnyugati – jellemzően kistelepülésszerű szerkezetű – leszakadó, depressziós térségeiben található. Ennek következtében megfigyelhetők a térségi szintű gettósodás, a végletes szegregáció jelenségei is (MNTFS 2014).

5.2 FOGLALKOZTATÁS ÉS A VIDÉK

Dorgai (2010) szerint a vidék állapotának különösen fontos jelzője a foglalkoztatottság alakulása. A helyben való foglalkoztatás lehetőségei messze az igények alatt alakulnak (már évtizedek óta), a kisebb falvakban szinte csak az önkormányzat és intézményei, valamint a mező- és erdőgazdálkodás nyújt foglalkoztatási lehetőséget. Ugyanakkor ma már a falvakban jelentős részében a mindennapi kisipari szolgáltatásokat (tetőfedő, vízvezeték-szerelő, kőműves) is csak távolabbi városokból lehet igénybe venni, illetve ezekre ott vállalkozót találni.

A városi foglalkoztatási lehetőségek több mint fél évszázada meghatározóak a vidéki népesség számára. Épp ezért a vidékre nézve kedvezőtlen következménnyel járt, hogy a rendszerváltás tájékán (közvetlenül előtte is) korábban a nemzetgazdaság szempontjából meghatározó jelentőségű iparvállalatok jelentős része összeroppant vagy megszűnt (és így olyan nagyvárosok kerültek kilátástalan helyzetbe, mint Miskolc, Ózd, Salgótarján, Tatabánya). Csökkent a piaci kereslet fontos iparágak és vállalatok termékei iránt (végső soron csökkent az iparvárosok, illetve különböző iparágak munkaerőigénye), ezért leépítettek kapacitásokat, következményeként csökkentették a foglalkoztatottak számát. A kapacitás- és létszámcsökkentés tipikusan úgy jelentkezett, hogy először a vidéki telephelyeiket zárták be (mert ez iránt volt legkisebb az ellenállás), illetve az ingázó, a vidékről bejáró munkaerőt küldték el. A kihasználatlanná vált munkaerő döntő része nem talált munkát – mert szakképzetlen volt, vagy csak egy szakamára szóló speciális képzettséggel rendelkezett, vagy az idősebb korosztályokhoz tartozott –, és munkanélküli lett. A munkanélküliség anyagi terhet – legalábbis egy ideig – az állam az ellátórendszerén keresztül vállalta (segélyezés), a morális terhe és következményei nagyrészt a vidéki térségeket sújtották (Dorgai 2010).

A munkanélküliségi ráta a rendszerváltás utáni években országosan is igen jelentős volt (majd minden ötödik foglalkoztatott munkanélküli lett), számos vidéki településen pedig meghaladta a 30%-ot. A munkájukat elveszített falusi emberek, különösen pedig a mezőgazdasági foglalkozásúak nagyrészt alacsony képzettségűek voltak. Közülük az idősebbek már nem tudtak váltani (új szakmát elsajátítani), nem volt esélyük az elhelyezkedésre, nyugdíj jogosultságukig alkalmi munkából tengődtek, netán kényszergazdálkodók (egyéni gazdák) lettek. A számszerű adatok szerint a legkritikusabb kilencvenes években a munkanélküliek közel fele vidéki lakos volt (Dorgai 2010).

A jelenleg érvényes Nemzeti Vidékstratégia helyzetelemzése szerint a vidéki munkahelyek számának csökkenésével párhuzamosan a munkanélküliség a 2000-es évek első évtizedében folyamatos növekedést mutatott. Vidéki térségeinkben 2009-re – főleg az ország keleti, északkeleti és dél-dunántúli térségeiben – összefüggő zónákat alkottak a kiugróan magas munkanélküliséggel rendelkező térségek. Egyes kistérségekben ez 20-25% körül alakult, miközben például a fővárosban ennek nagyjából az ötöde volt ez az érték. A munkalehetőségek csökkenésével – és egyre jellemzőbben a támogatási rendszerek kihasználásával – a rendszeres szociális segélyben részesítettek aránya is növekedett. 2009-ben egyes társadalmi-gazdasági szempontból perifériális térségekben a lakosságnak már negyede-ötöde részesült rendszeres szociális segélyben, miközben a fővárosban, valamint a prosperáló észak-dunántúli térségekben 1000 emberből csupán kevesebb mint 15 fő. Ahol a hosszú távú munkavállalás jószerivel lehetetlen, ott a támogatott, másodlagos munkaerőpiac által kínált lehetőségekért éles küzdelem folyik a településen élő munkanélküliek egyes csoportjai között. Ezekben a térségekben a közfoglalkoztatás elsődleges célja és szerepe a szociális feszültségek csökkentése, a társadalmi béke megőrzése, a családok mindennapi megélhetésének biztosítása (NVS 2012).

A munkalehetőségek szűkülésével a működő vállalkozások arányának csökkenése is kimutatható. 2003–2009 között kistérségeink 90%-ában csökkent az 1000 főre jutó működő vállalkozások száma. 2009-ben ez csak 69 db működő vállalkozást jelentett 1000 lakosonként. Pedig vidéken a vállalkozási aktivitás kiemelkedően fontos, a helyi gazdaság működésének középpontjában a helyi vállalkozások állnak, szerepük számos csatornán keresztül érvényesül. A közvetlen pénzügyi hatás a helyi adóbevételeken keresztül érzékelhető, míg a lakosság körében a vállalkozások foglalkoztatási szerepe a legjelentősebb. E foglalkoztatás révén jut a helyi lakosság egy része jövedelemhez, amellyel a fogyasztói keresletet generálják. Ha a fogyasztás nagyobb hányadát sikerül a településen tartani (az emberek a helyi vállalkozásoknál vásárolnak vagy tőlük rendelnek meg szolgáltatásokat), a helyi gazdaság önfinanszírozó képessége javul. A vállalkozások csökkenése ezen folyamatok ellen hat (NVS 2012).

Vidéken összességében lényegesen alacsonyabbak a jövedelmek, mint a fővárosban, valamint a prosperáló nagyobb városainkban. 2009-ben közel két és félszeres volt az egy lakosra jutó nettó jövedelem a fővárosban és térségében, mint a legalacsonyabb jövedelmi kategóriába tartozó vidéki kistérségek (az ország keleti, északkeleti kistérségei) esetében. A vidéki gazdaságra jellemző a rugalmas munkaszervezés (a gazdaság egyik legrugalmasabb szezonális, illetve alkalmi foglalkoztatója), amely továbbra is fontos eszköze a foglalkoztatás bővítésének. A vidéki gazdaság terén a magas munkaerőigény mellett a bevételek szezonális, illetve a relatíve magas be nem jelentett munkaerőarány jellemző, ami a közteherviseléssel összefüggésben különösen fontos kérdés. A vidéki foglalkoztatás bővítéséhez szükséges a potenciálisan alkalmazottak képzettségének, illetve a kitörési pontokat jelentő gazdasági tevékenységek igényeinek összehangolása (NVS 2012).

A KSH 2015-ös kiadványában (lásd Gere–Szilágyi 2015) vizsgálta a városok-falvak vonatkozásában a területi különbségeket. A településhálózat két nagy csoportját – városok (főváros, megyei jogú város, város) és községek (nagyközség, község) – népességnagyság-kategóriák alapján tovább bontották. A városok esetében a központi szerepkör mértéke, a városi funkciók alapján az alábbi négy csoportot alakították ki:

- Főváros;
- Felsőfokú központ;
- Középfokú központ;
- Alsófokú központ.

A községeket népességszámuk alapján osztották két csoportra: falvakra és aprófalvakra, mivel a szakirodalom és a 2005. évi Országos Területfejlesztési Kon koncepció (OTK 2005) szerint az 500 főnél alacsonyabb lélekszámú településeket aprófalvakként tekinthetjük.

Így összességében Magyarország településeit hat településhierarchia-szintbe sorolták. Az elsődleges céllal nem a települések kategorizálása volt, hanem a hierarchiaszintek társadalmi-gazdasági bemutatása, illetve összehasonlítása. A kategorizálás mentén 2013-ra vonatkozóan az alábbi megállapításokat lehet tenni:

Magyarország népességének több mint fele alsófokú központ vagy falu települési szinten él, előbbiek lélekszáma (2,8 millió fő) kicsivel meghaladja utóbbiakét (2,6 millió). A népességszám alapján az 1,7 millió lakosú főváros követi őket, majd a közép- és a felsőfokú központok (1,3, illetve 1,1 millió fő) következnek. Aprófaluban mintegy 300 ezren élnek, a hazai lakosság 3%-a (Gere–Szilágyi 2015).

Ami a téma szempontjából jóval fontosabb, hogy a vizsgálat alapján a más településre ingázó foglalkoztatottak legnagyobb része (48%) faluban él. Ebből kiindulva is érdemes részletezni a foglalkoztatással kapcsolatos eredményeket:

A 2011. évi népszámláláskor a megkérdezettek 39,7%-a foglalkoztatott, 5,7%-a munkanélküli volt, ők együtt (45,4%) alkották a gazdaságilag aktív népességet. A lakosság 30%-a az inaktív keresők, negyede az eltartottak közé tartozott. A 15 évnél idősebbek körében 46,4%-os volt a foglalkoztatási arány és 12,6% a munkanélküliségi ráta. A főváros, a felsőfokú központok és a középfokú központok helyzete a gazdasági aktivitás szempontjából összességében kedvezőbb volt az országosnál, az alsófokú központoké, a falvaké és az aprófalvaké pedig kedvezőtlenebb. Budapesten és Székesfehérváron a népesség fele a gazdaságilag aktívak közé tartozott, ehhez közelített a Dunántúlon található Budaörs, Mosonmagyaróvár, Nagykanizsa, Szombathely, Tatabánya, Veszprém és Zalaegerszeg értéke is. A közép- és felsőfokú központok köréből csak Ózdon maradt el jelentősebben az aktivitási arány (39,2%) az országos átlaghoz képest. Ez igaz volt az alsófokú központok közül többre is, amelyek nagy többsége az ország keleti felében található. A Dunától keletre – Budapest környékét nem számítva – csupán Martfűn, Rétság, Soltvadkerten és Tiszaújvárosban volt kifejezetten magas a mutató értéke. A Dunántúlon – főleg annak északi részén – ellenben nagyobb számban fordultak elő ilyen alsófokú központok. A falvak és aprófalvak esetében hasonló volt az aktivitási ráta területi mintázata, mint az alsófokú központoknál, annyi különbséggel, hogy a Dunántúli déli részén is sok településen viszonylag alacsony értéket vett fel (Gere–Szilágyi 2015).

A népesség gazdasági aktivitásához hasonlóan a 15 év felettiek foglalkoztatási aránya is meghaladta 2011-ben az országos átlagot Budapesten, valamint a felső- és középfokú központok többségében, elsősorban a Dunántúlon. A felsőfokú központokban a foglalkoztatási arány 43,4% (Miskolc) és 51,9% (Székesfehérvár), a középfokú központokban 37% (Ózd) és 54,3% (Mosonmagyaróvár) között változott. Az alsófokú központ kategóriában szinte kizárólag a Dunántúlon, illetve Budapest környékén fekszenek azok a települések, ahol a 15 évesek több mint fele állt alkalmazásban. A keleti határhoz közel alacsony foglalkoztatási arány volt jellemző. A falvakban és az aprófalvakban alacsonyabb volt a foglalkoztatottság, mint a városokban, a mutató értéke az előbbiekben 43,1%, az utóbbiakban 39,2% volt. Az ország északkeleti és délnyugati területein sok faluban és aprófaluban még ettől is jóval elmaradt a foglalkoztatottság, északnyugaton azonban számos kisebb településen az ott élő 15 évesnél idősebbek nagy hányada rendelkezett munkaviszonnyal (Gere–Szilágyi 2015).

A munkanélküliség szempontjából 2011-ben Budapest és a középfokú központok helyzete volt a legjobb, 10,4%, illetve 10,9%-os munkanélküliségi rátával. A középfokú központok közül Sopron 6,5%-os és Moson-

magyaróvár 6,6%-os értéke volt a legalacsonyabb, Kazincbarcikáé (16,6%), Salgótarjáné (20,0%) és Ózdé (21,9%) a legmagasabb. A felsőfokú központok közül a foglalkoztatottsághoz hasonlóan a munkanélküliségi rátát tekintve Miskolc (15,5%) volt a legkedvezőtlenebb helyzetben. A legalacsonyabb érték Győrben volt (8,0%). Az alsófokú központokban összességében 12,9%, a falvakban 14,8%, az aprófalvakban 16,9% volt a munkanélküliségi ráta. Közülük a nyugati határ környékén található településeknek általában alacsony, míg az ország északkeleti, keleti és délnyugati részén fekvőknek többnyire magas a mutatóértéke (Gere–Szilágyi 2015).

A 2011. évi népszámlálás idején a Magyarországon élő foglalkoztatottak harmada – 1,3 millió fő v a lakóhelyéről naponta más településre utazott dolgozni. Az országos átlag nagy különbségeket takar a településtípusok között: a fővárosban és a felsőfokú központokban élőknek alig több mint tizede ingázott, a középfokú központban lakók között már körülbelül kétszer ekkora volt az arányuk. Az alsófokú központokban már 40%, a falvakban 61%, az aprófalvakban 67% (Gere–Szilágyi 2015).

A hazai települések közti ingázás szerepét alapvetően befolyásolja a távolság, mivel csak kevesen járnak munkába a lakóhelyüktől messzebbre. Az ingázók kétharmada – a települések közti távolságot légvonalban mérve – legfeljebb 20 kilométert utazott munkába 2011-ben, csupán 7,8%-uknál haladta meg ez a távolság az 50 kilométert. Az arányok leginkább a felsőfokú központokban tértek el ettől (33 és 29%), míg a falvakra és aprófalvakra a rövid távú ingázás országosnál is nagyobb súlya jellemző. A települési szintek közti ingázásban nem szerepelnek azok az ingázók, akiket a munkájuk változó település(ek)hez vagy külföldre köt, valamint a budapesti kerületek közt ingázók és a külföldről bejáró foglalkoztatottak sem. A külföldre ingázás az északnyugati határ mentén gyakori: több falu és aprófal mellett Sopronban és Mosonmagyaróváron, illetve néhány alsófokú központban az ott élő foglalkoztatottak több mint tizede külföldön dolgozott (Gere–Szilágyi 2015).

Budapest, a felsőfokú központok, valamint a középfokú központok zöme kiterjedt munkaerő-vonzáskörzettel rendelkezik, a környékükön élők jelentős hányadának biztosítanak munkahelyet. Ahol több ilyen település közel fekszik egymáshoz, részben átfedésben is vannak a körzetek. A három várostípusban csak Cegléden és Érden haladta meg a településről eljárók száma a bejárókéét. E három kategóriában alapvetően csekély az ingázás súlya, de akadnak kivételek: a budapesti agglomeráció övezetéhez tartozó négy középfokú központban, a Budaörsön, Érden, Gödöllőn és Vácon élő foglalkoztatottak 53%-a ingázott 2011-ben. A fővárosból, a felsőfokú központokból és a – budapesti agglomeráción túli – középfokú központokból ingázók többsége (38-55%) alsófokú központban dolgozott, és a falvakból, aprófalvakból eljárók legnagyobb része (31-35%) is ilyen településen dolgozott. Az alsófokú központokra kevésbé jellemző a munkaerő-megtartó képesség, mivel egy részük nagyobb város(ok) vonzáskörzetébe tartozik, és az ingázás jelentős arányban érinti az itt élő foglalkoztatottakat. A jelenség főleg Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében és az Alföld középső vidékén (a Kalocsa–Berettyóújfalutengely mentén), míg a Dunántúlon csak néhány alsófokú központban volt jellemző. 2011-ben a falvakban és az aprófalvakban élő foglalkoztatottak nagy része általában más településen állt alkalmazásban, ami alól elsősorban a délnyugati, északkeleti és keleti határvidék, valamint a Tisza-tó környéke jelentett kivételt. A legtöbb eljáró alsó- vagy középfokú központban ingázott. A népszámláláskor két aprófaluban mindegyik foglalkoztatott ingázott, háromban pedig egyik sem. Városból relatíve kevesen ingáznak faluba vagy aprófaluba – a kivételek közé tartozó alsófokú központok sorából megemlítendő Fehérgyarmat, Gönc, Lenti és Mágocs, az innen eljárók több mint fele faluban vagy aprófaluban dolgozott (Gere–Szilágyi 2015).

5.3 A MEZŐGAZDASÁG SZEREPE HAZÁNKBAN

Közismert, hogy a vidék gazdasági bázisa Magyarországon jelentős részben a mezőgazdaságra, a mezőgazdaság szervezeti kereteire (termelőszövetkezetek és állami gazdaságok) és a mezőgazdasági termékek feldolgozására (élelmiszeripari szakágazatok) épült. A rendszerváltás környékén jelentkező gazdasági nehézségek hatására Magyarországon csökkent az életszínvonal, következésképp a mezőgazdasági termékek iránti belföldi kereslet (a fogyasztás), ráadásul igen jelentős keleti exportpiacokat is elveszített a mezőgazdaság (friss gyümölcs- és zöldségfélék) és az élelmiszeripar (konzervipar, húsipar). A rendszerváltással együtt járt a mezőgazdaság földhasználati és tulajdonviszonyainak megváltoztatása és szervezeti kereteinek törvényileg előírt átalakítása is. Ennek során gyakorlatilag megszűnt a mezőgazdasági nagyüzemek keretében igen jelentős foglalkoztatási bázist jelentő úgynevezett kiegészítő tevékenység, a nagyüzemek átalakulásával pedig megszűnt a mezőgazdaságban a foglalkoztatási „kényszer” is. A nagyüzemek helyén (helyett) megjelenő mezőgazdasági vállalkozásokban tovább egyszerűsödött a termelési szerkezet (gabonafélék abszolút túlsúlya), a munkaigényes ágazatok (zöldség-, szőlő- és gyümölcsstermesztés, vetőmag-előállítás) visszaszorultak, soha nem látott mértékben csökkent az állattartás, mindezek miatt is visszaesett a mezőgazdaság munkaerőigénye. A szocializmus idején létező mezőgazdasági termelési integrációk (így például a nagyüzemek és kisközségek integrációja) – amelyek nemcsak a mezőgazdasági foglalkozásúak, hanem általában a falusi népesség számára is nyújtottak mezőgazdasági tevékenység folytatására lehetőséget, leginkább az élőmunka-igényes ágazatokban – gyakorlatilag megszűntek, és újjászervezésük számottevő mértékben azóta sem sikerült. A termelés alacsony jövedelmezőségére, az élőmunka magas közterheire is visszavezethető, hogy az egyéni gazdaságok idegen munkaerőt (legális formában) csak elvétve alkalmaznak. Az 1986–1990 évek átlagában az aktív keresők 18%-át, az 1991–1995 évek átlagában 11%-át, 1995-ben 8,5%-át foglalkoztatta a mezőgazdaság, az utóbbi években már csupán 4-5% körüli a mezőgazdasági foglalkoztatottak aránya. Az előbb vázolt folyamatok hatására az 1990 utáni közel két évtizedben a mezőgazdaság szervezeti keretéből végső soron kikerült a foglalkoztatottaknak mintegy kétharmada, közel 700 ezer fő, és kezdetben ennek csak töredékét tudták más nemzetgazdasági ágak foglalkoztatni, a többség munkanélkülivé vált (Dorgai 2010).

A 2010-es évtized elején – a jelenlegi vidékstratégia alapján – a mezőgazdaságot csökkenő termőterület, szétesett üzemi és torz gazdálkodási szerkezet jellemzi. A tömegtermelő, iparszerű gazdálkodás emelkedő energia- és forgóeszköz-igénnyel jár, emiatt megnövekedett a kiszolgáltatottság a bankok, az energetikai piacok és a beszállítói iparágak felé. Az alacsony hozzáadott érték, a csökkenő fajlagos nyereség következménye egyfelől a kényszeres birtokkoncentráció és a nagyobb élőmunka-igényű állattartás földadása, másfelől a családi gazdálkodás felszámolása és a föld eladása. Mindezek következtében rohamosan csökken a mezőgazdaság élőmunkaerő-igénye, és ezzel egyidejűleg a föld, a vidék népességeltartó és népességmegtartó képessége. E folyamatban a 2004. évi EU-csatlakozás – amely alapvetően megváltoztatta a támogatások szerkezetét és piaci helyzetünket – a mezőgazdaság szereplőit és a vidék társadalmát felkészületlenül érte. Elmaradt az alkalmazkodás, nem történt meg az állam szerepének, feladatainak – az új helyzethez igazodó – újragondolása. Ennek hiányában és következményeként tíz év alatt a mezőgazdaságban tevékenykedő, statisztikailag nyilvántartott gazdasági egységek száma több mint 1/3-ával (mintegy 350 ezerrel), a regisztrált – élethivatásszerűen mezőgazdasági tevékenységet folytató – gazdaságoké pe-

dig 1/5-ével (mintegy 50 ezerrel) csökkent, a magyar mezőgazdaság pedig nem csupán export-, de hazai piaci jelentős részét is elveszítette (NVS 2012).

2012-ben a működő vállalkozások négyötödének tevékenysége a szolgáltatás nemzetgazdasági ágba tartozott, a fennmaradó szervezetek nagyobb része (összességében 17%-a) pedig az ipar, építőipar ágba. Mezőgazdasággal, erdőgazdálkodással és halászattal 3,5% foglalkozott. E vállalkozásoknak a falvakban és aprófalvakban jelentősebb a súlyuk: előbbiekben 9,1%, utóbbiakban 17% a részarányuk, ez az aprófalvakban összességében majdnem akkora, mint az iparral, építőiparral foglalkozó cégeknek (Gere–Szilágyi 2015).

2016-ban a mezőgazdaság a gazdasági növekedés egyik hajtómotorja volt, teljesítménye 0,6 százalékponttal járult hozzá a GDP 2,0%-os bővüléséhez. A mezőgazdaság 2010–2016 között a nemzetgazdasági bruttó hozzáadott érték 3,5-4,7%-át állította elő, 2016. évi aránya 4,5%-ot tett ki. Az agrárszektor bruttó hozzáadott értéke 17%-kal emelkedett a 2015. évihez képest. 2016-ban a magyarországi beruházások 5,5%-át fordították a mezőgazdaság fejlesztésére. A beruházások volumene – a termeléstől eltérően – 7,5%-kal visszaesett, elsősorban az európai uniós források csökkenése következtében. A munkaerő-felmérés adatai szerint a 15–74 éves foglalkoztatottak 5,0%-a dolgozott a mezőgazdaságban, létszámuk egy év alatt 6,8%-kal, 217 ezer főre bővült. Az ágazaton belül teljes munkaidőben alkalmazásban állók havi nettó átlagkeresete (136 ezer forint) ugyan 9,7%-kal emelkedett, mégis 22%-kal elmaradt az országostól, ennél csak az építőiparban, a vendéglátásban, valamint az egészségügy területén dolgozók kaptak alacsonyabb átlagbért (KSH 2017).

KSH 2016. június 1-jei eszmei időponttal hajtotta végre gazdaságszerkezeti összeírását (Agrárium 2016), amelynek alanyai a gazdasági szervezetek és a háztartások voltak. Az előzetes adatok szerint az országban 9 ezer gazdasági szervezet és 416 ezer egyéni gazdaság folytatott mezőgazdasági tevékenységet 2016-ban. Gazdasági küszöböt el nem érő mezőgazdasági tevékenységet mintegy 900 ezer háztartásban végeztek (KSH 2017).

6. ÖSSZEGZÉS: AVAGY VIDÉKGAZDASÁG – VIDÉKBIZTONSÁG – VERSENYKÉPESSÉG

A bevezető már kitért arra, hogy napjainkban a területi egyenlőtlenségek mérséklését szolgáló célok mellett egyre nagyobb súllyal szerepelnek a versenyképesség (a globalizációhoz való alkalmazkodás) erősítését szolgáló intézkedések. Az endogén fejlődéseméletek erősödésével párhuzamosan a versenyképesség alakítása döntően az egyes települések, térségek feladatává vált. A versenyhez való alkalmazkodás képessége végső soron egy-egy terület helyzetét, fejlődési esélyeit, lehetőségeit alapvetően befolyásolja.

A versenyképesség – a szakirodalomban általánosan használt értelemben – a megváltozott, globális feltételekhez való alkalmazkodás képességét jelenti (amelynek új vonása a minőségi tényezők megjelenése: a technológiai váltás, a tudásgazdaság, az endogén növekedési gondolatok stb.), és fő célja a viszonylag magas jövedelem és magas foglalkoztatottsági szint megteremtése, az adott terület lakosságának az élet-színvonal-növelése (EC 1999b, Lengyel 2003).

Kis (2014) is kiemeli, hogy a vidékgazdaságok nyílt rendszerek, működésüket, a bennük lezajló társadalmi, gazdasági folyamatokat belső és külső tényezők egyaránt befolyásolják. Ennek megfelelően a vidéki térségek különböző fejlődési pályái és eltérő gazdasági teljesítménye mögött a globális erők és az azokra adott lokális válaszok kölcsönhatása áll. A globalizáció folyamata által fémjelzett társadalmi, gazdasági, kulturális és politikai változások egyre növekvő mértékben hatják át az egész világot, miközben olyan elvárásokat hoznak életre, amelyek jelentős kihívások elé állítják a vidéki térségeket, az egyes vidékgazdaságokat. Ezen kihívásokra a vidékgazdaságok másként reagálnak, eltérő megoldásokat alkalmaznak, egyszóval különbözőképpen alkalmazkodnak az új, megváltozott feltételekhez, ami a vidéki térségek mozaikosságához és sokszínűségéhez vezet. Mindez szükségessé teszi azon belső tényezők számbavételét és vizsgálatát, amelyek meghatározó szerepet játszanak a vidéki térségek alkalmazkodási folyamatában. Általános konszenzus mutatkozik (például Cowie et al. 2010, Fehér 2005, Marini–Mooney 2006, Pakurár et al. 2012) a tekintetben, hogy a helyi erőforrásoknak kitüntetett szerepe van a vidékgazdaságok teljesítményének, a vidéki térségek prosperitásának meghatározásában. Egyre többször találkozunk a szakirodalomban a helyi erőforrásokat összefüggésében megjelenítő területi tőke vagy a vidéki térségek esetében a vidéktőke kifejezésekkel, amelyek az erőforrások, a különböző tőkeelemek vagy tőkeformák egymást erősítő, összekapcsolódó kölcsönös jelenlétét hangsúlyozzák. Ezen nézet szerint a vidéki térségek fejlődése a sajátos tőkeszerkezetük függvénye. Garrod és szerzőtársai (2006) vizsgálata alapján a vidéki erőforrások vidéktőkeként való újragondolása átfogóbb és egységesebb megértését kínálja a vidékgazdaság rendszerének, ami által a vidéki közösségek hatékonyabban aknázhatják ki a globalizáció kínálta lehetőségeket, és védhetik ki annak negatív hatásait.

Összességében tehát megállapítható, hogy az alkalmazkodóképesség egyben a versenyképességet is jelenti, és fordítva is igaz, amelyik térség, lokális vidékgazdaság tud alkalmazkodni a változó globális feltételekhez, az versenyképes lehet a területi versenyben. Ebben a megközelítésben tehát a vidékbiztonság szoros összefüggésbe hozható a versenyképesség fogalomkörével. Anélkül, hogy a fejezet kitérne a

versenyképességi vizsgálatok részletes bemutatására, itt csak a téma szempontjából legfontosabb megállapítások megtételére szorítkozik.

Lukovics (2008) összegzése alapján Magyarország tekintetében, nemzeti, illetve regionális szinten sokféle versenyképességi elemzés született. Ezek többsége igen kifinomult módszertannal, következetes, megalapozott fogalomhasználattal, több éve csiszolódó indikátorkészlettel dolgozik, amelyek nagy része adaptálható a lokális térségekre elvégzett hazai versenyképességi elemzésekhez is. Ugyanakkor miközben a területi folyamatok elemzésére mutatószámrendszert használó hazai kutatók száma egyre nagyobb, kimondottan versenyképességi elemzésre kistérségi szinten – a 2000-es évek első évtizedében – a hazai szakirodalomban is igen kevesen vállalkoztak (például Nemes-Nagy 2004 vagy Cséfalvay et al. 2005). Vida (2016) szerint, aki maga is kisebb téregységben vizsgálódott, az újabb elemzések (például Lukovics–Kovács 2011, Szirmai 2009, Lengyel–Szakálné 2012) közül is több nem elsődlegesen versenyképességi elemzésnek készült, de közös bennük, hogy elérhető és mérhető mutatókat használtak, valamint alkalmaztak matematikai módszereket, amivel kialakítottak sorrendeket a vizsgált térségek között.

Bár a vidék egyértelmű és átfogó vizsgálatára még nem került sor, a különböző fejlesztési célú elemzések, illetve a kevés számú, egyértelműen versenyképességi szempontú vizsgálat vidékiséggel történő összevetéséből már vonhatók le következtetések.

Az elemzések eredményeit összevetve általánosságban megállapítható, hogy a hazai vidéki (vagy vidékies) kistérségek túlnyomórészt a gyenge versenyképességű térségek közé tartoznak, és ez, a hosszabb távra kiterjedő vizsgálatok alapján, tartósan jellemzi ezeket a területeket. Kiemelhetők az északkeleti országrész, illetve a Dél-Dunántúl, és Dél-Alföld hátrányos helyzetű, elmaradott vidéki kistérségei, amelyek jellemzően képtelenek a hazai, illetve globális hálózatokba történő bekapcsolódásra. Az ezredfordulós versenyképességi térszerkezet „negatív pólusa” a komplex versenyhátrányos térségek ezen csoportja. Ez a kör Kelet-Magyarország nagy részét lefedi, többségük kisvárosi, agrárkarakterű, vidéki térség (kivétel a talán legismertebb nehézipari depressziós vidék, Ózd és környéke). Nemes-Nagy (2004) szerint a szerkezeti jellemzők közül megemlítené, hogy a kritikus helyzetű csoport demográfiai lemaradása jóval kisebb, mint a foglalkoztatásé vagy bérszínvonalé. Ez határozott összefüggésbe hozható az aprófalvak és a társadalmilag, gazdaságilag szegregálódó humán erőforrás (kiemelten a roma lakosság) eloszlásával.

Az eredményeket tovább lehet árnyalni a mezőgazdaság oldaláról, hiszen miközben a versenyképesség kritériumaként definiált „relatív magas jövedelem és relatív magas foglalkoztatottsági szint” eleve nem jellemző a mezőgazdaságra (lásd Abayné–Fábián 2004), a szakirodalom által kiemelt versenyképességi tényezők sem jellemzőek a hátrányos helyzetű vidéki térségekben. Ilyenek többek közt a termelési költségek, az egységnyi munkaerőköltség (Unit Labor Cost, ULC), az erőforrás- vagy tényezőellátottság versenyképessége, az agráriumban tevékenykedő vállalkozó, vállalkozás vagy éppen a termék versenyképessége (lásd Karácsony 2009, Csete–Láng 2005). Ez különösen azokon a területeken jelent kihívást, amelyek a rendszerváltás utáni évtizedek változásait elsősorban a mezőgazdaság, a mezőgazdasági foglalkoztatás oldaláról sínylették meg. Ezek az úgynevezett agrárfoglalkoztatási válsággal küzdő térségek (részletesen lásd Ritter 2008) nagyon szoros összefüggést mutatnak a területi egyenlőtlenségekkel, ami utolérhető a társadalmi, gazdasági, kulturális folyamatokban, a jövedelmek, a helyi bevételek alakulásában, a szociális ellátórendszer leterheltségén, a térségek infrastrukturális állapotán, a lakosság képzettségén, a foglalkoztatási lehetőségek alakulásán.

Miközben a gazdaság alakító tényezőinek, alapvető folyamatainak egyik lényeges eleme a vidék fogalmának megerősödése, átalakulása, Magyarországon – a szakirodalom és a saját vizsgálatok alapján is – úgy tűnik, a vidéki térségek nagy része, döntően a nagyobb centrumoktól távolabbi, városihányos, illetve mezőgazdasági jellegű kistérségek, elsősorban alacsony versenyképességgel jellemezhetők, és ez a helyzet a szakirodalmi vizsgálatok alapján hosszú távon is változatlan marad. Az alacsonyabb versenyképességet döntően befolyásolja az érintett térségek rosszabb foglalkoztatása, amelynek okaként sok esetben – elsősorban a periférikus, illetve korábban a jelentős mértékben az agrárium foglalkoztatási szerepére támaszkodó vidéki térségekben – a mezőgazdaság visszaszorulása érhető tetten.

A mezőgazdaságnak és a vidéknek tulajdonított egyedi versenyelőnyök – mint a multifunkcionalitás, illetve a környezeti elemeknek, a természeti tőkének a területi versenyképességre gyakorolt hatása (erről lásd Buday-Sántha 2006) – ellenére a legfontosabb feladat az elmaradott, hátrányos helyzetű vidéki területek fejlődésének, foglalkoztatási helyzetének elősegítése. A vidék gazdasági biztonságának és ezáltal az összes többi pillérének meghatározója, kifejezője az érintett térségek versenyképességének alakulása. A vidéki foglalkoztatás serkentése a fentiekből kiindulva alapvető feltétele a vidékbiztonság megteremtésének. Ennek eléréséhez az Unió vidékpolitikája érdemben nyújthat segítséget.

Láthattuk, hogy míg az Európai Unió fő célja a területi egyenlőtlenségek mérséklésével párhuzamosan az európai gazdasági tér versenyképességének erősítése, ezzel összhangban az EU vidékfejlesztési politikájának hosszú távú főbb célját a mezőgazdaság versenyképességének biztosítása, a természeti erőforrásokkal való fenntartható gazdálkodás és a kiegyenlített területi fejlődés képezi, szoros összefüggésben az Európa 2020 – Az intelligens, fenntartható és inkluzív növekedés stratégiájával (lásd EC 2010). A vidéki térségek kapcsán jelentkező gazdasági-társadalmi, környezeti és területi kihívásokból kiindulva a 2014–2020-as vidékfejlesztési politikának a versenyképesség eléréséhez kapcsolódó prioritásaiban az EU ehhez nevesíti a gazdasági fejlődés támogatását a vidéki térségekben, illetve kifejezetten a munkahelyteremtést.

Az uniós források kapcsán a hazai vidékstratégia kiemeli, hogy a vidék- és agrárpolitikai beavatkozásoknak, különösen a támogatáspolitikai eszközök, a közpénzek felhasználásának közösségi érdeket kell szolgálniuk, közösségi hasznokat kell eredményezniük. Mindezek során nemcsak egy-egy vállalkozás versenyképességét, hanem adott település, adott térség versenyképességét kell szem előtt tartani (NVS 2012).

A versenyképesség kérdése tehát kifejezetten a vidéki térségek, a vidékfejlesztési beavatkozások oldaláról is hangsúlyos. Mindezek alapján remélhetőleg a vidékfejlesztési politika céljai, intézkedései és forrásai érdemben változtatni tudnak a vidéket érintő főbb problémákon, és a megfelelő szintű jövedelem és élet-színvonal biztosításán keresztül érdemben hozzájárulnak a vidékbiztonságot megalapozó versenyképesség kialakításához, javításához.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Abayné H. E. – Fábíán Gy. (2004): *Gazdasági környezet és versenyképesség alakulása a magyar mezőgazdaságban*. Elérhető: www.nkfp014.hu/dokumentumok/nkfp/krf185.doc (A letöltés dátuma: 2016. 06. 01.)
- Andorka R. (1979): *A magyar községek társadalmának átalakulása*. Budapest, Magvető Kiadó. (Gyorsuló Idő)
- Ángyán J. – Ónodi G. – Tanka E. (2004): A magyar vidék lehetséges jövőképe és fejlesztésének feladatai. *A Falu* (1). 11–18.
- Barta Gy. – Enyedi Gy. (1981): *Iparosodás és a falu átalakulása*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. (Iparosodó Mezőgazdaság)
- Bebbington, A. – Perreault, T. (1999): Social Capital, Development, and Access to Resources in Highland Ecuador. *Economic Geography* (4). 395–418.
- Beenhakker, H. L. (2001): *The Global Economy and International Financing*. Westport, Quorum.
- Bell, D. A. (2003): History of globalisation: reflections on temporality. *International Affairs* (4). 801–814.
- Beluszky P. – Sikos T. T. (1982): *Magyarország falutípusai*. Budapest, MTA FKI. (Elmélet – Módszer – Gyakorlat 25.)
- Bengs, C. – Schmidt-Thomé, K. eds. (2005): *Urban-rural relations in Europe, ESPON Project 1.1.2 Part 1: Final Report*. Helsinki, Centre for Urban and Regional Studies, University of Technology.
- Bíró P. – Molnár L. (2004a): A kistérségek fejlettségi szintjének és infrastruktúrájának összefüggései. *Közgazdasági Szemle* (11). 1048–1064.
- Bíró P. – Molnár L. (2004b): A kistérségi szintű relatív fejlettség meghatározása. *Területi Statisztika* (6). 564–585.
- Boldizsár G. – Szilágyi T. (2017): *A biztonságos vidék, mint az állam létfeltétele*. Kézirat. Budapest–Gödöllő, NKE, SZIE.
- Bora Gy. – Korompai A. szerk. (2001): *A természeti erőforrások gazdaságtana és földrajza*. Budapest, Aula.
- Boudier-Bensebaa, F. (2005): Agglomeration Economies and Location Choice: Foreign Direct Investment in Hungary. *Economics of Transition* (4). 605–628.
- Bourdieu, P. (1986): The forms of capital. In Richardson, J. ed.: *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. New York, Greenwood. 241–258.
- Buday-Sántha A. (2001): *Agrárpolitika-vidékpolitika*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó.
- Buday-Sántha A. (2004): *A természeti tőke és az agrárgazdaság szerepe a területi versenyképességben*. Pécs, Pécsi Tudományegyetem.
- Buday-Sántha A. (2006): A környezeti elemek hatása a területi versenyképességre. In Horváth Gy. szerk. (2006): *Régiók és települések versenyképessége*. Pécs, MTA RKK. 352–384.
- Bukosza G. (2003): Van-e szociális kérdés a mezőgazdaságban? *A Falu* (1). 29–31.

- Camagni, R. (2002): On the Concept of Territorial Competitiveness: Sound or Misleading? *Urban Studies* (13). 2395–2411.
- Castells, M. (1998): *The rise of network society*. Basil Blackwell, London.
- Cernea, M. (1992): *The Building Blocks of Participation*. Washington, World Bank.
- Cheshire, P. C. (2003): Territorial competition: lessons for (innovation) policy. In Bröcker, J. – Dohse, D. – Soltwedel, R. eds.: *Innovation clusters and interregional competition*. Heidelberg, Springer. 331–346.
- Cloke, P. – Edwards, G. (1986): Rurality in England and Wales 1981: a replication of the 1971 index. *Regional Studies* (4). 289–306.
- Cloke, P. – Goodwin, M. (1992): Conceptualising countryside change: from post-Fordism to rural structured coherence. *Transactions of the Institute of British Geographers* (17). 321–336.
- Cloke, P. – Park, C. (1985): *Rural Resource Management*. New York, St Martin's Press.
- Clout, H. (1993): *European Experience of Rural Development. Report for the Rural Development Commission. Strategy Review*. [Topic Paper no. 5.] London, Department of Geography, University College London.
- Cowie, P. – Newbery, R. – Atterton, J. (2010): Rural Economies. In Thompson, N. – Atterton, J. eds.: *Rural Prospects. A Report on the Future of Rural Development in the UK*. Newcastle, Centre for Rural Economy, Newcastle University. 4–6.
- Csaba L. (2006): *A fölemelkedő Európa*. Budapest, Akadémia Kiadó.
- Csatári B. (1996): *A magyarországi kistérségek néhány jellegzetessége – kistérségi folyamatok és a területfejlesztési politika lehetséges beavatkozási térségtípusai Magyarországon*. Kecskemét, MTA RKK.
- Csatári B. (2000): A magyarországi kistérségek vidékiségekritériumai. In Horváth Gy. – Rechnitzer J. szerk.: *Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón*. Pécs, MTA RKK. 193–217.
- Csatári B. (2004): A magyarországi vidékiségről, annak kritériumairól és krízisjelenségeiről. *Területi Statisztika* (6). 532–543
- Csatári B. – Farkas J. (2006): A magyar vidékies kistérségek új kategorizálása, különös tekintettel a városi hatásokra és a földhasznosítás változásaira. *Tér és Társadalom* (4). 97–109.
- Csemez A. – Mőcsényi M. (1997): *Egyedi tájértékek jelentősége a rurál táj fejlesztésében*. Magyar Elektronikus Könyvtár. Elérhető: <http://www.bibl.u-szeged.hu/porta/szint/tarsad/kozgazd/kornyved/zoldbe/egyedita/egyedit.mek> (A letöltés dátuma: 2001. 04. 06.)
- Csete L. (2003): Fenntartható mezőgazdaság, fenntartható vidék. *A Falu* (4). 39–43.
- Csete L. – Láng I. (2005): *A fenntartható agrárgazdaság és vidékfejlesztés*. Budapest, MTA Társadalomkutató Központ.
- Cséfalvy Z. (1999): *Helyünk a nap alatt... Magyarország és Budapest a globalizáció korában*. Budapest, Kairosz.
- Cséfalvy Z. – Csizmadia N. – Csordás L. (2005): Kistérségek versenyképessége és a globális hálózatok. *Polgári Szemle* (6–7). 68–76.
- Csité A. (2005): *Reménykeltők. Politikai vállalkozók, hálózatok és intézményesülés a magyar vidékfejlesztésben 1990–2002 között*. Budapest, Századvég.
- Csité A. – Kovách I. (2002): Vidéki történet. In Kovách I. szerk.: *Hatalom és társadalmi változás. A poszt szocializmus vége*. Budapest, Napvilág. 217–308.

- Deaver, K. (1992): What is Rural? *Policy Studies Journal* (2). 184–189.
- Dicken, P. (2003): *Global Shift. Reshaping the Global Economic Map in the 21st Century*. London, SAGE.
- Dorgai L. (1998a): Néhány gondolat a „Mi tekinthető vidéknek?” c. vitacikkhez. *Gazdálkodás* (5). 60–64.
- Dorgai L. (1998a): Az agrárgazdaság helye és szerepe a vidékfejlesztésben. *A Falu* (4) 31–37.
- Dorgai L. (2000): Feladataink a vidékpolitika alkalmazásában. *Gazdálkodás* (5). 63–68.
- Dorgai L. (2010): Vidék- és területfejlesztés 6., Vidéki térségeink jellemzői és változások irányai a rendszerváltást követően. Győr, Nyugat-magyarországi Egyetem. Elérhető. http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/0027_VTEF6/ch01s02.html#id482148 (A letöltés dátuma: 2018. 01. 15.)
- Douglas, D. (2005): The restructuring of local government in rural regions: A rural development perspective. *Journal of Rural Studies* (21). 231–246.
- EC (1996a): *European Rural Charter*. OJ C 347 (18. 11. 1996). Luxemburg, European Commission.
- EC (1996b): *The Cork Declaration - A Living Countryside*. Brussels, European Commission Directorate General for Agriculture.
- EC (1997a): *Rural Developments. CAP 2000 Working Document*. Brussels, European Commission, Directorate General for Agriculture. Elérhető: http://europa.eu.int/comm/agriculture/publi/pac2000/rd/rd_en.pdf (A letöltés dátuma: 2001. 05. 10.)
- EC (1997b): *Agenda 2000. For a stronger and wider Union*. Brussels, Commission of the European Communities http://www.rcie.lodz.pl/dokumenty/pdf/agenda2000_for_a_stronger_and_wider_union.pdf (A letöltés dátuma: 2001. 05. 10.)
- EC (1999b): *Sixth Periodic Report on the Social and Economic Situation and Development of Regions in the European Union*. Luxembourg, European Commission.
- EC (2005): 1698/2005/EK – A Tanács rendelete (2005. szeptember 20.) az Európai Mezőgazdasági Vidékfejlesztési Alapból nyújtandó vidékfejlesztési támogatásról. OJ L 277 (2005. 10. 21). Luxemburg, Európai Közösségek
http://eur_lex.europa.eu/LexUriServ/site/hu/oj/2005/l_277/l_27720051021hu00010040.pdf (A letöltés dátuma: 2006. 05. 10.)
- EC (2006b): *Az EU vidékfejlesztési politikája 2007–2013 között*. Luxembourg, Az Európai Közösségek Hivatalos Kiadványainak Hivatala.
- EC (2010): *Európa 2020 – Az intelligens, fenntartható és inkluzív növekedés stratégiája*. A Bizottság közleménye COM(2010) 2020 végleges. Brüsszel, Európai Bizottság.
- EDA (U.S. Economic Development Administration) (2007): *Unlocking Rural Competitiveness: The Role of Regional Clusters*. Center for Regional Development – Purdue University, Indiana Business Research Center – Kelley School of Business – Indiana University, Strategic Development Group Inc. http://www.eda.gov/ImageCache/EDAPublic/documents/pdfdocs2006/unlockingruralcompetitivenessfullreport_2epdf/v1/unlockingruralcompetitivenessfullreport.pdf (A letöltés dátuma: 2006. 12. 10.)
- Enyedi Gy. (1998): *A városnövekedés szakaszai*. Budapest, Akadémia Kiadó.
- Enyedi Gy. (2004). Regionális folyamatok a poszt szocialista Magyarországon. *Magyar Tudomány* (9). 935–941.
- Erdei F. (1974): *A magyar falu*. Budapest, Akadémia Kiadó. (hasonmás kiadás)

- European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions (1999): *Participation in Rural Development*. Luxembourg, Office for Official Publications of the European Communities.
- Eurostat (2010): *Eurostat regional yearbook, 2010*. Luxembourg, Publications Office of the European Union.
- Faluvégi A. (1998): A területfejlesztés kedvezményezett térségei és települései. *Területi Statisztika* (3). 174–185.
- Faluvégi A. (2001): *A területfejlesztés kedvezményezett térségeinek lehatárolása a 24/2001.(IV.20) OGY-határozat alapján*. Budapest, FVM–KSH.
- Faluvégi A. (2004a): *A társadalmi-gazdasági jellemzők területi alakulása és várható hatásai az átmenet időszakában*. Budapest, MTA KTK. (KTK/IE Műhelytanulmányok 5)
- Faluvégi A. (2004b): Kistérségeink helyzete az EU küszöbén. *Területi Statisztika* (5). 434–458.
- Faragó L. (1994): Adalékok a területfejlesztéssel kapcsolatos fogalmak vitájához. *Tér és Társadalom* (3–4). 23–40.
- Farkas T. (2002): *Kistérségek a vidékfejlesztésben*. Doktori értekezés. Pécs, Pécsi Tudományegyetem, Közgazdaságtudományi Kar.
- Farkas T. et al. (1998): A vidéki sokszínűség területi dimenziói Magyarországon. *GATE Tudományos Közlemények* (4). Gödöllő, GATE.
- Fazekas K. (2005): Effects of FDI Inflows on Regional Labour Market Differences in Hungary. *Economie Internationale* (2). 85–105.
- Fehér A. (1998): A vidék fogalmáról és a vidéki területek lehatárolásáról. *Gazdálkodás* (5). 54–59.
- Fehér A. (2005): *A vidékgazdaság és a mezőgazdaság*. Agroinform Kiadó, Budapest.
- Fiss, P. C. – Hirsch, P. M. (2005): The discourse of globalization: Framing and sensemaking of an emerging concept. *American Sociological Review* (2). 29–52.
- Garrod, B. – Wornell, R. – Youell, R. (2006): Re-conceptualising rural resources as countryside capital: The case of rural tourism. *Journal of Rural Studies* (1). 117–128.
- GATE KTI (1996): *Magyarország kistérségeinek besorolása a ruralitás jellemzői alapján*. (Kézirat.) Gödöllő, GATE KTI.
- G. Fekete É. (1998): *Bevezetés az alulról vezérelt (bottom up) vidékfejlesztés elméletébe és módszertanába*. Kecskemét, MTA RKK ATI.
- G. Fekete É. (2002): A helyi gazdaságfejlesztés, mint a foglalkoztatási problémák kezelésének aktív eszköze nemzetközi tapasztalatainak összegzése. In G. Fekete É. szerk.: *A tartós munkanélküliség kezelése vidéki térségekben*. Miskolc–Pécs, MTA RKK. 125–145.
- G. Fekete É. (2005): Új esély a perifériának? *Falu–Város–Régió* (1–2). 44–46.
- Gere J. – Szilágyi D. (2015): *Városok-falvak*. Budapest, KSH. (Magyarország településhálózata 2.)
- Granberg, L. – Kovách, I. – Tovey, H. eds. (2001): *Europe's Green Ring. Perspectives on Rural Policy and Planning*. Hampshire, Ashgate.
- Halfacree, K. (1993). Locality and social representation: space, discourse and alternative definitions of the rural. *Journal of Rural Studies* (1). 23–37.
- Heilig, G. K. (2002): *European Rural Development (ERD). Project Description*. Laxenburg, Austria, International Institute for Applied Systems Analysis.

- Horlings, L. G. – Marsden, T. K. (2014): Exploring the new rural paradigm in Europe: Eco-economic strategies as a counterforce to the global competitiveness agenda. *European Urban and Regional Studies* (1). 4–20.
- Horváth Gy. (1998): *Európai regionális politika*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus.
- Horváth Gy. (2000): Partnerség az Európai Unió regionális politikájában. *Tér és Társadalom* (1). 11–26.
- Horváth Gy. (2001): Magyar régiók és települések versenyképessége az európai gazdasági térben. *Tér és Társadalom* (2) 203–232.
- Horváth Gy. szerk. (2006): *Régiók és települések versenyképessége*. Pécs, MTA RKK.
- Horváth Gy. (s. a.): A magyar térszerkezet modernizálásának távlatai és a technológiai átalakulás. Budapest: Nemzeti Kutatási és Technológiai Hivatal, Természeti épített környezet védelme és fejlesztése munkacsoport. Elérhető: <https://docplayer.hu/18556031-A-magyar-teryszerkezet-modernizalasanak-tavlatai-es-a-technologiai-atalakulas.html> (A letöltés dátuma: 2017. 02. 11.)
- Ilbery, B. W. – Bowler, I. R. (1998): From agricultural productivism to post-productivism. In Ilbery, B. W. ed.: *The geography of rural change*. Longman, Harlow. 57–84.
- Illés I. (2002): A területfejlesztés pénzügyi eszközei az Európai Unióban és Magyarországon. *Közgazdasági Szemle* (7). 677–698.
- Isserman, A. M. (2000): Creating new economic opportunities: The competitive advantages of rural America in the next century. In *Beyond Agriculture: New Policies for Rural America*. Kansas City, Center for the Study of Rural America, Federal Reserve Bank of Kansas City. 123–141.
- IWG.AgRI (2005): *Handbook of Rural Households, Livelihood and Well-being*. Geneva, Inter-secretariat Working Group on Agriculture and Rural Indicators – United Nations.
- Jávor K. (1998): Vidékfejlesztés alulnézetből. *A Falu* (3). 45–52.
- Jávor K. (2003): Rövid meditáció a Nemzeti Vidékfejlesztési Tervről. *A Falu* (3). 21–22.
- Kapronczai I. (2003): *A magyar agrárgazdaság a rendszerváltástól az Európai Unióig*. Budapest, Szaktudás Kiadó.
- Karácsony P. (2009): A versenyképesség fogalma és mérési módszerei az agrárgazdaságban. *Acta Agronomica Óváriensis* 51. (1). 59–66.
- Káposzta J. (2007): *Regionális gazdaságtan. Egyetemi jegyzet*. Gödöllő, SZIE GTK.
- Káposzta J. – Nagy H. (2005): A mezőgazdaság fejlesztési lehetőségei megyei vizsgálatok alapján. *Gazdálkodás* (4). 51–55.
- Kerselaers, E. et al. (2005): Improvement of the territorial breakdown of statistical data according to a rural-urban delimitation. Execution report. Marelbeke, Centrum voor Landbouweconomie.
- Kirby, P. (2006): Theorising globalisation's social impact: proposing the concept of vulnerability. *International Political Economy* (4). 632–655.
- Kis K. (2014): Vidékgazdaság, kultúra, lokalizáció: eltérő válaszok és fejlődési differenciák. Jelenkori társadalmi és gazdasági folyamatok (1–2). 9–28.
- Kopasz M. (2005): Multifunkcionális mezőgazdaság az EU törekvéseinek összhangjában. *A Falu* (1). 51–60.
- Kovács A. D. – Farkas J. Zs. – Perger É. (2015): A vidék fogalma, lehatárolása és új tipológiai kísérlete. *Tér és Társadalom* 29. (1). 11–34.

- Kovács D. – Majoros E. (1998): Terület- és vidékfejlesztési kérdések az Európai Unióban. (Főiskolai jegyzet.) Szolnok, GKF.
- Kovács T. (1998): Mi tekinthető vidéknek. *Gazdálkodás* (5). 39–48.
- Kovács T. (2000): Vidék, vidékfejlesztés, vidékpolitika. *Gazdálkodás* (3). 11–20.
- Kovács T. (2003): Vidékfejlesztési politika. Budapest–Pécs, Dialóg Campus.
- Köles S. (1999): A közép-kelet európai piramis és a vidéki közösségfejlesztés szerepe. *A Falu* (2). 39–41.
- Krugman P. (2003): Földrajz és kereskedelem. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- KSH (2017): Magyarország, 2016. Budapest, KSH.
- Kulcsár L. (1998): Vidékfejlesztés és vidékpolitika Magyarországon. *A Falu* (2). 5–15.
- Kulcsár L. szerk. (2006): Vidékfejlesztés. Egyetemi jegyzet. Gödöllő, SZIE.
- Kulcsár L. (2017): A vidékfejlesztés elméleti megközelítése: regionális és kulturális összefüggések. Kolozsvár, Kriterion.
- Kulcsár L. – Brown, D. L. (2005): Modernizáció és vidékfejlesztés. *Korunk* (4). 10–15.
- Kulcsár L. – Kozári J. (1998): A vidékfejlesztés új stratégiája Magyarországon. *Gazdálkodás* (4). 11–21.
- Laczkó I. (1999): Vidék, vidékfejlesztés. *Gazdálkodás* (1). 66–67.
- Laky T. (2003): Magyarországi munkaerőpiac 2003. Budapest, Foglalkoztatási Hivatal OFK.
- Leader (2001): Global Competitiveness of Rural Areas. „Rural Innovation”. LEADER European Observatory.
- Lengyel I. (2003): Verseny és területi fejlődés: térségek versenyképessége Magyarországon. Szeged, JATEPress.
- Lengyel I. (2007): Fejlesztési pólusok, mint a tudásalapú gazdaság kapuvárosai. *Magyar Tudomány* (6). 749–758.
- Lengyel I. – Rechnitzer J. (2004): Regionális gazdaságtan. Budapest–Pécs, Dialóg Campus.
- Lengyel I. – Szakálné Kanó I. (2012): Competitiveness of Hungarian Urban Microregions: Localization Agglomeration Economies and Regional Competitiveness Function. *Regional Statistics* (2). 27–44.
- Lowe, P. – Murdoch, J. – Ward, N. (1995): Networks in Rural Development: beyond exogenous and endogenous models. In Ploeg, J. D. van der – Dijk, G. van eds.: *Beyond modernisation: The impact of endogenous rural development*. Assen, Van Gorcum. 87–105.
- Lukovics M. (2007): A lokális térségek versenyképességének elemzése. Doktori értekezés. Szegedi Tudományegyetem, Gazdaságtudományi Kar.
- Lukovics M. (2008): Eljárás a területi versenyképesség mérésére. *Területi Statisztika* (3). 245–263.
- Lukovics M. – Kovács P. (2011): A magyar kistérségek versenyképessége. *Területi Statisztika* (1). 52–71.
- Madarassy A. (2000): Természetvédelem, mezőgazdálkodás, vidékfejlesztés. *A Falu* (1). 71–76.
- Madarász I. (1998): A vidék- és területfejlesztés alapjai. (Egyetemi jegyzet.) Gödöllő, GATE.
- Madarász I. (2000): Hogyan készítsünk vidékfejlesztési programot? Budapest, Agroinform kiadóház.
- Madarász I. (2004): A vidék funkciói az Európai Unióban. *A Falu* (4). 35–43.
- Magda R. – Marselek S. szerk. (2010): Vidékgazdaságtan I. A vidékfejlesztés gazdasági folyamatai. Budapest, Szaktudás Kiadó Ház.
- Magyar T. (2003): A vidékfejlesztés helyzete és kilátásai az AGENDA 2000 félidejekor. *Gazdálkodás* (2). 5–15

- Marini, M. B. – Mooney, P. H. (2006): Rural Economies. In Cloke, P. – Marsden, T. – Mooney, P. eds.: The Handbook of Rural Studies. London, SAGE Publications. 91–103.
- Marsden, T. (1998): New rural territories: regulating the differentiated rural space. *Journal of Rural Studies* (1). 107–117.
- Marsden, T. (1999): Rural Futures: The Consumption Countryside and its Regulation. *Sociologia Ruralis* (4). 501–520.
- Martin, J. (2001): Economic and Community Development through Innovative Local Government. *Sustaining Regions* (1). 5–12.
- Martin, D. – Pierre, P. – Metzger, J. (2006): The Sociology of Globalization. Theoretical and Methodological Reflections. *International Sociology* (4). 499–521.
- Márczis M. (2003): Ami az AVOP-ba belefér és ami nem. *A falu* (1). 13–28.
- McGuire, M. et al. (1994): Building Development Capacity in Nonmetropolitan Communities. *Public Administration Review* (5). 426–433.
- Meyer, D. (2005): Az új gazdaságföldrajz gazdaságpolitikai implikációi – növekedésméleti megközelítésben. In Dombi Á. szerk.: *Gazdasági növekedés Magyarországon*. Budapest, Műegyetemi Kiadó. 61–74.
- Mezei C. (2006a): A helyi gazdaságfejlesztés fogalmi meghatározása. *Tér és Társadalom* (4). 85–96.
- Mezei C. (2006b): A települések versenyképességét befolyásoló helyi gazdaságfejlesztési gyakorlat Magyarországon. In Horváth Gy.: *Régiók és települések versenyképessége*. Pécs, MTA RKK. 413–442.
- Mészáros R. 1994: *A település térbelisége*. Szeged, JATEPress.
- Miklóssy E. (1990): A területi elmaradottság társadalmi és gazdasági összetevői. *Magyar Tudomány* (8). 881–888.
- MNTFS (2014): *Magyar Nemzeti Társadalmi Felzárkózási Stratégia II. Tartósan rászorulóknak – szegény családban élő gyermekek – romák (2011–2020)*. Frissített változat. Budapest, Emberi Erőforrások Minisztériuma, Szociális és Társadalmi Felzárkózásért Felelős Államtitkárság.
- Molnár B. (2001): A külföldi működőtőke-befektetések hatásai Magyarországon. *Gazdaság és Statisztika* (1). 10–18.
- Moseley, M. J. (2003): *Rural Development Principles and Practice*. London, Sage.
- Murdoch, J. (1995): Sustainable Rural Development: Towards a research agenda. *Regional Studies* (5). 479–499.
- Myrdal, G. (1957): *Economic Theory and Underdeveloped Regions*. London, Gerald Duckworth.
- Nemes-Nagy J. (2003): A kistérségek funkciójáról. In Nemes-Nagy J. szerk.: *Kistérségi mozaik*. Budapest, ELTE. 1–10. (*Regionális Tudományi Tanulmányok* 8.)
- Nemes-Nagy J. (2004): Új kistérségek, új városok. Új versenyzők? *Regionális Tudományi Tanulmányok* (9). 5–42.
- Nemes Nagy J. (2005): Kistérség határok nélkül. *Comitatus* (4). 5–16.
- Newby, H. (1980): *Green and Pleasant Land? Social Change in Rural England*. London, Penguin Books.
- Novák G. – Papdi Á. (2007): Gazdasági egyenlőtlenségek a kibővült Európai Unióban. *Területi Statisztika* (6). 571–586.

- NVS (2012): *Nemzeti Vidékstratégia 2012–2020*. Budapest, Vidékfejlesztési Minisztérium.
- OECD (1994): *Creating rural indicators for shaping territorial policy*. Paris, OECD.
- OECD (1996): *The Knowledge-Based Economy. Science, Technology and Industry Outlook 1996*. Paris, OECD.
- OECD (2006): *The New Rural Paradigm. Policies and Governance*. Paris, OECD
- OFTK (2014): NEMZETI FEJLESZTÉS 2030 – Országos Fejlesztési és Területfejlesztési Konceptió. *Magyar Közlöny* (1). 10–299.
- OTK (2005): *Országos Területfejlesztési Konceptió*. Budapest, Országos Területfejlesztési Hivatal
- Ottaviano, G. L. P. – Pinelli, D. (2006): Market potential and productivity: Evidence from Finnish regions. *Regional Science and Urban Economics* (36). 636–657.
- Pakurár M. – Oláh J. – Nábrádi A. (2012): New Sources of Employment to Promote the Wealth-Generating Capacity of Rural Communities. *APSTRACT – Applied Studies in Agribusiness and Commerce* (3–4). 15–21.
- Pap N. (2007): A kistérségek szerepe és jelentősége. In László M. – Pap N. szerk.: *Bevezetés a terület- és településfejlesztésbe*. Pécs, Lomart. 103–114.
- Patrick, J. D. (1997): A rurális térségek fejlesztésének problémái és prioritásai Írországbán. In Horváth Gy. szerk.: *Régiók felemelkedése és hanyatlása. Regionális átalakulás a Brit-szigeteken*. Pécs, MTA RKK. 139–150.
- Pálné Kovács I. (1999): *Regionális politika és közigazgatás*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó.
- Pető K. – Nagy G. (1999): Vidékfejlesztés az Európai Unióban és Magyarországon. In Vízák K. szerk.: *II. Alföldi Tudományos Tájékozódási Napok*. Mezőtúr, GATE Mezőgazdasági Főiskolai Kar. 45–51.
- PIU (Performance and Innovation Unit) (1999): *Rural Economies*. London, Cabinet Office.
- Ploeg, J. D. van der – Dijk, G. van eds. (1995): *Beyond Modernization: The Impact of Endogenous Rural Development*. Assen, The Netherlands, Van Gorcum.
- Ploeg, J. D. van der – Long, A. eds. (1994): *Born from within: practices and perspectives of endogenous rural development*. Assen, The Netherlands, Van Gorcum.
- Pokol B. (1995): Bourdieu elméletének alapkategóriái. *Elméleti Szociológia* (2). 75–94.
- Popp J. (2003): KAP-reform és a többfunkciós mezőgazdaság. *Gazdálkodás* (4). 48–69.
- Porter, M. E. (1990) 11. ed.: *The Competitive Advantage of Nations*. New York, The Free Press.
- Porter, M. E. (1999): Regionális üzletági központok – a verseny új közgazdaságtana. *Harvard Business Manager* (4). 6–19.
- Porter M. E. et al. (2004) *Competitiveness in Rural U.S. Regions: Learning and Research Agenda*. Washington D, Economic Development Administration.
- Potori N. szerk. (2012): *Közös agrárpolitika 2014–2020. A reformtervezetek alapján várható hatások és kihívások Magyarországon*. AKI, Budapest.
- Rahman, A. (1993): *Peoples' Self Development: Perspectives on Participatory Action Research*. London, Zed Books.
- Raskó Gy. (2003): „Földközeli” gondolatok a vidékfejlesztésről. *A Falu* (1). 5–12.
- Ray, C. (1998): Culture, Intellectual Property and Territorial Rural Development. *Sociologia Ruralis* (1). 3–20.

- Ray, C. (2002): A mode of production for fragile rural economies: the territorial accumulation forms of capital. *Journal of Rural Studies* (18). 225–231.
- Rechnitzer J. szerk. (1994): *Fejezetek a regionális gazdaságtan tanulmányozásához*. Győr–Pécs, MTA RKK.
- Rechnitzer J. (1998): *Területi stratégiák*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus. (Területi és Települési Kutatások 12.)
- Rechnitzer J. (2007): Az európai regionális politika és városfejlődés. *Magyar Tudomány* (6). 692–703.
- Ritter K. (2000): Az Önkormányzati társulások, a településközi együttműködés jelentősége a terület- és vidékfejlesztésben. *Területi Statisztika* (1). 17–29.
- Ritter K. (2004): Role of agriculture in rural development in Hungary from the point of view of the integration process. *Eastern European Countryside* (10). 137–154.
- Ritter K. (2008): A helyi fejlesztés esélyei – agrár foglalkoztatási válság és területi egyenlőtlenségek Magyarországon. *Területi Statisztika* 48, (5). 554–572.
- Robertson, R. (1995): Glocalisation: time-space and homogeneity-heterogeneity. In Featherstone, M. – Lash, S. – Robertson, R. eds.: *Global modernities*. London, Sage. 25–44.
- Rosenfeld, S. (2004): Crafting a New Rural Development Strategy. *Economic Development America* (2). 11–13.
- Sarudi Cs. (1995): A falusi gazdaság helyzetét befolyásoló tényezők szerepe a rurális agrártérségekben. In Kovács T. szerk.: *A mezőgazdaságtól a vidékfejlesztésig*. III. Falukonferencia. Pécs, MTA RKK. 299–306.
- Sarudi Cs. (2000): *A regionális politika és vidékfejlesztés*. Egyetemi jegyzet. Kaposvár, Kaposvári Egyetem Állattudományi Kar.
- Sarudi Cs. (2003): *Térség- és vidékfejlesztés. A magyar térgazdaság és az európai integráció*. Kaposvár, Agroinform Kiadó.
- Sarudi Cs. (2004): A hátrányos helyzetű térségek felzárkóztatása. In Sarudi Cs. szerk.: *Gazdasági és piaci stratégiák a vidékfejlesztés szolgálatában*. Budapest, Agroinform Kiadó. 11–101.
- Schoors, K. – Tol, B. van der (2002): *Foreign Direct Investment Spillovers within and between Sectors. Evidence From Hungarian Data*. Gehnt University Working Paper (157). Gehnt: Universitet Gehnt, Faculteit Economie en bedrijfskunde.
- Scott, A. J. (1998): *Regions and the World Economy*. Oxford, Oxford University Press.
- SEGIRA (2010): *Study on employment, growth and innovation in rural areas*. Brussels, European Commission.
- SERA (2006): *Study on Employment in Rural Areas, Final Deliverable*. Luxembourg, European Commission, Directorate General for Agriculture.
- Sgard, J. (2001): *Direct Foreign Investments and Productivity Growth in Hungarian Firms, 1992–1999*. (CEPII Working Papers 19.). Paris, CEPII.
- Sprenger, R. U. (2001): *Inter-firm Networks and Regional Networks. Opportunities for Employment and Environmental Protection*. Bonn, Federal Labour Office.
- Starosta, P. (1994): Ruralization and Rurality: Three Perspectives. In Symes, D. – Jansen, A. J. eds.: *Agricultural Restructuring and Rural Change in Europe*. Wageningen, Agricultural University. 65–74.

- Süli-Zakar I. (1998): Területfejlesztés-vidékpolitika. *A Falu* (3). 65–69.
- Swinburn, G. – Goga, S. – Murphy, F. (2004): *A helyi gazdaságfejlesztés kézikönyve*. Gütersloh, Bertelsmann Stiftung; London, UK DFID; Washington D.C., The World Bank.
- Szakál F. (1999a): A fenntartható mezőgazdaság és szerepe a vidéki térségek fejlődésében. *A falu* (2). 23–37.
- Szakál F. (1999b): *A hazai vidékfejlesztés rendszerének EU-konform kialakítási lehetőségei I.*: A vidékfejlesztés szervezési és ökonómiai problémái, a mezőgazdasági és a vidékfejlesztési politikák összefüggései. Budapest, BKE Környezetgazdaságtani és Technológiai Tanszék. (Magyarország az ezredfordulón: MTA Stratégiai Kutatások)
- Szalavetz A. (2004): *Az információtechnológiai forradalom és a felzárkózó gazdaságok*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó.
- Szilágyi T. – Boldizsár G. – Kaló J. (2018): Vidékbiztonság átfogó megközelítésben, avagy komplex gondolkodás a biztonságos vidékről, elemeiről és rendszeréről. *Hadtudományi Szemle* (1). 406–413.
- Szirmai V. szerk. (2009): *A várostérségi versenyképesség társadalmi tényezői*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus.
- Szörényiné K. I. (1997): A kistérségek gazdasági és társadalmi jellemzői és trendjei Északnyugat-Dunántúlon. *Tér és Társadalom* (1). 147–180.
- Terluin, I. J. (2003): Differences in economic development in rural regions of advanced countries: an overview and critical analysis of theories. *Journal of Rural Studies* (3). 327–344.
- Terluin, I. J. – Post, J. H. (2001): *Key messages on employment dynamics in leading and lagging rural regions of the EU*. (Az „European Rural Development: Problems, Chances, Research Needs” c. konferencián [2001. május 7–9.] elhangzott előadás anyaga.) The Hague, Agricultural Economics Research Institute LEI. Elérhető: http://www.iiasa.ac.at/Research/ERD/net/pdf/terluin_1.pdf (A letöltés dátuma: 2002. 09. 15.)
- Tóth J. (2007): A lokalitás és a globalitás kérdéséről. In Pap N. szerk.: *A területfejlesztés földrajzi alapjai*. Pécs, Lomart. 57–68.
- Tóth L. – Juhász L. – Trombitásné L. G. (2000): Az agrár- és vidékfejlesztés megváltozott viszonya, eltartóképeség és fenntartható fejlődés. In Kovács T. szerk.: *A vidéki Magyarország az EU-csatlakozás előtt*. VI. falukonferencia. Pécs, MTA RKK. 129–138.
- Tóth, T. – Káposzta J. (2013): Tervezési módszerek és eljárások a vidékfejlesztésben. (Elméleti jegyzet.) Debrecen, Debreceni Egyetem Gazdálkodástudományok Centruma. https://www.tankonyvtar.hu/tartalom/tamop412A/2011-0029_de_tervezesi_modszerek_es_eljarasok_a_videkfejlesztésben_elmelet/ch01s02.html (A letöltés dátuma: 2018. 09. 15.)
- Tovey, H. (2001): Creating and re-creating modernity: peasantisation and depeasantisation in Ireland. In Granberg, L. – Kovács, I. eds.: *Europe’s Green Ring*. Ashgate, Aldershot. 306–329.
- Tózsza I. (2000): A külső periféria falvainak jövője az északi végeken. *A Falu* (3). 71–76.
- Udovecz G. (1996): A vidéki élet gazdasági feltételei. *A Falu* (4). 49–52.
- UMVST (2007): *Új Magyarország Vidékfejlesztési Stratégiai terv*. Budapest, FVM.
- Valér É. (1987): Az urbanizálódás falvakat érintő fő sajátosságai. *A Falu* (2). 31–37.

- Vida Gy. (2016): A vidéki agglomerációk, agglomerálódó térségek és nagyvárosi településegüttesek versenyképességének sajátosságai. In Lengyel I. – Nagy B. szerk.: *Térségek versenyképessége, intelligens szakosodása és újraiparosodása*. Szeged, JATEPress. 204–222.
- Verburg, P. H. et al. (2010): Trajectories of land use change in Europe: a model-based exploration of rural futures. *Landscape Ecology* (2). 217–232.
- VP (2014): *Magyarország – Vidékfejlesztési Program, 2014–2020*. Budapest, Magyarország Kormánya.
- Wade, R. H. (2003): The Disturbing Rise in Poverty and Inequality: Is It All a “Big Lie”? In Held, D. – Koenig, A. M. eds.: *Taming Globalization: Frontiers of Governance*. Cambridge, Polity Press. 18–46.
- Wallendums Á. (1997): Az ember szerepe a vidékfejlesztésben. *A Falu* (4). 75–84.
- Wallendums Á. (1999): Kitorési lehetőségek a Falugazdaságban. *A Falu* (1). 89–96.
- Winter, M. – Rushbrook, L. (2003): *Literature review of the english Rural Economy*. Exeter, Centre for Rural Research School of Geography and Archaeology, University of Exeter.
- Wong, C. (2002): Developing Indicators to Inform Local Economic Development in England. *Urban Studies* (39). 1833–1863.

A Nemzeti Közsolgálati Egyetem kiadványa

Kiadó:

Nemzeti Közsolgálati Egyetem
Közigazgatási Továbbképzési Intézet
www.uni-nke.hu

Felelős kiadó:

Prof. Dr. Kis Norbert dékán
Címe: 1083 Budapest, Üllői út 82.

Olvasószerkesztő:

Dorogi Katalin

Tördelőszerkesztő:

Mikes Vivien

ISBN 978-963-498-049-0 (PDF)